

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Památková péče u šlechtických sídel v Čechách ve 20. století
se zřetelem na jejich využití**

Bc. Tereza Machaloušová

Plzeň 2021

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

**Památková péče u šlechtických sídel v Čechách ve 20. století
se zřetelem na jejich využití**

Bc. Tereza Machaloušová

Vedoucí práce:

Mgr. Martin Boček, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2021

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Martinu Bočkovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, za jeho věcné připomínky a rady.

Obsah

1	Úvod	1
2	Šlechtické sídlo před rokem 1918	6
3	Vývoj organizace památková péče	11
4	Situace po vzniku Československa.....	15
4.1	Prvorepubliková památková péče	15
4.2	Majetkoprávní změny v kontextu péče o šlechtická sídla.....	18
5	Období Protektorátu	24
6	Zestátnění	29
7	Národní kulturní komise.....	35
8	Osud zabaveného mobiliáře	49
9	Situace v 50. letech.....	56
10	Vývoj do konce 20. století.....	66
10.1	Epilog	71
11	Případová studie	73
11.1	Červené Poříčí.....	73
12	Závěr.....	78
13	Seznam pramenů a literatury	83
13.1	Nevydané prameny.....	83
13.2	Vydané prameny	83
13.3	Odborná literatura	84
13.4	Internetové zdroje.....	87
14	Resumé	88
15	Přílohy	91

1 Úvod

Otázky přístupu k památkám se pojí neodmyslitelně s filosofií památkové péče, rovněž souvisí s úrovní kulturnosti a kultivovanosti každého jedince zvláště a společnosti jako celku. Důležitým aspektem památkové péče je fakt, že je to koncept velice mladý a jakožto dosti moderní optika má hodnotit památky staré staletí či tisíce let. Tento nepoměr stáří může být jedním z důvodů, proč se mnohdy nedaří najít rovnováhu v tom, jak by se měla společnost o památky starat a pečovat o ně. Právě ve 20. století se památková péče utvářela do dnešní moderní podoby. V Československu se vydala velice specifickým směrem, s jejímiž výsledky a důsledky se památky a společnost potýkají dodnes. Dobové, ale i zpětné hodnocení dává za pravdu skutečnosti, že československá památková péče ve 20. století si prošla diskutabilními a až kontroverzními směry a trendy. Krizovým bodem celého systému péče o památky, v tomto případě o šlechtická sídla ve 20. století, bylo, že se musela ona přizpůsobit památkové péči, na místo toho, aby se památková péče přizpůsobila jim. Cílem této diplomové práce je analyzovat a shrnout problematiku stavu šlechtických sídel ve 20. století, především do roku 1989, na území Čech v kontextu vývoje památkové péče se zřetelem na jejich využití ve světle kulturních a politických souvislostí. Práce je koncipována jako souhrnné a komplexní představení této problematiky v historickém kontextu, který právě reflektuje všechny podstatné politické a společenské změny v lineárním vývojovém schématu sledovaného tématu.

Co se týče vymezení samotného ústředního tématu, tedy šlechtických sídel, v předkládané práci je tímto termínem míněn zámek. Z podstaty věci, a tedy že většina majitelů zámků byli šlechtici, je pak záběr na představované příklady spojován především se sídly, která byla aristokracií většinou skutečně využívána jako rezidence. Ostatně takováto sídla byla v zájmu památkářů v období první republiky, nacistické správy za doby Protektorátu a později samotného československého státu, jakožto architektonicky významná místa plná hodnotných uměleckých předmětů a sbírek nejvíce.

Geografické vymezení uvedené v samotném názvu diplomové práce se vztahuje především k historickému a územnímu ohraničení Čech, v některých případech se ale v práci můžou vyskytnout zmínky o sídlech i na Moravě či ve Slezsku. Ačkoliv práce

mapuje především 20. století, ve kterém byly Čechy součástí Československa, práce stanovený geografický rozsah nepřekračuje právě z důvodu přílišného množství dat a sledovaných případů. Na druhou stranu a vzhledem k fungování a pozici centrální vlády v Praze, měla sledovaná legislativa pojíci se s památkovou péčí a se šlechtickými sídly v této práci dopad i po celém území tehdejší republiky.

Práce je rozdělena do deseti základních kapitol a několika souvisejících podkapitol. Nicméně v práci jsou patrné a sledované čtyři hlavní tematické a časové proudy či části, a to vývoj před vznikem Československa, situace po roce 1918, dále období Protektorátu a konec 40. let a následující druhá polovina 20. století. První kapitola sleduje stručně vývoj před rokem 1918 s cílem ozřejmit tradiční funkce zámeckých sídel a počátky památkové péče nejen o ně. Stav před vznikem Československa představuje jisté kulturní a společenské konstanty, které se zámků významně týkaly. Práce následuje kapitolou analyzující situaci po roce 1918 na území nově vzniklého Československa. Touto kapitolou se představuje a otevírá hlavní časový záběr diplomové práce, jež se z podstaty věci věnuje dalšímu vývoji ve 20. století. Text mapuje soudobý kontext památkové péče v počátcích státem řízené organizované struktury, která se začala odborně zaměřovat na šlechtická sídla na území republiky. Důležitým aspektem líčení prvorepublikového vývoje je změna majetkoprávních poměrů týkajících se zámků především v důsledku meziválečné pozemkové reformy. Vzhledem k povaze druhé republiky, k jejímu krátkému trvání, a tedy malého prostoru pro zásadní legislativní a praktické změny státní památkové péče vůči šlechtickým sídlům, autorka nepovažuje za nezbytně nutné představovat dané období v samostatné kapitole či podkapitole. Prvorepublikovou situaci týkající se sledované problematiky lze považovat za legitimní taktéž pro pomnichovské období do vzniku Protektorátu. Nelze proto ve vynechání daného období spatřovat nedůslednost, ale jedná se spíše o zestručnění pro účely diplomové práce.

Následující kapitola o období Protektorátu Čechy a Morava se věnuje nacistické správě mnoha šlechtických sídel a jejich dalšímu užívání během druhé světové války. Text také ozřejmuje již zásadnější změny pozice zámků ve společnosti, přičemž ona změna přístupu k zámkům měla v důsledku vliv na pozdější poválečný vývoj. To již sleduje kapitola o zestátnění šlechtických sídel a o převodu zámků do rukou státu. Je zde věnován prostor všem významným právním dokumentům a souvislostem, jež se sídly souvisely, především tzv. Benešovým dekretům. Otázka znárodnění a konfiskace

zámků měla zásadní vliv na formování poválečné moderní památkové péče, ze které se ve světle nabytí velkého množství movitého a nemovitého majetku stala státem organizovanou institucí.

Na téma znárodnění navazuje kapitola o Národní kulturní komisi, jež měla od roku 1946 na starost přebírání, zajištění a správu nemovitého a movitého majetku památkové hodnoty do rukou státu. Činnost Národní kulturní komise byla naprosto zásadní ve vývoji památkové péče v Československu. Komise připravila plán kategorizace nemovitých památek, jenž sloužil jako oficiální seznam památek a dělil je na využití podle jejich hodnoty a stavu, buď to pro kulturní účely nebo pro jiné, které se jevíly jako potřebné v rámci společnosti. Zámky se tak začaly rozdělovat a přidělovat na základě žádostí o užívání k nejrůznějším účelům. Soudobá památková péče v čele s Národní kulturní komisí přistupovala i k movitému majetku velice specificky. Toto téma sleduje následující kapitola, jež se věnuje přímo movitému majetku a jeho stavu po znárodnění. Text se ale nebude zabývat osudem jednotlivých dekoračních předmětů, kusů nábytku či obrazů, bude zde snaha shrnout a osvětlit zásadní momenty, aspekty a motivy vývoje ve 20. století, které se vnitřního vybavení zestátněných zámků nejvíce dotkly a nejzásadnějším způsobem zasáhly do jeho stavu. Nejvýraznějším obdobím je tak především stav od konce 40. let 20. století.

Další kapitola se věnuje následnému vývoji v 50. letech. To už se etablovaná státní památková péče a správa o vybraná šlechtická sídla prosadila v duchu dobové ideologie. V důsledku toho se začaly projevovat první závažnější problémy, jež doléhaly především na stavební stav zámků. To se dělo v důsledku více se tříštící památkové péče. Problémy z nejasných kompetencí a povinností ohledně péče o zámecké budovy, které nebyly určeny pro kulturní účely, se začaly projevovat negativně na stavebním stavu budov. 50. léta se také nesla v duchu jasné masové cílené propagandy, která se soustředila na představení památek nejširší veřejnosti. Vykryštovala jasná státní kulturní politika, jež chtěla zámky dostat co nejvíce mezi obyvatelstvo. Vyšší návštěvnost se vyplácela nejen z důvodu požadované zvýšené kulturnosti národa, ale také hojnější vstupné pomáhalo finančně objektům, u nichž byly dlouhodobě kráceny státní dotace, neboť se postupem času stále více projevovала nákladnost státní správy tolika znárodněných památkových objektů.

Tímto způsobem fungoval stav památkové péče a správy šlechtických sídel nadále v průběhu dalších desetiletí až do roku 1989. Následným desetiletím se věnuje

předposlední kapitola, která mapuje další vývoj, jež šlechtická sídla v kontextu socialistické památkové péče čekala. Památkový systém se ovšem dál decentralizoval a kompetence a odborná rozhodnutí nově spočívala v rukou krajských národních výborů. Zámky se staly na základě záměrné popularizace součástí společnosti a jako takové se začaly více využívat například ve filmu. S natáčecími účely, ale i s jistou liberalizací 60. let se pojily větší výzkumné, ale především restaurační projekty, jež se sice nestaly hojnějšími, nicméně dosahovaly jisté kvality. Ta se ovšem s nastupujícími modernějšími technologiemi zvrhla spíše v neprospěch zámeckých budov. Závěr komunistického režimu v Československu předznamenal také postupné změny v samotné památkové péči, jež měly mít pozitivní vliv na správu a stav šlechtických sídel. Změny ovšem byly pozvolné. Situaci také začaly komplikovat restituční případy, jimž se věnuje samostatná podkapitola, která řeší jejich povahu v kontextu této práce alespoň v obecné rovině, neboť se jedná o dosti složité a obsáhlé téma. Podkapitola také slouží k uzavření a ukončení hlavní práce a představuje tak doslov studované problematiky této diplomové práce.

Ačkoliv je text průběžně doplněn o ilustrativní příklady zámků v jednotlivých zmiňovaných obdobích, je poslední kapitola věnovaná případové studii venkovského zámku v jihozápadních Čechách, Červenému Poříčí. Tato samostatně stojící kapitola v závěru celé práce by tak měla doplnit rozsah práce o jeden autentický případ zmiňovaných problémů a analyzovaných témat a představit je detailněji v kontextu konkrétního šlechtického sídla.

Vzhledem k povaze tématu, tedy jeho úzkému geografickému zaměření na český prostor a také na úzce vymezený záběr práce, autorka čerpala pouze z českých zdrojů. Při práci bylo využito zdrojů souhrnných, ale i specificky zaměřených. Jednou ze stěžejních publikací, které byly ústředním zdrojem informací a inspirace byla kniha od Kristiny Uhlíkové a kolektivu autorů *Sídla ve stínu prezidentských dekretů* z roku 2017, jež rámcově pojednává o období znárodnění severočeských zámků v kontextu vydání Benešových dekretů a jejich dalšího osudu a poodkrývá důležité milníky a souvislosti s tím se pojící. Z této práce autorka čerpala v průběhu psaní celé diplomové práce. Dalším velice důležitým pramenem byla také další kniha od Kristiny Uhlíkové, tentokrát *Národní kulturní komise* z roku 2004, která je výsledkem bádání v archivu v rámci oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR, ve fondu Národní kulturní

komise a přináší tak ucelený přehled její činnosti, již se část této diplomové práce taktéž věnuje.

Těmi nejvýznamnějšími zdroji však byly edice vydaných pramenů od Jiřiny Nesvadbíkové, Vlastimila Vintera a Zdeňka Wirtha *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958* a *K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958*. Vydané soubory dobových dokumentů jsou bohaté na velké množství informací. Z těchto souhrnných prací autorka čerpala nejvíce, neboť se zde nachází důležité interní zprávy památkových úřadů a seznam vyhlášek a zákonů pojících se ke sledované problematice památkové péče na území Československa nejen ve 20. století. Dále autorka využívala omezené množství nevydaných archivních pramenů, a to při psaní kapitoly o Červeném Poříčí, kde se archivní materiál skládá z pár položek, jež pouze část byla relevantní ke sledovanému tématu. Tyto prameny byly ochotně zapůjčeny kastelánem státního zámku Červené Poříčí Marcelem Čermákem z tamního spisového archivu.

Text se dále opírá o další odborné publikace a články věnující se podstatným časovým a tematickým úsekům, jež pomohly autorce ozřejmit některé vývojové etapy sledované problematiky, a které byly svým přínosem pro tuto diplomovou práci taktéž hodnotné. Podstatnými zdroji byly právě již zmíněné články, a to konkrétně odborného památkářského periodika *Zprávy památkové péče*, jež poskytly pro tuto práci interní pohled na dané téma optikou památkářů a odborníků soudobé památkové péče a nabídly také jisté autentické dobové hodnocení vývoje vlastního oboru v kontextu péče právě o šlechtická sídla.

Nutno podotknout, že kvantita a kvalita nashromážděných zdrojů mohla být vyšší, nicméně k povaze nestandardních podmínek tohoto akademického roku, kdy byly uzavřeny archivy, z velké části knihovny a také okresy, byl přístup k většímu množství zdrojů složitý. Internet a jeho zdroje se totiž těmto překážkám dle autorky nedokázaly plně přizpůsobit a nebyly nabídnuty dostatečné kompenzační možnosti. Lze tak konstatovat, že práce vznikala za spíše nezvyklých a omezených podmínek.

2 Šlechtické sídlo před rokem 1918

Od 15. a 16. století se v českých zemích začal šířit nový typ hospodářského a společenského centra, a to šlechtický režijní velkostatek, tedy nezávislý a soběstačný hospodářský dvůr v kombinaci s prestižním rodovým sídlem.¹ V tomto novém typu šlechtického sídla se skloubila funkce jak hospodářsko-ekonomická, tak i společenská. Většinou se jednalo o zámky rodové, s víceméně regionálním dosahem vlivu. Každý byl zpravidla svázán s hospodářským zázemím většího územního celku a fungoval jako spádové centrum pro zemědělce a hospodáře z celého okolí. Rodová šlechta většinou vlastnila několik zámků najednou, přičemž jeden byl zpravidla využíván jako reprezentativní obydlí a další byla venkovská odpočinková sídla, která mohla být svěřena do rukou správce. Do hospodářských a podnikatelských aktivit, jež šlechta v konkrétním území rozvíjela, patřilo například pivovarnictví, vinařství, mlynářství či lesnictví. Součástí některých zámků, které většinou vyrostly na základech středověké tvrze nebo se staly přirozenou součástí hradů jako jejich přestavby, bylo i vlastní nezbytné zázemí, jako maštale, chlévy, mlýnská strouha či kočárovna. Šlechta tak představovala dynamickou sociální jednotku, která začala více postupně měnit a aktivněji ovlivňovat celou řadu procesů, a spolu s tím i míst ve svém okolí. Kromě místa výstavby a budování lokálního panského sídla se začala významně měnit i nejbližší krajina.

Úpravy regionálního rázu probíhaly hlavně ve znamení těžby dřeva a úpravy řek kvůli jejich splavnosti či sklárství, a to zpravidla opět za financování a z impulsu šlechty, která se začala v regionu usazovat a podnikat.² Krajina se ale neměnila jen kvůli hospodářským a ekonomickým zájmům, ale dost často i z duchovních a společenských důvodů, opět nejčastěji pod patronací šlechty.³ Změny toků a úpravy a manipulace s vodou v krajině se děly také kvůli stavbě šlechtických sídel samotných a jejich parkům a zahradám. Terén se také mnohokrát upravoval, tak aby mohl

¹ HLAVAČKA, Milan et kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2004, s. 143.

² Tamtéž.

³ Zásahy se projevovaly nejčastěji budováním stromořadí, alejí, božích muk nebo výstavbou vesnických či poutních kostelů, chrámů a kapliček. Velkou zásluhu a podíl na formování a přetváření krajiny jako celku měla také církev.

vzniknout v rámci samotných zámeckých areálů například zahradní taneční parket, oranžerie či jezírko s fontánou, pro jejíž napájení se do zámeckého areálu musela většinou i uměle dopravit voda strouhou z řeky v okolí. S tímto stále větším zásahem do krajiny, a s tím jak se stále více zužitkovávala každá její část, tak docházelo k přetváření jejího rázu mnohdy nevratně a docházelo tak často k zániku mnohého přírodního dědictví. Právě i v závislosti na přeměně přírody okolo, začalo docházet ke změnám v myšlení a přístupu k vlastní lidské činnosti v ní. V souvislosti s tím se začala formovat koncepce ochrany přírody a kulturně-historicky krajinných celků, z čehož později právě vzešla i památková péče. Samotná šlechta a její činnost v podobě častých zásahů do krajiny tak dopomohla i k rozvoji nové disciplíny, jež se později zasadila o ochranu a péči toho, co nechala šlechta vytvořit, ať už se jednalo o její sídla a jejich vybavení nebo o přírodní rezervace, parky a lesy.

Zámky tedy představovaly kromě samotné zámecké budovy komplexní a specifické prostředí, které stejnou měrou, jakou ovlivňovaly přírodní ráz kolem sebe, tak měnily i hospodářské poměry ve svém okolí a měly nedozírný vliv na tamní obyvatelstvo. Po dlouhou dobu také figurovaly jako regionální společenská centra, kdy například služba na zámku, tedy práce v rámci samotného areálu, byla dosti prestižní a většinou se pojila i s jistými sociálními benefity. Lidé dlouho ke šlechtě a jejímu obydlí vzhlíželi a hledali u nich rady a pomoc. Zvláště na venkově si šlechta a její sídla stále držela prestiž a úctu. Zejména v případech různých lidových zvyků, spojených s tradičním zemědělským rokem a s tím souvisejícími společenskými událostmi, jako při senoseči, sklizních, vinobraní, výlovech a při zahajování lovecké sezóny, hrál zámek a jeho majitelé stěžejní roli.

Jak už bylo naznačeno v úvodu této kapitoly, vzhled šlechtických sídel se utvářel po celá staletí. Tento proces formování a přestaveb se zastavil více méně až na přelomu 19. a 20. století. Od té doby je možné hovořit spíše jen o rekonstrukcích; některých vhodných, odborně provedených a vydařených a jiných spíše mimořádně necitlivých až destruktivních. Důležitou etapou, která umělecky ovlivnila další podobu zámeckých budov od dob renesance, bylo baroko a zejména pak rokoko, které začalo svou mimořádnou zdobností, jak dobových interiérů, ale i všech zařizovacích předmětů, utvářet skutečnou bytovou kulturu šlechtických sídel. Další vlna v období biedermeieru vnesla do zámeckých prostor notnou dávku domácího a měšťanského stylu, jenž se pojil s rodinným životním stylem. Interiéry se tak zejména měnily po vzoru pohodlných bytů

do útulných obydlí, kde hrál prim obytný salón, který měl nově nabízet útulnost a pohodlí. Až pozdější romantismus způsobil oblibu a fascinaci gotikou a historickými slohy a inspiroval tak ke stavbě mnoha novogotických staveb a novogotických rekonstrukcí. Právě až etapa historizujících slohů byla od klasicismu novou architektonickou vlnou, jež začala významně měnit vnější vzhled aristokratických rezidencí. Poslední jmenované umělecko-stavební období se od pouhé inspirace staršími historickými slohy dostalo až do jistého transu a posedlosti jimi. Mnohé stavební zásahy a přestavby konce 19. století se totiž nesly na myšlence dobového purismu, kdy se několik českých stavebních památek dočkalo velice specifického památkového stavebního zásahu.⁴ Z dnešního pohledu právě některé tyto rekonstrukce lze považovat téměř až za ahistorické a necitlivé právě v moderním slova smyslu. Kromě slohových úprav podob šlechtických sídel, se jednalo na přelomu 19. a 20. století také o jejich modernizaci, jež se většinou týkala celého objektu a areálu a zahrnovala tak i technické zázemí zámků a postupně tak zjednodušovala život jak svým majitelům, tak i veškerému personálu a služebnictvu.⁵

Pochopitelně i dřívější majitelé bourali a odstraňovali starší segmenty svých sídel a přetvářeli si prostor a vzhled budov k obrazu svému, přičemž u nosných zbořených prvků často docházelo k nenávratné ztrátě starších architektonických prvků a vrstev.⁶ Pozdější generace tak činily také, a to rovněž z praktických důvodů. Nicméně pozdější přestavby, konkrétně právě z 20. století, se však většinou lišily svými motivy a účely, a tak míra odborného a estetického citu a vkusu, jež se v rámci soudobé politiky měnila a spíše klesala, se na stavebních změnách podepsala nejvíce. Tato předložená perspektiva hodnocení se však nevztahuje pouze k dnešnímu pohledu a kritice. Necitlivé a nevkusné stavební zásahy do podoby stavebních památek byly negativně hodnocené již ve své době. Pro představu je možné uvést naprosto obecný příklad, kdy docházelo právě v 19. století k budování novogotických stavebních prvků v místě starší

⁴ HOBZEK, Josef, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987, s. 11. Jedním z nejvýznamnějších představitelů purismu byl Josef Mocker, který stojí za přestavbami mnohých známých stavebních památek jako je například Karlštejn či Křivoklát.

⁵ Hrad Šternberk je v tomto dobrou ukázkou ojedinělé kompletní modernizace objektu. Jan II. z Lichtenštejna vytvořil z hradu na přelomu 19. a 20. století moderní komfortní sídlo s výtahy, elektřinou, topením a vodovodem. Další zařízení nechával dovybavovat původním a historickým mobiliárem. KUČA, Karel, *Průvodce po památkách ve správě NPÚ*, Praha 2018, s. 219.

⁶ KUČA, s. 34, 40, 42.

středověké zástavby; nejčastěji právě v puristických přestavbách či se tak dělo i u zcela nových budov.⁷ Pro srovnání ve druhé polovině 20. století byla takto častá například instalace moderních socialistických oken v autentických stavebních památkách.⁸ Bez většího zaváhání je možné určit, která z přestaveb je minimálně z estetického hlediska vhodnější. Nicméně je ale také nutné zmínit, že existovaly výjimky a některé zdařilé přestavby a rekonstrukce v době minulého režimu skutečně proběhly. Pro všechny nám předcházející generace je ale nakonec společné to hlavní, a to že objekt měl stále nějaké využití, a právě to je kritickým bodem, který je nutné důkladně zpětně hodnotit. Ostatně ono využití nebylo vždy striktně omezené jen jako domácí útočiště a reprezentativní sídlo konkrétního šlechtického rodu. Zámky se již v průběhu historie půjčovaly, pronajímaly a používaly jako úřadovny, správní střediska, rodinné archivy, ubikace pro správce panství či v případě císařských statků, pro mnohé státní úředníky a podobně. Například zámek v Nelahozevsi sloužil již v 19. století jako správní budova a ubytovna pro úředníky, dále jako vojenský lazaret či později jako penzionát pro svobodné a ovdovělé šlechtičny.⁹ Nelze si tak proto v rámci líčení změny využití zámků v této práci představovat pouze přechod od obytných účelů ke skladovacím prostorům, byť tento proces byl rozhodně nejčastější ve svém extrému.

Zámek měl svůj vývoj a svoji historii, totéž platí pro jeho většinové majitele, šlechtu. Nová doba a nová společnost si doslova žádaly jiné poměry a spolu s tím i konec privilegovaného postavení šlechty. Současně s tím, se ale přirozeně a zákonitě pojil i konec tradičního postavení zámků. Byť šlechta ve druhé polovině 19. století přišla o mnohé své výsady, svůj vliv neztratila úplně a byla schopná si jisté postavení udržet až do doby rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku Československa.¹⁰ I přes mnohé změny se šlechta držela v popředí alespoň v hospodářství.¹¹ I tak se nedokázala rychle jako zbytek společnosti přizpůsobit nově nastupujícím poměrům a ve většině případů v podstatě zaspala a ustrnula. Navíc společensky se šlechta v rámci veřejného mínění

⁷ Za podobnou stavbu lze označit například pseudogotický Janův hrad z Lednicko-Valtického areálu.

⁸ Zde můžeme uvést příklad státního zámku Červené Poříčí, kde proběhla reinstalace trojdílných oken v 60. letech 20. století za původní okna v budově bývalého renesančního pivovaru. Více o tomto zámku bude pojednáno v samostatné kapitole případové studie v této diplomové práci.

⁹ WAGNEROVÁ, Magdalena, *Příběhy zámků v Čechách a na Moravě. Po stopách modré krve*, Praha 2016, s. 31.

¹⁰ KUTHAN, Jiří, *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, Praha 2001, s. 168.

¹¹ Tamtéž, s. 169.

více a více propadala, neboť již z doby před rokem 1918 existoval úspěšně živený mýtus šlechty jako lupičů, co si nakradli majetek po Bílé hoře.¹² Časté zpochybňování soudobé šlechty vůbec jako české, bylo rozšiřováno podobnými dílky jako byl například dobový pamflet Gustava Horlivého *Banda lupičů a žhářů. Jak česká šlechta přišla ku svému velikému jmění* z roku 1909, jehož leitmotivem byla teze, že české statky a panství se nacházejí v rukou cizí šlechty.¹³

Zámky samotné se v období první republiky začaly obyčejným lidem spíše vzdalovat i pro jejich exkluzivitu nedosažitelná a ztracené společenské třídy, která sama nevěděla, kam se zařadit. Dobové systémové oklešťování prvorepublikovou politikou a vlastní omezenost šlechty vedly k postupnému rozkladu jedné společenské vrstvy. Nobilita ztrácela na vlivu a významu až o ně přišla úplně. Zámky se tak staly ještě více než kdy dřív útočišti a azylem izolované šlechty. Období první republiky a 20. století obecně také víceméně přinesly konec výstavbě zámků, a kromě pár výjimek v podobě několika nových staveb a rekonstrukčních a modernizačních projektů, již na stávajících objektech, se tak epocha aktivní úlohy zámků téměř uzavřela. Architektonicky a společensky dosáhly zámky svého vrcholu v podstatě již na konci 19. století. Poslední tečkou za epochou zámků byla postupná ztráta jejich tradičního společenského významu od 40. let 20. století, kdy přestaly být většinou vnímány jako součást hodnotné historické krajiny a jako centrum dění pro široké okolí. Destruktivní měrou k tomu přispěla samotná druhá světová válka. Již během ní se pro zámky masově nacházelo válečnému úsilí poplatnější a vhodnější jiné či nové využití, jež nadobro zpřetrhalo historickou kontinuitu. Zvláště po válce, s nově příchozím režimem, zámky nabyly spíše negativní konotace a jejich spojení s konkrétní rodovou šlechtou bylo postupně oslabováno, až došlo k úplnému odtržení, jak od majitelů, tak i od tradic.

¹² ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012, s. 51–52.

¹³ Tamtéž.

3 Vývoj organizace památková péče

Rozvoj koncepce památkové péče, která by měla být státem řízena a metodicky podporována se datuje od první poloviny 19. století. S prohlubující se úrovní historických a kunsthistorických věd se staly myšlenky na ochranu památek a starožitností stále aktuálnějšími. Legislativní pokusy v této oblasti je možné vystopovat již do 18. století. I tak se ale nedá hovořit o komplexní ochraně památek movitých a nemovitých, neboť první zákony a výnosy se týkaly právě pouze starožitností a uměleckých památek. Stavebním památkám se věnovaly až metodické pokyny a směrnice pro opravy „*starých hradů a zámků*“ z roku 1824.¹⁴

Zásadním zlomem v dějinách památkové péče Rakouska-Uherska se stalo založení první odborné instituce, která měla zastřešovat státní památkovou ochranu stavebních památek. Došlo tak ke zřízení Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek (dále jen jako Centrální komise). Císařský výnos z 31. prosince 1850 o stavebních památkách, jež se nyní dostaly pod přímou ochranu ministerstva pro obchod, průmysl a veřejné stavby, se vztahovalo i na země české, přičemž náklady na opravu řečených památek měli financovat majitelé objektů.¹⁵ Dle řečeného výnosu se měla v kontextu nově nastavených památkových zásad zachovávat současně dochovaná podoba těchto staveb, mělo se tedy jednat o jistou formu konzervace.¹⁶ Soupis těchto památek prováděli pověřeni konzervátoři jmenovaní pro větší oblastní celky. Celkem bylo pro Čechy určeno 14 konzervátorů, například pro Prahu byl jmenován Jan Erazim Vocel.¹⁷ Císařsko-královská Centrální komise, která spadala z počátku pod ministerstvo spravující veřejné stavby, jevila, právě i z důvodu resortního patronátu, zájem pouze o architektonické památky, později ale do svého zorného pole zařadila oficiálně i umělecké předměty a sbírky.¹⁸

¹⁴ HEROUT, Jaroslav, *Staletí kolem nás*, Praha, Litomyšl 2002, s. 318.

¹⁵ HOBZEK, s. 9. Za stavební památky byly považovány objekty staré minimálně sto let na zpět od momentu hodnocení. Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ *Jan Erazim Vocel* [online], [cit. 2021-02-05], Dostupné z: <https://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/jan-erazim-vocel-1802-1871>.

¹⁸ VÁLOVÁ, Marie, *Odemčené zámky. Stopy baroka v krajině*, Bezručův 2014, s. 13. Zájem o systémovou ochranu a péči movitých památek a uměleckých předmětů Centrální komise projevila až, když se dostala pod ministerstvo kultury a vyučování v roce 1859. Později byla instituce přejmenována na Centrální komisi pro péči o památky.

I přes dosti brzké fungování památkové instituce se podnikaly kroky, které šly proti památkovým opatřením a památkám jako takovým, a to z velké části kvůli praktickým opatřením, jakými byly nejčastěji asanace měst a městských částí a částí stavebních památek.¹⁹ V průběhu času, především pak na přelomu 19. a 20. století, se rozpoutal dlouholetý boj mezi dvěma tábory nebo lépe řečeno koncepcemi dobového urbanismu, tedy mezi zastánci moderní aktivní a řádné památkové péče a ochrany (nejčastěji metodou konzervace) o dosud stojící stavební památky a těmi, kdo úkony jako asanace, chtěli sloužit myšlenkám modernizace a pokroku v městské zástavbě.²⁰ Právě i v důsledku této soudobé dynamické odborné diskuze se mezi vrstvy obyvatelstva začala masověji ve větších městech dostávat myšlenka památkové ochrany a obliba památek jako takových rostla. Společnost téma velice lákalo a začaly vznikat různé laické spolky, leckdy s akademickou podporou, které se věnovaly například mapování zanikajících středověkých opevnění a městských center, či starší zástavbě obecně ve snaze zaznamenat plány a vzhled jednotlivých staveb, ale i zanikajícím městským částem v kontextu asanací a modernizací měst.²¹

Ačkoliv ještě neexistoval žádný památkový zákon, v uherské části monarchie existovalo zákonodárství týkající se dané problematiky již od roku 1881.²² Vídeňská centrála ovšem neměla žádné nařizovací pravomoci, avšak vytvořila si alespoň pravidla v podobě technologických a teoretických odborných postupů, jež mohla především uplatňovat u státních statků, dále pak pouze se svolením majitelů.²³ Legislativní rámec umožňoval vyjadřovat se pomocí nejrůznějších výnosů, které sloužily ke specifickému právnímu ošetření v konkrétních případech. Například ministerský výnos z roku 1853 jasně vymezil definici stavebních památek a konzervátorům, kteří měli dohlížet na péči o ně, přikládal jasné kompetence a stanovil přesné postupy, jak by měl konzervátor při výkonu svých povinností komunikovat se státní správou a úřady.²⁴ Nápomocná byla taktéž spolupráce mezi jednotlivými ministerstvy v rakouské části monarchie, a to jmenovitě mezi samotným ministerstvem, které mělo aktuálně v gesci památkovou péči

¹⁹ HOBZEK, s. 14–15.

²⁰ Tamtéž, s. 15.

²¹ Například Klub přátel starožitností či Klub za Starou Prahu.

²² HOBZEK, s. 16.

²³ Tamtéž.

²⁴ NESVADBÍKOVÁ, Jiřina, WIRTH, Zdeněk, VINTER, Vlastimil, *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, Praha 1983, s. 35.

a například ministerstvem zemědělství. To se několikrát vyjádřilo směrem k ochraně nemovitých i movitých památek, a to kvůli mnohým památkám, jež se nacházely ve správě lesního ředitelství.²⁵ Případná památková ochrana tak spadala do jejich správy, byť byla oficiálně v kompetenci Centrální komise.

Odborníci z řad konzervátorů a památkářů ve své rané fázi fungování zastávali v akademické sféře památkové péče zejména metodu restaurování a teorii purismu a používali je jakožto legitimní odborné prostředky na ochranu a péči nejen o stavební památky. Právě purismus, tedy snaha utvářet slohově čisté formy zejména při rekonstrukcích a opravách historických staveb, jehož největším popularizátorem a propagátorem byl Josef Mocker, se stal na dlouhou dobu hlavní doktrínou památkové péče. Purismus dopomohl k ideovému zrodu systematické ochrany památek skrze snahy odborně zkoumat a restaurovat konkrétní ukázkou stavebního slohu.²⁶ V této oblasti purismus dominoval v podstatě až do počátku 20. století, kdy se pod vlivem Vídeňské školy dějin umění v čele s profesorem Aloisem Rieglem stanovila nová filosofie památek a péče o ně.

Riegl stál u zrodu nového pojetí a přístupu k památkové péči a neovlivnil tak významně pouze následující desetiletí tohoto oboru, ale i samotný stav památek jako takových. Jeho kniha *Moderní kult památek, jeho podstata a vznik* z roku 1903, v níž Riegl rozpracoval pojem stáří památek a jeho vnímání a dělení a jež byla v opozici vůči do té doby uznávaným metodám purismu a konzervaci, se stala zásadním dokumentem také pro Centrální komisi ve Vídni, jež nové myšlenky přijala brzy za své.²⁷ Riegl byl taktéž autorem návrhu památkového zákona, který však nevešel v platnost.²⁸ Myšlenky Riegla začal aktivně rozvíjet jeho žák Max Dvořák, téhož času profesor dějin umění na vídeňské univerzitě, později také místopředseda Centrální komise, který byl autorem významného spisu *Katechismus památkové péče* z roku 1916. Toto dílo mělo taktéž velký vliv na utváření zejména naší prvorepublikové památkové péče. Roku 1911 došlo ke zřízení Státního památkového úřadu při Centrální komisi, kterému byli podřízeni

²⁵ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 48.

²⁶ Tamtéž, s. 181.

²⁷ HORÁČEK, Martin, *Úvod do památkové péče*, Olomouc 2015, s. 49.

²⁸ HOBZEK, s. 17.

všichni konzervátoři.²⁹ V Čechách byli v roce 1912 jmenováni dva konzervátoři, oba sídlili v Praze.³⁰ Pro pobočku tohoto Státního památkového úřadu pro české země se začalo v roce 1918 užívat názvu Zemský památkový úřad pro Království České.³¹ Po vzniku Československa pak tato instituce dál fungovala, a to pod označením jako Státní památkový úřad.³² Spolu s fungující institucí nový stát přejal také všechny odborné doktríny a československá památková péče tak pokračovala dále ve své rakousko-uherské trajektorii. Co se mělo ovšem brzy změnit, byl nově rozšířený památkový fond, který se po roce 1918 notně rozrostl v rámci nově vyhlášené pozemkové reformy, jež znamenala nově nastupující trend zestátňování nemovitého i movitého majetku na území Československa dál do budoucna.

²⁹ CÁSEK, Jiří, *Vývoj právní regulace státní památkové péče*, Diplomová práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2017, s. 18.

³⁰ Tamtéž, s. 19.

³¹ HEROUT, s. 319.

³² Tamtéž.

4 Situace po vzniku Československa

4.1 Prvorepubliková památková péče

Šlechtická sídla vstoupila po roce 1918 do doby, která jim měla přinést mnoho dalekosáhlých a nevratných změn. Ty byly především ekonomického a společenského rázu a ve svém důsledku negativně dopadly obzvláště na šlechtu. Jako hlavním leitmotivem první republiky, který ovlivnil také společenské a významně také politické klima, byla pozemková reforma. Šlechtická sídla se tak na základě změn majetkoprávních poměrů, ztenčení rozlohy půdních majetků a výdělků šlechty dostala do státního záboru³³, nebo byla pro svoji ekonomickou neudržitelnost prodána, pronajímána či postupně opouštěna a neudržována. Památková péče musela kromě teoretických problémů, jakými byla například odborná polemika o nejvhodnějších užitých metodických postupech, přijmout náročnou výzvu, a to začlenit do své agendy také skutečnou odbornou pomoc pro mnohé vlastníky památek, která se nyní musela stát, více než kdy dříve, systémovou.

Původní struktura založená za Rakouska-Uherska nepřestala ani přes první světovou válku a ani přes rozpad habsburského soustátí fungovat. Zemský památkový úřad pro Království České zřízený v roce 1918 se tak dál tradičně skládal z českého a německého oddělení.³⁴ Po vzniku Československa bylo v plánu zřídit vlastní ústřední úřad nebo ministerstvo, jež by mělo přímo na starost památkovou péči, k tomu ale nedošlo, a tak přešla organizace péče o památky pod ministerstvo školství a národní osvěty.³⁵ Nový stát staronovou instituci Zemského památkového úřadu pouze přejmenoval na Státní památkový úřad, který takto fungoval do roku 1919, kdy se oddělila část úřadu a vznikla tak samostatná organizace pro Moravu a Slezsko.³⁶ Od roku 1919 byly tedy na území Československa dva Státní památkové úřady, jeden se sídlem v Praze a druhý se sídlem v Brně. Nutná byla také evidence památek, již měl na

³³ Později byla velká část zámků zpětně vypuštěna na základě mnohých výjimek a za dodržení specifických podmínek. Více o tom bude pojednáno později v textu této kapitoly.

³⁴ HOBZEK, s. 18.

³⁵ Tamtéž, s. 19.

³⁶ Tamtéž.

starost nově zřízený Státní ústav fotoměřičský, jakožto samostatná instituce určená k zajišťování jejich fotodokumentace, ale i nejrůznějších měřičských plánů.³⁷

Stále také neexistoval památkový zákon, a tak musela státní památková péče spoléhat na nepřímou podporu a jednotlivá legislativní opatření, která vycházela postupně a dílčím způsobem tak alespoň ošetřovala ty nejdůležitější aspekty státní ochrany památek. Jedním z prvních pokusů o legislativní ochranu památek a jejich evidenci byl zákon o katastrálních mapách z roku 1927, který stanovil, že pouze ty památky, jež byly zanesené a označené v katastrálních mapách měly nárok na památkovou ochranu.³⁸ Tak jako v případě výkonu památkové péče z dob Rakouska-Uherska, se ukázala jako nutná podpora napříč státní správou i po vzniku Československa, kdy bylo taktéž zapotřebí meziresortní spolupráce. Jako příklad lze uvést výnosy ministerstev obchodu, veřejných prací a vnitra z roku 1926, jež vybízely své podřízené orgány „*aby respektovaly Státní památkové úřady v Praze a v Brně a podporovaly je v jejich činnosti*“.³⁹ Takováto gesta sdílené podpory byla na dlouhou dobu jedinými opatřeními ve směru snahy zefektivnit činnost památkové péče. Tradice státní organizace na ochranu památek nebyla ještě příliš dlouhá a vzhledem k absenci jednotného památkového zákona, tak byly podobné výnosy a svolání, které jej měly částečně suplovat, žádoucí ve snaze systémově památkovou organizaci podepřít. To mělo vést také k větší informovanosti o nedostacích či přímo přečinech vůči památkám a k následné cílené prevenci jejich poškozování či zanedbávání. Například nařízení Národního výboru československého ze dne 29. října 1918 mluví jasně o zákazu vývozu a zavlčení uměleckých a historických památek, ať už se nachází ve státním nebo soukromém vlastnictví.⁴⁰ Konkrétně tuto problematiku měla ošetřovat až do roku 1958, kdy došlo k vydání prvního památkového zákona v Československu, mnohá podobná nařízení a vyhlášky. S podobnou rétorikou podporující ochranu památek je možné se setkat během existence první republiky ještě mnohokrát, a to i ve spojení s přírodními památkami. Na to upozorňuje například výnos státního pozemkového úřadu z roku 1924, jenž velice kriticky oznamuje svým úřadovněm, že ze strany jejich komisařů

³⁷ Ústav byl založen roku 1919.

³⁸ ROKYTA, Jan, *Památková péče 1945–1970. Sborník statí o úkolech a výsledcích státní památkové péče v letech 1945–1970 v oblasti dnešní Československé socialistické republiky a příspěvky zahraničních představitelů památkové péče*, Praha 1973, s. 42.

³⁹ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 96–97.

⁴⁰ Tamtéž, s. 70.

dochází k zanedbání správy a péče o přírodní rezervace a památky.⁴¹ Upozorňuje na to, že na přidělovaných pozemcích v rámci pozemkové reformy, dochází ke kácení památných stromů, stromořadí a alejí, což bylo považováno bez povolení Státního památkového úřadu za trestné.⁴² Ve svém extrému je možné se setkat i s hlášením záměrného poškozování památek, k němuž hojně docházelo z nevědomosti, ale i podlé závisti a nenávisti, a to zejména ve vztahu k zámkům a jejich vybavení. To se dělo mnohokrát i na vrub předválečné nenávistné propagandě vůči tamní šlechtě, kterou veřejnost nechtěla ve většině případů uznat za svou domácí českou, ale považovala ji za cizí a ve své podstatě jako uzurpátorskou a privilegovanou vrstvu. K této problematice se vyjadřuje nejvýstižněji oběžník zemské správy politické v Praze z listopadu 1924, který uvádí, že: „*V poslední době se opět množí případy, kdy lidé z nejrůznějších motivů ničí staré sochy, znaky, obrazy a jiné památky. Ačkoliv se státní památkové úřady všemožně snaží, aby každou památku zachovaly nepoškozenou, nestačí jejich působnost na pole tak rozsáhlé[...]*vyzývám všechny politické úřady k horlivé činnosti pro ochranu památek všeho druhu proti svévolným škůdcům[...].“⁴³ Spolupráce napříč státní správou a jejími orgány, i se zřetelem ke stavu a situaci kolem památek, vedla například i k tomu, že nově ochrana památek byla také součástí agendy československého četnictva, které tak mělo na starost dohled nad dodržováním dílčích opatření a zákonů, týkajících se památek.⁴⁴ Ti tak museli kontrolovat stav všech památek v okolí a jejich poškození ihned hlásit památkovým úřadům.

V předešlé kapitole byla již zmíněna také dobová úroveň památkové péče v podobě skutečných snah o stavební obnovu a opravy památkových objektů. Krom počínající státní regulace v této oblasti, se museli památkáři a restaurátoři potýkat, tak jako občas i dnes, i s nevolí majitelů objektů k dodržování předpisů, nebo alespoň s chováním, které bylo na hranici vkusu a zdravého rozumu. Nevhodné rekonstrukce se pochopitelně realizovaly dál, byť se jednalo spíše o jednotlivé, a ne příliš časté případy. Například na hradě Litice nad Orlicí došlo k dostavění vyhlídkového patra u palácové

⁴¹ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 92.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

věže, přičemž bylo použito železobetonové konstrukce.⁴⁵ Ta byla až zpětně v roce 1959 alespoň pohledově zakryta dřevěným bedněním.⁴⁶

4.2 Majetkoprávní změny v kontextu péče o šlechtická sídla

Nově vzniklé Československo se muselo vypořádat s mnohými zásadními a klíčovými aspekty svého fungování a existence. Svoji politiku nově vzniklý mnohonárodnostní stát vykonával již od samotného počátku velice rozhodně a sebevědomě. Hlavní cíl vládních kruhů, tedy pozemková reforma, byl živě diskutovaným a stal se celospolečenským tématem mladé republiky. Tato reforma se měla citelně dotknout i šlechtických sídel. V souběhu s touto státní agendou se začaly dost významně měnit majetkoprávní poměry mnohých sídel také v důsledku konce první světové války. Její závěr, který byl v úzké souvislosti s porážkou Habsburků, měl vliv na změnu vlastnického práva nejen u stavebních památek, ale také u mnohých movitých památek, jež československá vláda považovala právoplatně za své. Po skončení první světové války se snažilo Československo prosadit dva dodatky k mírové smlouvě s Rakouskem ze Saint-Germain. Jednalo se o požadavek navrácení všech bohemik a části pražských uměleckých sbírek císaře Rudolfa II. zpátky do Československa a prosazení zaboru a konfiskace bez náhrady veškerého císařského majetku na území Československa. Zatímco první bod byl nakonec zamítnut, druhý se podařilo prosadit v plném rozsahu.⁴⁷ Již 28. října 1918 tak připadl k nově vzniklému československému státu veškerý movitý a nemovitý majetek patřící habsburské dynastii, německým státům, majetek konkrétních právnických osob a majetek členů německé panovnické rodiny.⁴⁸ K tomu ovšem došlo zpětně až vydáním zákona č. 354/1921 Sb. *o převzetí statků a majetků, připadlých podle mírových smluv československému státu*, což ošetřovala právě již zmíněná samotná saintgermainská smlouva z roku 1919, která se v tomto ohledu týkala i majetku rodinné větve D'Este a jeho potomků.⁴⁹ Takto připadly státu například zámky Konopiště,

⁴⁵ KUČA, s. 195.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 190.

⁴⁸ BENDA, Josef, *Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989*, Praha 2010, s. 19.

⁴⁹ Tamtéž.

Zákupy, Ploskovice či Červené Poříčí. Mezinárodní situace podpořila československou politickou scénu a dopomohla tak k vytvoření podmínek, ve kterých se měla rozehrát politika na prosazení a uskutečnění pozemkové reformy.

To, že šlechta, spolu s církví, byla největším vlastníkem půdy, a tedy půdních výnosů a bohatství v českých zemích, bylo veřejnosti dobře známo. Nebylo tedy obtížné získat ve společnosti pro tento krok podporu. Šlechta, která postupně ztrácela na svém politickém a společenském významu se prozatím držela alespoň svého hospodářského prvenství, a právě to mělo být brzy oslabeno. Stát svoji rétoriku proti aristokracii nijak nezakrýval, spíše naopak. Svými politickými kroky dával dosti ostentativně najevo, kam směřuje a jaká je jeho vize do budoucna. Již 10. prosince 1918 tak byl přijat zákon č. 61/1918 Sb. „*jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly*“.⁵⁰ To vytvořilo a udávalo jasnou občanskou společnost bez aristokratické a privilegované elity, symbolu starého společenského řádu. Nejednalo se však o ojedinělý ani šokující počín v rámci střední Evropy. K vydání podobného zákona i spolu se sankcemi za jeho porušení došlo například v sousedním Rakousku v roce 1919.⁵¹

Všechny majetkové restriktce týkající se šlechty v souvislosti s jejich majetkem byly dobově silně vnímány jako spravedlivé a jako adekvátní. Právě pozemková reforma, vyhlášená roku 1919, se měla stát skutečnou „odplatou za Bílou horu“, jak se dobově často tradovalo. Půda představovala pro šlechtu základní prvek její existence, z ní se odvozovalo veškeré její bytí, tradice a postavení. Mělo se tak jednat o hlavní taktický prostředek k získání kapitálu šlechty.⁵² Tato reforma v sobě spojovala národní a sociální prvek a byla dílem hlavně agrárníků a socialistů.⁵³ Celou pozemkovou reformu měl na starost Státní pozemkový úřad, jejímž prezidentem byl agrárník Karel Viškovský (až do roku 1926).⁵⁴ Základním kamenem pro celou pozemkovou reformu se stal *záborový zákon* z 16. dubna 1919, jímž se zabíral velký

⁵⁰ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 1917, s. 67.

⁵¹ HAZDRA, Zdeněk, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2015, s. 34.

⁵² GLASSHEIM, Eagle, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012, s. 72–73.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ UHLÍKOVÁ, Kristýna, JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita, CÍSAŘOVÁ, Jitka, UHLÍK, Jan, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, Praha 2017, s. 14. Státní pozemkový úřad zanikl v roce 1935 spolu se završením první fáze pozemkové reformy.

pozemkový majetek z důvodu úpravy dosavadního půdního vlastnictví.⁵⁵ Tento tzv. velký pozemkový majetek byl vyčíslen na pozemky větší než 150 ha zemědělské půdy (louky, zahrady, vinice, chmelnice, lihovary, cukrovary, pily atd.) a nebo na 250 ha veškeré půdy.⁵⁶ Toto zabavení se týkalo z počátku i mnohých zámků, jež se právě v daném zabíraném pásmu nacházely. Nejčastěji se jednalo o malá vesnická sídla, která byla součástí hospodářských dvorů nebo byla v bezprostřední blízkosti poplužních dvorů, revírů či se jednalo o lovecké zámečky, jež se nacházely na území honiteb. Zábora se pochopitelně netýkala zemská, okresní ani obecní půda.⁵⁷ Tento zábor nejvíce zasáhl tedy právě šlechtu, ale také i římskokatolickou církev, jakožto druhého největšího půdního vlastníka v zemi. Půda přešla sice na nepatrnou dobu do vlastnictví státu, nicméně o vyvlastnění a zestátnění se nejednalo. Stát měl za cíl půdu přerozdělit jednotlivcům, tedy menším zemědělcům, domkářům, drobným živnostníkům a bezzemkům (například legionářům, vojákům, sdružením či družstvům).⁵⁸

Pozemková reforma postupovala dál v několika dalších zákonech a fázích. Ještě během té první a rozhodující etapy byl v roce 1920 vydán například *zákon úvěrový*. Ten měl pomoci zajistit případnému zájemci o půdu dostatečné finance na její pořízení, tj. stát proto garantoval úvěrovou politiku, tedy neměnnost a stabilitu úvěrů v bankách. Jako poslední zákon první etapy byl pak v dubnu 1920 vydán *zákon o náhradě*, který řešil důkladně finanční náhradu za zabraný majetek, nicméně podle průměru cen prodeje velkostatků v rozloze přes 100 ha z let 1913–1915.⁵⁹ Šlo tak o nepoměrné vyrovnání, přičemž mnohdy se jednalo o absurdně neúměrnou výši náhrady. Způsob, jakým pozemková reforma zasáhla samotná šlechtická sídla byl nutně poznamenán právě a zejména tím, jak byla omezená šlechta a její finanční poměry. Na to, jak se vedlo jednotlivým šlechtickým sídlům v průběhu a po uskutečnění meziválečné pozemkové reformy, měla vliv řada faktorů. Tím nejvýznamnějším ukazatelem, jenž rozhodoval o dalším stavu zámků byly již zmíněné finanční prostředky jejich majitelů na vlastní údržbu zámeckých budov. Ty se nejčastěji odvíjely od rozlohy celkové zabavené půdy, což znamenalo, že čím větší kapitál a výtěžky půda poskytovala, tím

⁵⁵ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, s. 81.

⁵⁶ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 14.

⁵⁷ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, s. 81.

⁵⁸ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 14.

⁵⁹ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, s. 82.

více bylo dané půdy zabaveno, a tím méně peněz na péči o šlechtická sídla zbývalo. Avšak již od počátku existovala řada podmínek a výjimek pro vypuštění ze záboru.

Tyto zákonné výjimky byly postupně zveřejňovány a upravovány v průběhu následujících let. V roce 1920 tak byla dána možnost majitelům stavebních památek, kam většinou patřily právě zámky, zažádat o propuštění ze záboru, pokud svolí ke zpřístupnění budovy k návštěvnickým prohlídkám či budovu poskytnou pro výzkumné účely odborných pracovníků památkové péče.⁶⁰ Pro tyto účely byly sepisovány smlouvy se státem, které smluvně tyto podmínky potvrzovaly. Na základě podobných usnesení bylo propuštěno skutečně veliké množství původně zabavených parcel, přičemž mnoho zámků se tak ocitlo opět mimo zábor a zpět u svých původních majitelů. Majitelé měly i tak ve většině případů výrazně ztenčené příjmy ze zbývajících půdy a peněz na údržbu někdy i několika sídel najednou býval nedostatek. Dosavadní komfort, jenž sídla poskytovala a péče o ně, bylo stále obtížnější udržet. Šlechta se tak u mnohých zámeckých budov uchýlila k financování v podobě těch nejnnutnějších provozních nákladů a financovala tak pouze neodkladnou stavební a technickou údržbu. Na šlechtu, jakožto velké pozemkové vlastníky, a tudíž značně movitou složku společnosti, se vztahovala také vyšší platba daní. To však brzo po značném okleštění půdních výnosů a příjmů z podnikání, které samotné se mnohdy nacházelo právě na zabrané půdě, vytvářelo pro aristokracii komplikaci. Tíživou se stala konkrétně třídní daň, kterou platili všichni vlastníci budov, a jež se ve výši platby lišila podle počtu místností.⁶¹ Při překročení počtu 16 místností na budovu se tarif pohyboval v ceně 20 Kč za každou další místnost navíc.⁶² Tato sazba se navíc v případě přepychových budov, jmenovitě tedy zámků, loveckých zámečků či sanatorií, zvyšovala o dalších 30 %.⁶³ Opět však existoval způsob, jak se tomuto nařízení vyhnout a neplatit takto vysokou daň za každou větší zámeckou budovu, a to tím, že majitel musel deklarovat ministerstvu financí a ministerstvu školství a národní osvěty, že daná budova je minimálně po čtyři měsíce v roce neobývaná.⁶⁴ K tomu se přidalo také vládní nařízení z roku 1927 o srážkách z

⁶⁰ § 20 přidělového zákona č. 81/1920 Sb. In: Sběrka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 17. února 1920.

⁶¹ § 162 zákona č. 76/1927 Sb. o přímých daních. In: Sběrka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 1. července 1927.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž.

daní, jež pravilo, že „*jest možno srážeti vynaložené udržovací náklady na neobývané nebo neužívané historické nebo umělecké stavební památky, zavázal-li se jejich vlastník[...]* k jejich udržování a prokáže-li osvědčení Státního památkového úřadu, že byly tyto náklady nezbytnými“.⁶⁵ Podobné daňové úlevy pro vlastníky, nejen šlechtických sídel, fungovaly po celou dobu trvání první republiky.

Šlechtická sídla se tak nově stala spíše břemenem, neboť péče o ně se stávala i vzhledem k moderním standardům na bytové podmínky stále více finančně náročnější. Krom toho se museli majitelé významně přizpůsobit státním regulativům ve své péči o ně, již navíc museli povinně konzultovat s příslušnými památkovými orgány. Byť zůstala značná část šlechtických sídel v držení svých původních vlastníků, stala se tak nevratně po roce 1918 předmětem státního zájmu; jako hodnotné nemovitosti na ještě hodnotnějších pozemcích. Finanční a památkové nároky na údržbu zámků se meziválečnou pozemkovou reformou ještě zvýšily, což celkově vedlo k jejich úpadku. I přes všeobecný zájem o poctivou a státem garantovanou památkovou péči a ochranu a odborné konzultace, celá situace měla spíše nepříznivé důsledky. Chod zámků se omezoval a části budov nebo i celé objekty se postupně uzavíraly pro svou ekonomickou náročnost a neudržitelnost. Byť existovaly možnosti, jak ztracené příjmy nahradit, byly soudobé ekonomické podmínky i tak spíše nevýhodné. Otázka držení zámků a jejich využití se pro část majitelů stala zásadní. Tak jako v každé době, kdy byl finanční výnos šlechty okleštěn nebo jakkoliv ztenčen, docházelo k častému rozprodeji majetku či jeho dlouhodobému pronájmu. Tak mělo dojít k adekvátní kompenzaci ušlých či zmenšených zisků, které měly pomoci překlenout náročné období.

V rámci této politiky se rozprodávaly i celé zámky, některé byly prodané doslova za korunu, jiné zase věnované. Z podobných důvodů byl například v roce 1921 státu prodán například zámek Duchcov.⁶⁶ To, že se ovšem nejednalo jen o přechodné období se ukázalo až časem. Majitelé se tak v kontextu péče o svá sídla k pozemkové reformě první republiky stavěli různě, neboť i dopady byly pro každého jiné. V rámci již zmíněných výjimek o vypuštění ze záboru zabavené půdy spolu se šlechtickým sídlem, byla dojednána již jmenovaná podmínka zpřístupnění daného sídla pro návštěvnické účely. Na mnohých zámcích tak vznikaly již funkční prohlídkové okruhy,

⁶⁵ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 100.

⁶⁶ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 172.

kteřé dokázaly někdy ztenčené příjmy šlechty také částečně doplňovat. Finančně výhodné mohly být i pronájmy částí zámků i jednotlivých místností. V tomto ohledu se tak zámky častěji začaly objevovat již také jako kulisy filmových příběhů. Například zámek Žleby byl propůjčen filmovým účelům v roce 1938, když zazářil ve filmu Karla Lamače *Pozor tady straší*.⁶⁷

Paradoxním se může také zdát fakt, že zatím co šlechta se postupně zámků zbavovala za více či méně výhodné ceny, nový stát potřeboval získat nové reprezentační prostory a jako ideální se jevila právě šlechtická sídla. Mladá republika měla k nákupu nových objektů díky pozemkové reformě a omezení financí šlechty velice příhodné podmínky. Zámky se zpravidla prodávaly pod cenou a státní nákup se tudíž v kontextu doby vyplatil. Takovým příkladem může být zámek Lány, který prodal v roce 1921 rod Fürstenbergů československému státu za necelých 25 milionů korun.⁶⁸ Pro vládní účely také stát zakoupil od Lobkoviců v roce 1927 Lobkovický palác v Praze, konkrétně jako prostory pro ministerstvo školství a národní osvěty. Některá sídla využívaná vládou patřila k již zkonfiskovaným majetkům rodu Habsburků, tím pádem je Československo získalo i s vnitřním vybavením, aniž by muselo bývalým majitelům vyplácet finanční náhradu. Jedním z těchto sídel se stal i zámek Ploskovice, který fungoval jako letní sídlo ministra zahraničí Edvarda Beneše.⁶⁹

⁶⁷ WAGNEROVÁ, s. 40. Tento zámek se ve filmech objevil i po roce 1948, a to například ve filmech *Robot Emil* z roku 1960 od Stanislava Strnada a *Slasti otce vlasti* z roku 1969 od Karla Steklého.

⁶⁸ DAVID, Petr, SOUKUP, Vladimír, *Dějiny zámků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2013, s. 127. Fürstenbergové v roce 1929 prodali československému státu taktéž svoji další rezidenci, tentokrát hrad Křivoklát.

⁶⁹ Tamtéž, s. 189.

5 Období Protektorátu

Konec první republiky se spojil se zesílenou aktivitou proněmecky a pronacisticky orientované šlechty, jež svoje sympatie nijak před československou vládou nezakrývala, bylo tomu spíše naopak. Šlechtická sídla patřící zástupcům této šlechty se začala měnit ve stany podporovatelů SdP a stala se z nich místa, kde se souhlasně spřádali taktiky na pomoc henleinovcům.⁷⁰ Jedním ze zámků, který byl pro tyto účely využit, byl například Červený Hrádek patřící rodu Hohenlohe-Langenburg, jehož představitel Max Egon nabídl svoji rezidenci ke schůzce lorda Runcimana a Konrada Henleina v roce 1938. Rozhodně nelze tvrdit, že šlo o přelomový milník, jenž mohl mít významnější vliv na závěry Runcimanovy mise, nicméně svoji roli zámecká sešlost sehrála a do jisté míry předznamenala budoucí události.⁷¹ Toto setkání, které bezesporu potvrdilo soudobou britskou politickou linii appeasementu a lhostejný přístup ke střeoevropským problémům, vtisklo především symboliku celému nadcházejícímu období, kdy zdi českých zámků měly hostit především nacisty a měly sloužit jejich válečným záměrům. Tyto účely pokrývaly nejširší nacistickou agendu na našem území.

Zámky, které se do té doby většinou nacházely v rukou šlechty, byly, tak jako jejich majitelé samotní, v rozkolu a museli se nějakým způsobem vypořádat s pronikáním nacismu. Někteří šlechtici sympatizovali s nacistickým režimem a svá sídla a rezidence dobrovolně nabízeli v rámci spolupráce s nacisty k dispozici. Zástupcům šlechty, jež byla buď to z rasových důvodů či z důvodu svého vlasteneckého přesvědčení a odbojové činnosti nepohodlná, se jejich zámky zabavovaly a přecházely do nařízené nacistické správy.⁷² Nacisty dosazení správci si počínali se svěřeným majetkem různě a spíše na základě vlastní vůle než podle daných směrnic či nařízení. Někteří s majetkem zacházeli jako se svým vlastním. Dokonce v případě zámku v Dymokurech, který sloužil potřebám Wehrmachtu, došlo k převodu ze strany správce

⁷⁰ SdP (*Sudetendeutsche Partei*), Sudetoněmecká strana, aktivní v Československu mezi lety 1933–1938, založena Konradem Henleinem.

⁷¹ Během své mise byl lord Runciman (Walter Runciman, 1. vikomt Runciman z Doxfordu) také hostem například na zámku v Teplicích u Alfonse Clary-Aldringena, který se se svými sympatiemi k nacismu netajil a otevřeně v kontextu sudetoněmecké otázky a také kvůli pozemkové reformě, jež se ho významně dotkla, kritizoval Československo a také během setkání s lordem Runcimanem touto kritikou nešetřil.

⁷² Jednalo se především o šlechtu, která podepsala deklaraci o věrnosti československému státu. Do správy přecházely zejména objekty, jež byly zachovalé a stále funkční. UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 40–41.

do vlastnictví Protektorátu.⁷³ Právě v případě Dymokur a nezákonného převodu vlastnictví se otázka původních majitelů Černínů a jejich nároků na tento zámek vlekla se státem ve sporu až do roku 1952.⁷⁴ Do nacistické správy se dostala mnohá sídla několika šlechtických rodin, v některých případech byl zabaven rodině pouze jeden objekt, v jiných přišla šlechta o celý rodový majetek. Například nucená správa objektů patřících rodu Colloredo-Mansfeld, která byla zavedena oficiálně v roce 1942, se týkala celého majetku, přičemž v tomto případě se jednalo o jediný kompletní rodový konfiskát zabavený říší v období Protektorátu.⁷⁵

Nacistické osidlování měl v kompetenci Pozemkový úřad v Praze, přičemž pro kolonizační účely se využívalo rozpracované československé meziválečné pozemkové reformy.⁷⁶ Památkovou péčí, která byla do té doby významnou odbornou institucionální spojnici mezi státem a vlastníky zámků, zastřešoval po dobu existence Protektorátu Památkový úřad s pobočkou v Praze a v Brně, jenž byl ale podřízen německému diktátu.⁷⁷ Zabírání zámků započalo v podstatě ihned po vzniku Protektorátu a pokračovalo postupně v průběhu dalších válečných let podle logistických a administrativních potřeb a nároků nacistů. Některé objekty měly jasně již od prvopočátku vybraný účel a sloužily mu po celou dobu trvání nacistické správy. Jiná sídla měnila během války i několikrát svoji funkci. Nejčastěji se sídla proměňovala v ubikace Wehrmachtu či Gestapa. Objekty dále plnily velice často také funkci kancelářských prostor a archivů. Řada zámků byla vyčleněna k vojenským účelům. Například část majetku rodu Schwarzenbergů, jež byla za války rovněž zabavena, sloužila konkrétně v případě zámku Český Krumlov právě Gestapu.⁷⁸ Jejich další rodový zámek Třeboň byl využíván za války jako škola nacistického letectva.⁷⁹ Další známý rod, jehož majetek nacisté zabavili byli i Lobkovicové. Jejich zámek Roudnice

⁷³ VOTÝPKA, Vladimír, *Paradoxy české šlechty*, Praha 2005, s. 267.

⁷⁴ Tamtéž, s. 268.

⁷⁵ KADLEC, Petr, *Dvakrát ukradený Dobříš. Letní sídlo říšských protektorů 1942–1945*, Dobříš 2017, s. 10.

⁷⁶ Tamtéž, s. 9.

⁷⁷ Památkovou péčí za Protektorátu upravovalo nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 1. října 1940, o ochraně kulturních památek v Protektorátu Čechy a Morava.

⁷⁸ DAVID, s. 39.

⁷⁹ Tamtéž, s. 47. Po vyhlášení prvorepublikové pozemkové reformy zůstala rodině z třeboňského panství pouze samotná budova zámku. Od 20. let až do druhé světové války zámek fungoval jako hotel, který Schwarzenbergové provozovali přes letní měsíce.

nad Labem fungoval například jako středisko pro výchovu mládeže jednotek SS.⁸⁰ Podobný osud potkal i majetek rodu Kolowratů, který se během Protektorátu dostal též pod nacistickou správu, po níž jej čekalo, tak jako majetky ostatních šlechticů, zestátnění a majitelům se tak zabavený majetek nevrátil ani po ukončení války a osvobození.⁸¹ Válečným účelům sloužil také například zámek Mašťov, který byl používán během druhé světové války jako ubytovna pro německé dívky, které si plnily na území Protektorátu roční pracovní povinnost a opět dále fungoval jako lazaret a na konci války byl obýván a vyprázdněn sovětskými vojáky.⁸² Nacisté si vybrali dále i zámek Choceň, jenž byl za války využíván Hitlerjugend.⁸³

Význačné postavení měl během nacistické správy především zámek Konopiště, jenž sloužil za války jako hlavní štáb SS, přičemž právě v této době došlo i k vývozu mnohých uměleckých děl ze zámku do zahraničí.⁸⁴ Stejně důležitou roli hrál i zámek Ploskovice, neboť byl za války vybrán jako sídlo Napoly.⁸⁵ Velice speciální využití měl během Protektorátu také zámek Jezeří. Objekt zámku byl využíván jako zajatecký tábor pro významné osobnosti, jakými byli představitelé spojeneckých armád či politické osobnosti z řad spojenců.⁸⁶ Majetek Černínů byl válkou zasažen taktéž. Zámek Krásný Dvůr, který Černínové využívali až do počátku války, však sloužil více prominentnímu účelu, než jakým byla výcviková střediska či ubikace řadových vojáků, a totiž jako rekreační sídlo Joachima von Ribbentropa.⁸⁷ Zámek se ke konci války proměnil také v lazaret a na konci války byl využíván štábem sovětských vojsk.⁸⁸ Jako jeden z dalších známých případů lze také zmínit hrad Houska, jenž se stal místem deponování nacistických archiválií spojených s židovskou otázkou.

⁸⁰ DAVID, s. 124.

⁸¹ VOTÝPKA, s. 315.

⁸² UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 100.

⁸³ Tamtéž, s. 159. Účelům Hitlerjugend sloužil například také zámek Lnáře, a to jako výcvikové středisko. DAVID, s. 138.

⁸⁴ MŽYKOVÁ, Marie, *Ke koncepci a vývoji instalaci zpřístupněných hradů a zámků (1945–1919)*. In: Bulletin Státního pstavu památkové péče, 1991, 7, s. 123.

⁸⁵ DAVID, s. 189. Napola (Nationalpolitische Lehrestalt) byla typem elitního internátního vzdělávacího a výchovného ústavu pro chlapce s jasným a cíleným politicky laděným kurikulem podle vzoru nacionálního socialismu.

⁸⁶ Tamtéž, s. 199. Jedním z vězňů byl například Pierre de Gaule či Michel Clemanceau.

⁸⁷ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 93.

⁸⁸ Tamtéž.

Je vhodné podotknout, že nacistická správa neznamenalala nutně zkázu pro zabraná sídla. V mnoha ohledech se jednalo o prodloužení životaschopnosti šlechtických sídel, neboť poválečné osudy byly pro značnou část zámků ve znamení faktického zániku a nacistická správa u vybraných objektů znamenala minimálně vytápěné prostory přes zimu a základní údržbu. Některé zámky se dočkaly dokonce i méně či více zdařilé rekonstrukce. To je případ konkrétně zámku Dobříš, po jehož převzetí zastupujícím říšským protektorem Kurtem Daluegem, byla zahájena rozsáhlá rekonstrukce, kdy se mělo celé střední křídlo uzpůsobit novým ubytovacím nárokům jeho rodiny, tak i mnohých jeho zaměstnanců, například strážních oddílů, které na zámku taktéž bydlely.⁸⁹ Daluege také nechal v říjnu 1942 zřídit pracovní skupinu zvanou Einsatzstab I., jež měla za úkol navštívit všechny hrady a zámky na území Protektorátu a sepsat soupis a podrobnou katalogizaci zdejšího uměleckého vybavení za účelem „zajištění a převzetí kulturních památek, které jsou k dispozici v Čechách a na Moravě“.⁹⁰ Toto opět potvrzuje ono zpřetrhání tradičního a výsadního postavení šlechtického sídla v krajině a ve společnosti.

Válečné účely nacistické správy prosadily ve spojení se zámky maximální užitkovost. Šlechtická sídla byla degradována, zneuctěna a zneužita. Honosné prostory tak byly využívány podle praktických potřeb bez většího historicko-uměleckého zájmu. Pokud šlo o nějaký umělecký či památkový zájem, tak snad jen v případě zámků, jakožto potenciálních depotů zajímavých uměleckých předmětů, které se mohly vyjímat v říši jakožto válečné kořisti. Ani v případě činnosti Einsatzstab I. nelze vnímat práci na rozsáhlé katalogizaci uměleckých předmětů jako intelektuální mapování uměleckých sbírek a hodnotných mobiliářů pro jejich kontextuální hodnotu v rámci konkrétního zámeckého sídla.

Zámky na konci války nečekala výraznější změna či oddych a porážka nacistů neznamenalala pro původní majitele zabavených objektů skutečný návrat na svá sídla. Rok 1945 představoval iluzorní návrat k předválečnému stavu. V kontextu opuštění sídel nacisty došlo k vystřídaní stráží buďto Američany nebo Sověty, kteří si při svém osvobozujícím pochodu napříč Československem nepočínali příliš blahosklonně a na zámcích, kde se usídlily jejich jednotky, napáchali mnohdy větší škody než nacisté

⁸⁹ KADLEC, s. 21.

⁹⁰ KUKLÍK, Jan, *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituice a odškodnění*, Praha 2015, s. 134.

v době války. Konkrétně líčení ničení majetku sovětskou armádou je velice časté a barvitě, nicméně existují i záznamy o ničení ze strany amerických vojáků.⁹¹ Například zámek Kynžvart byl vydrancován právě americkou posádkou 3. americké armády generála Pattona, přičemž došlo k rozkradení lůžkovin a oblečení či došlo k rozřezání a fatálnímu poničení koberců.⁹² To v jakém stavu se nacházely po válce některé objekty nejlépe shrnuje zpráva Národní kulturní komise: „[...] *zámky, které utrpěly válečnými událostmi do té míry, že nejen mobiliář, ale i tapety, ostění dveří, kování a vše, co s vnitřním zařízením souvisí, je zcela rozrušeno.*“⁹³

⁹¹ Například líčení Olgy Razumovské o obsazení a vykrádání jejího rodného zámku Dubová sovětskými vojáky dle autentického deníkového zápisu vydaném v knize *Paradoxy české šlechty* od Vladimíra Votýpky.

⁹² VACULÍK, Pavel, *Komunistická perzekuce šlechty*, Praha 2004, s. 99.

⁹³ NESVADBÍKOVÁ, Jiřina, VINTER, Vlastimil, WIRTH, Zdeněk, *K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, Praha 1983, s. 289.

6 Zestátnění

Válečná doba výrazně proměnila způsob vnímání zámků. Prokázaná užitečnost ukázala a dokazovala, že šlechtická sídla skýtají štědré a velkorysé prostory, které by bylo možné využít lépe, než tomu bylo v době před druhou světovou válkou. Na konci války obyvatelstvo strádalo a řešilo mnohé existenční problémy, hledalo sociální jistoty, jež se nová vláda zavázala realizovat a přinést tak společnosti větší blaho. K materiálnímu zajištění a zlepšení situace obyvatelstva mělo pomoci také zpřístupnění zámeckých objektů a rozsáhlých prostor, o což projevila veřejnost až nečekaný zájem a nápor na získání uvolněných prostor byl enormní. Objekty, které většinou sloužily jako tradiční rezidence pro prominentní část obyvatelstva se v novém poválečném světě staly žádanými a potřebnými. Je otázkou, co vedlo k takové masové poptávce. Uvolněné prostory se doslova najednou hodily každému. Tato problematika, jež spíše poukazuje na fatální kapacitní krizi v zástavbě by snad mohla být ozřejmena například demografickým srovnáním nárůstu obyvatelstva v době války a těsně po ní. Nicméně, vzhledem k uvolnění velkého množství nemovitostí v pohraničí v důsledku odsunu německého obyvatelstva, by se mohl nabízet argument, že počet volných prostor na konci války vzrostl, tudíž deficit nemovitostí nejspíše nebyl jediným stimulem, kvůli němuž společnost o aristokratické rezidence projevovала takový zájem. Ovšem je nutno podotknout, že ubytovací účely z počátku nebyly na prvním místě v rámci žádostí o přidělení nových objektů, ty naopak hledaly volné administrativní prostory. Bytové prostory se však ze zámků na nátlak a pro obrovský zájem začaly rychle stávat také. To vše bylo ale až zpětnou reakcí na nově vzniklé majetkoprávní poměry a podmínky, a to v důsledku rozsáhlého zestátnování, které po válce propuklo a cíleně se zaměřilo také na šlechtická sídla.

Dle nově ustanovených mezinárodních právních smluv z konce druhé světové války měl československý stát nárok na reparační podíl z německého majetku nacházejícího se v zahraničí 3 % a na podíl 4,57 % průmyslového majetku v západní části Německa.⁹⁴ Československo si mělo samo zvolit podobu německého nepřátelského majetku, mělo to být ale takového rázu, aby se zabavený majetek nemohl

⁹⁴ BENDA, s. 24.

do budoucna vrátit do rukou nepřítele.⁹⁵ Zároveň si Československo připravilo na domácí půdě legislativní základ pro právní kroky k zajištění dalšího nepřátelského majetku v rámci vlastního území. Prezident vydal dekret č. 54/1945 Sb. *o přihlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry*, kterým si mohlo Československo sepsat válečné škody a stanovit si formu pozdějších reparací ze strany Německa.⁹⁶ Na to navazoval i dekret č. 5/1945 Sb. *o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů* z 19. května 1945. Tento dekret stanovil, že majetek, především v pohraničí, patřící Němcům a Maďarům, byl zabaven a uvalen pod národní správu.⁹⁷ Právě v pohraničí tak nastala naprosto bezprecedentní situace, kdy byla velká spousta objektů, nejen šlechtických sídel, opuštěna a z nedostatku pružnosti a rychlosti přerozdělování a přejímání majetků, ponechána na pospas nově příchozím kolonistům z centrálních oblastí nebo přítomným spojeneckým armádám, především té ruské. Docházelo tak k vykrádání, poškozování a devastaci, kdy bylo běžné odstraňování a rozkrádání například oken, dveří a střešní krytiny, čímž došlo k urychlenému chátrání a postupnému zániku řady objektů, které už šlo později velice těžko zachránit a byly většinou následně zbourány. Takto bylo na konci války vykradeno nebo zničeno podle odhadů Národní kulturní komise 35 z 496 zestátněných a převzatých objektů.⁹⁸ Oněch 496 hradů a zámků přešlo do majetku Československa na základě dekretů č. 12/1945 Sb. *o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa* a č. 108/1945 Sb. *o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy*, přičemž zkonfiskovány byly objekty kompletně i se svým vybavením a okolím. Následně byly předány do správy Národního pozemkového fondu.⁹⁹ Do doby vzniku specializované Národní kulturní komise spravovalo zámky ministerstvo zemědělství, jenž mělo také ze začátku poslední slovo ohledně přerozdělování, avšak na

⁹⁵ BENDA, s. 24.

⁹⁶ Tamtéž, s. 25.

⁹⁷ UHLÍKOVÁ, Kristina, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004, s. 20.

⁹⁸ Tamtéž, s. 35. O Národní kulturní komisi (NKK) a její činnosti ve vztahu ke šlechtickým sídlům bude blíže pojednáno v samostatné kapitole dále v této diplomové práci. V kontextu válečné a poválečné demolice zámků u nás, se ovšem aktuálně odhaduje, že po roce 1945 došlo k zániku až 350 šlechtických sídel z celého tehdejšího množství. HORÁČEK, s. 67.

⁹⁹ Tamtéž, s. 23.

základě doporučení památkové komise.¹⁰⁰ Tam, kde už se nejednalo o potenciální nepřátelský majetek a výše uvedené dekrety už nedosáhly, se přistoupilo ke všeobecnému zákonu, a totiž zákonu č. 142/1947 Sb. *o revisi první pozemkové reformy*. A zatímco dosavadní dekrety cílené proti nepřátelskému, především německému majetku, který se nacházel většinou v pohraničních oblastech, nyní stát dosáhl na majetky a půdu napříč celým Československem. Existovaly také speciální výjimky. Na československém území byly rozsáhlé majetky, které nešlo konfiskovat na základě výše zmíněných dekretů a smluv, ale jež stát rozhodně zabavit chtěl. Jednalo se o majetky rodů Schwarzenberg a Colloredo-Mansfeld.¹⁰¹ Konkrétně v případě rodu Schwarzenberg bylo využito zcela ojedinělého legislativního postupu, kdy pro účel konfiskace byl vytvořen zcela samostatně postavený zákon č. 143/1945 Sb. *o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Československa*. Ovšem nejen změna majetkoprávních vztahů, ale i poloha, mnohdy rozhodla o dalším osudu, většinou zániku, mnoha sídel, a to z důvodu zařazení do hraničního pásma, tedy do bezpečnostního perimetru země, kdy docházelo i k řízeným demolicím některých zámků z důvodu uvolnění prostoru pro vojenské základny a cvičiště.¹⁰² Ty se v pohraničí záměrně situovaly, a právě kvůli nim se vyklízely organizovaně celé oblasti.¹⁰³

Národní pozemkový fond, který dostal do své správy všechny zámky zabavené na základě výše jmenovaných dekretů, je spravoval až do doby přidělení k novému uživateli a do doby převzetí státní správy Národní kulturní komisí. Ze strany státu byl prozatímně ke každému objektu jmenován národní správce.¹⁰⁴ Přidělenci či zájemci o objekty byli každopádně vždy posuzováni na základě žádostí, jež posuzovala také památková komise.¹⁰⁵ To bylo prověřováno dosti zevrubně, zvláště pokud se žádosti týkaly prostor pro účely bytů. K tomuto se vyjadřuje například vyhláška ministerstva sociální péče z června roku 1948, kdy zámecké prostory k těmto účelům mají být přednostně uznány „[...] u osob, zastávajících vynikající veřejné funkce[...]u vědeckých

¹⁰⁰ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 24.

¹⁰¹ BENDA, s. 26.

¹⁰² MUSIL, František, PLAČEK, Miroslav, ÚLOVEC, Jiří, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945*, Praha 2005, s. 7–8.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 45.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 46.

pracovníků, u spisovatelů, výtvarných a výkonných umělců, kteří se vykáží potvrzením vědeckých institucí [...]“, o čemž měl rozhodnout místní národní výbor dle vlastního uvážení, opět tak měl ovšem konat na základě doporučení památkové komise.¹⁰⁶ Než se mohlo ale vůbec rozhodnout o rozdělování a přidělování objektů a místností novým uživatelům, zkonfiskovaný majetek se musel nejdříve převzít. Objekt měl totiž v nejlepším případě předat do rukou zástupce státu sám původní majitel, měl tak odevzdat klíče a spolu s tím i plně vybavenou a zařízenou budovu a přidružené zařízení a statky.

Likvidační čety nebo také tzv. čistící čety, které jako první přebíraly od původních majitelů jejich majetek v průběhu prvních poválečných let do doby, než vznikla Národní kulturní komise, se chovaly často destruktivně. Jejich úkolem bylo odstranit přebytečné vybavení a připravit zámek na převzetí státem.¹⁰⁷ Až právě zmíněna Komise se k tomuto postavila systematicky a s jistou odbornou erudicí. Například zámek Černíkovice, patřící rodu Kolowratů, byl po převzetí očištěn o „zbytečné předměty“, načež část vnitřního vybavení byla vyházena z oken, kdy doslova hromady předmětů a kusů nábytku byly zarovnány a zalité betonem.¹⁰⁸ Na zámku Jimramov po převzetí státem došlo taktéž k nepochopitelné destrukci, a to konkrétně knih ze zámecké knihovny, které byly páleny v tamní zámecké kašně, jež byla v důsledku této činnosti silně poškozená žárem.¹⁰⁹ K těmto excesům docházelo tedy v době, kdy ještě neexistovala žádná odborná směrnice pro vyřídování kulturního majetku a nebyl sestaven ještě žádný odborný dozor ani komise k tomu určená. Přehmaty se většinou odehrávaly bez většího zájmu veřejnosti a bez následků. V této chaotické době konce války se na rozkrádání vnitřního vybavení přižívovali i lidé z okolí, kdy si z nehlídaných a prázdných objektů odnášeli, co se jim zrovna hodilo či líbilo nebo se také dělaly veřejné výkupy nábytku a zařízení. Ze zámeckých parků se velice brzy stávaly zahrádky či pro bezprostřední sousední zámecké usedlíky výběhy pro slepice. V nehlídaných opuštěných objektech však nerejdili pouze sousedé ze vsi, ale také nákupčí aukčních domů, kteří byli vysíláni obzvláště do vysídleného

¹⁰⁶ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 121.

¹⁰⁷ VOTÝPKA, s. 332.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 333.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 145.

pohraničí.¹¹⁰ Státní politika se ovšem k movitému majetku měla zachovat de facto podobným způsobem, a totiž, že při přebírání zařizovacích předmětů se počítalo s jejich jistým zpeněžením. Ovšem podle vyhlášek Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy z prosince 1946, měly být z prodeje vyňaty „[...] věci všech druhů a stupňů kulturní (umělecké, historické, vědecké) hodnoty bez rozdílu doby vzniku“.¹¹¹ Podrobnému vyjmenování jednotlivých předmětů těchto výše zmíněných hodnot se věnovaly také další vyhlášky a oběžníky, kterými měly být úřady obeznámeny s detailním soupisem movitého zařízení, jež se muselo chránit a dbát na to, aby nedocházelo k jeho prodeji.¹¹² Například výnos ministerstva vnitra ze dne 30. ledna 1948 připomínal zaměstnancům Fondu národní obnovy a její prodejní komisi v této věci zákon o státním kulturním majetku a příslušnou vyhlášku Národní kulturní komise, aby se v případě pochyb, o jaký předmět se jedná, obrátili na příslušné odborníky ke konzultaci.¹¹³ I přese snahy provést osvětu všech povolání osob v této otázce, se nedařilo zcela jistě nezákonnému prodeji zabránit.

Státní zásahy a regulace v péči o šlechtická sídla byly v poválečném Československu oproti reálnému stavu věcí a urgentnosti některých případů opožděné a značně pozadu. Byť již v roce 1946 vznikla Národní kulturní komise pro správu vybraných zámků a jejich vybavení, čímž měla v tomto v podstatě nahradit Národní pozemkový fond. Obecně však byla její činnost omezená, zpomalená, a tím pádem z počátku neefektivní. Žalostný stav zámeckých budov byl ovšem alarmující, především v pohraničních oblastech a v případě vesnických zámků. Zestátněním těchto objektů si na sebe Československo vzalo velké břemeno, o které se nyní muselo bezvýhradně starat, k čemuž ale v rozsahu převzatého majetku nemohlo z počátku celoplošně a v adekvátní kvalitě památkové péče docházet. Poválečná ekonomická situace země nedovolovala masivní investiční projekty na opravy mnohých válkou zanedbaných a poškozených zámků. Stát si tuto skutečnost uvědomoval, a i proto vznikla Národní kulturní komise, nicméně její postup v této věci nebyl dostatečně dynamický. Dokládá to například interpelace poslanců *ve věci restaurace kulturně a historicky cenných hradů a zámků* ze třetího zasedání Ústavodárného Národního shromáždění z roku 1947:

¹¹⁰ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 180.

¹¹¹ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 114.

¹¹² Tamtéž, s. 115–117.

¹¹³ Tamtéž, s. 119.

„Poslanci upozorňují na velké památkové bohatství naší republiky a na stav, v němž se tyto hodnoty nacházejí: zámecké budovy chátrají, památkové předměty v nich jsou soukromými osobami odnášeny, jiné ničeny. Táhá se vlády, zda uznává nutnost opravy a restaurace historických hradů a zámků a jakou částku jí hodlá věnovat a zda provede příslušná šetření orgány SNB za tím účelem, aby památkové předměty odebrané z památkových objektů byly na původní místo vráceny.“¹¹⁴

S důsledky znárodnění, tedy s nabytím zkonfiskovaného majetku v podobě plně vybavených zámků, se musela vypořádat především již zmíněná Národní kulturní komise. Ta se snažila výše zmíněné problémy a následky masivního přívalu movitého a nemovitého majetku do rukou státu řešit, ovšem pouze v rámci soudobých politických a společenských mantinelů, jež udávaly, jakým směrem se bude státní památková péče a správa o šlechtická sídla v Československu dál ubírat.

¹¹⁴ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, s. 118.

7 Národní kulturní komise

Zákon č. 137/1946 Sb. ze dne 16. května 1946 nově uzákonil termín *státní kulturní majetek* a vznik Národních kulturních komisí (dále také jako NKK), jedné se sídlem v Praze, druhé v Bratislavě, přičemž měly pracovat v součinnosti se Státními památkovými úřady.¹¹⁵ Tyto komise se skládaly z pracovníků ministerstev školství a osvěty, vnitra, financí či dokonce dopravy, dále ze specialistů a znalců historie a umění a především pak hlavně z památkářů.¹¹⁶ Národní kulturní komise byla, jakožto odborný orgán spravující památky, nejprve v gesci ministerstva školství a osvěty, od roku 1948 až do svého zániku spadala komise pod ministerstvo školství, věd a umění. Vznik Národní kulturní komise byl jasným centralizačním počinem, který byl prvním svého druhu a měl své uplatnění po určitou dobu, než se plně organizovala státní památková správa nově zkonfiskovaného movitého a nemovitého majetku. Po celou dobu se tak ve své podstatě jednalo o provizorní opatření. Funkce a existence NKK je dobově a retrospektivně považována za důležitou, neboť právě ona stála na počátku ještě se dlouho vyvíjejícího se systému moderní ochrany památek. Je však nutno podotknout, že na její funkčnost, aktivity a cíle je zpětně pohlíženo dosti kriticky, neboť vše podnikala již s jasnou soudobou ideologickou zaujatostí a mnohé aspekty své činnosti tak prováděla v souladu s ní, aniž by byl více brán zřetel na samotné památky.

Národní kulturní komise byla pověřena spravovat vybraný reprezentativní a zachovalý nemovitý majetek, jenž byl zastoupen zejména zámky. Dalším úkolem bylo spoluurčovat nové vhodné využití spravovaného státního kulturního majetku.¹¹⁷ Ono vhodné využití není nijak blíže zákonem specifikováno. Ovšem nutnost vhodného využití byla v nově nastavených podmínkách státní památkové správy u zkonfiskovaného majetku dosti výmluvná. Státní kulturní majetek byl nově zákonem nesmlouvavě v rukou státu, kterému musel být také neodkladně předán, pokud k tomu již tedy nedošlo dříve, a to do rukou speciálních čtí Národního pozemkového fondu.

¹¹⁵ Přestože existovaly dvě Národní kulturní komise, jedna pro českou a druhá pro slovenskou část republiky, tak vzhledem ke geografickému záběru této diplomové práce bude zohledňována pouze ta česká, tudíž v následujícím textu se již bude objevovat pouze jedna Národní kulturní komise, proto bude užito singuláru, nikoli plurálu, neboť práce odkazuje pouze na jednu NKK.

¹¹⁶ HOBZEK, s. 22.

¹¹⁷ § 4 zákona o národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku č. 137/1946 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. Vydána dne 18. června 1946.

O případných sankcích v případě nepředání majetku do rukou NKK blíže hovořila další ujednání zákona o Národních kulturních komisích: „*Kdo státní kulturní majetek neodevzdá nebo se nepostará, aby byl odevzdán,[...], bude potrestán na návrh příslušné Národní kulturní komise bez újmy soudního stíhání okresním národním výborem pro správní přestupek vězením do jednoho roku nebo pokutou do 1 000 000 Kčs nebo oběma těmito tresty.*“¹¹⁸ Jedněm, tedy původním vlastníkům se majetek zabavil, aby se druhým, z rukou státu, přidělil. I přes tento důležitý aspekt celé konfiskace, Národní kulturní komise měla především na starost zajistit určitou skupinu zámků, které měly zůstat výhradně v rukou státu, a jež měla dále spravovat pro reprezentativní účely. Z důvodu toho, že byla odborně sestaveným orgánem, jenž měl určovat další využití památek, měla NKK taktéž posuzovat žádosti o uvolnění prostor a vydávat odborná doporučení pro národní výbory, aby měly k dispozici při rozhodování relevantní specializované posudky.

Tak jako Národní pozemkový fond, tak i NKK po svém ustavení čelila mnoha žádostem a dotazům na uvolnění zámeckých prostor, přičemž komise se snažila většinou žadatelů vycházet při posuzování žádostí vstřícně. Nicméně členové komise si byli vědomi, že požadavky místních nebyly často vzhledem ke svému charakteru (internáty, úřadovny a byty) vhodné, spíše přímo naopak.¹¹⁹ S otázkou žádostí o využívání objektů se pojilo i časté nepochopení a stížnosti na NKK kvůli mnohým zamítavým stanoviskům a posudkům. Komise si byla tohoto problému, tedy ideového rozkolu mezi laickou veřejností a svým odborným hlediskem, vědoma a dlouhodobě mu čelila. Ve své informativní zprávě z roku 1950 přímo prohlásila: „*Hájení státního kulturního majetku, totiž fresek a štuků nebo plastik, jimiž jsou místnosti vyzdobeny a které by požadovaným propůjčením trpěly a hájení celistvosti parků je v mnohých případech bojem s nepochopením, který nepřidává NKK u místních činitelů obliby. Postupuje se však přesvědčováním a vysvětlováním, což je současně i druhem osvětové činnosti a účastní se ho spontánně všichni zástupci NKK.*“¹²⁰ S nepochopením se NKK setkávala také ze strany podniků Československých státních lesů a Československých státních

¹¹⁸ § 6 zákona o národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku č. 137/1946 Sb. In: Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé. Vydána dne 18. června 1946.

¹¹⁹ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 321.

¹²⁰ Tamtéž, s. 321.

statků a na spolupráci s nimi si dlouhodobě stěžovala.¹²¹ Podniky se svěřeným majetkem, tedy s parky, sady a přílehlými zahradami, zacházely dosti nezodpovědně a necitlivě. Za opatrování, užívání a pečování o zmíněné plochy zeleně se snažily si nárokovat využívání sousedících zámeckých budov k účelům ubytování svých zaměstnanců. K prosazení těchto záměrů se podniky oháněly právě svou péčí o přílehlou zeleň. Onu zeleň nechávaly ale většinou pustnout do takového stavu, že docházelo k poškození a zániku cenných historických výsadeb a kompozic v zámeckých zahradách a lesoparcích. Národní pozemkový fond byl také často s úkolem památkářů v kolizi. Šlo zejména o neshody a nepochopení vůči nepřátelskému majetku, většinou německému, že je nutno jej chránit z kulturních, uměleckých a historických důvodů, a tedy, že ne všechny objekty a vybavení budou uvolněny k prodeji a zpeněžení.¹²² Národní pozemkový fond, který z počátku přebíral pro stát šlechtická sídla, si do doby vzniku NKK, jež ho postupně nahradila, osvojil rozsáhlé majetky. Značná část z nich byla bez jakéhokoliv odborného posouzení a bez konzultace s NKK postoupena k prodeji. Tato ziskuchtivost eskalovala především v roce 1948, dva roky před tím, než byl fond zrušen, když Ústřední plánovací komise Národního pozemkového fondu nařídila, aby fond rozprodal všechny předměty ze svých skladů, čímž se měly zvednout okamžitě zisky.¹²³

Dalším aspektem nepochopení nebo spíše nedorozumění byla otázka nákladů a povinností vůči pronajatému zámku. Když už došlo k tomu, že bylo nějaké sídlo či jeho část postoupena k pronájmu, docházelo k tomu, že nájemci nedohlíželi na údržbu objektu či prostor a po upozornění na nedbalost, většinou odpovídali výmluvou, že to není jejich povinnost. Pro nevědomost smluvních podmínek pronájmu totiž zanedbávali údržbu a opravy natolik, že bylo někdy až příliš pozdě. K tomu docházelo navzdory tomu, že existovala přímo směrnice, která se této problematice věnovala. Směrnice pro udržování objektů NKK ve svém článku číslo 14 totiž uvádí, že „[...] nájemce, bude udržovati v dohodě s Národní kulturní komisí vlastním nákladem, a to tak, že převezme všechny povinnosti majitele k pronajaté budově nebo její části, respektive

¹²¹ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 324.

¹²² CHARVÁTOVÁ, Ema, *Správa a využití státního kulturního majetku*. In: *Zprávy památkové péče* 13, 1953, 2, s. 34.

¹²³ Tamtéž, s. 35.

*k pronajatému zařízení“.*¹²⁴ To dosvědčuje další palčivý problém, jímž byla neochota veřejnosti k závazku péče o památku a vůbec absence zájmu o ně.

Národní kulturní komise a vůbec celá poválečná státní památková péče spustila na nátlak shora jasnou ideovou indoktrinaci a propagaci na podporu památek také z důvodu ryze existenčního.¹²⁵ Společnost totiž nejevila zájem o to, jak efektivně památky ochraňovat, důležité proto bylo představit a pádně obhájit důvod, proč by se na tom měli lidé aktivně podílet. I proto NKK a dobová památková péče vycházela nakonec vstříc mnoha žádostem na uvolnění zámeckých prostor, chtěla lidem ukázat, jak je mohou spravovat a pečovat o ně. S tím se pojí tedy i snaha prosadit u některých objektů jejich praktické využití pro společnost, a tím lidi k památkám přivést skrze jejich vlastní zájmy. To se dělo především po roce 1948, kdy na pragmatismus slyšelo stále více jedinců.¹²⁶ Nebýt této urputné snahy zámky začlenit do fungující společnosti s praktickým účelem a využitím, společnost o ně nemusela jevit zájem vůbec, a naopak se mohla podílet na dalším trvání bezhlavého rozebírání a vykrádání šlechtických sídel a lhostejnost by se tak mohla prohloubit v naprostou ignoraci. Spolu s tím souvisela již zmiňovaná nekonečná snaha ze strany odborníků a památkářů nejen v NKK vysvětlovat na všechny strany umělecké a kulturní hodnoty památek, čímž obhajovali samotnou památkovou péči v nově smýšlející společnosti, která ale stále ještě řešila poválečnou obnovu než cokoli jiného. Státní památková péče, byť státně konstituovaná, musela v prvních poválečných letech bojovat o podporu politickou a společenskou ve své snaze obhájit svou činnost a záměry péče o šlechtická sídla napříč Československem. V kontextu své obhajoby památkáři spoléhali na výklad historického materialismu, kterým mohli hájit hodnocení významu kulturního hmotného dědictví.¹²⁷

NKK chtěla programově a systémově zapojit zámky do běžného života, „*upozorněním na jejich společenskou užitečnost a nalezením nové funkce pro ně*“.¹²⁸ Komise také stále prosazovala myšlenku výchovné funkce šlechtických sídel, lidé měli pojmout k zámkům ten správný vztah, měla se stále připomínat jejich největší hodnota, skrze kterou by bylo možné oslovit co největší množství lidí. Tou měla být především

¹²⁴ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 158.

¹²⁵ CHARVÁTOVÁ, *Správa a využití státního kulturního majetku*, s. 36.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ CHARVÁTOVÁ, Ema, *Úkoly dokumentace ve státní památkové péči*. In: *Zprávy památkové péče* 13, 1953, 5, s. 130.

¹²⁸ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 305.

řemeslná kvalita budovy, reprezentovaná jako produkt generací lidských rukou. NKK uvažovala nad zámkem a jeho areálem velice pragmaticky. Ve své budoucí koncepci počítala s komplexním využitím. Jak uvádí další informativní zpráva NKK z roku 1950: „*Opatrné hospodaření bez sentimentality a zbytečných přítěží, pronájem všech dosud zbývajících užitkových zahrad a rentabilní využití všeho, co se vedle objektu nalézá, zvýší přínos těchto památek do státní pokladny.*“¹²⁹ Tomuto praktickému výhledu byla podřízena i celá správa pod NKK a systém, jímž toho chtěla komise dosáhnout, bylo vytvořit funkční a přehledný nástroj, kterým by došlo jak na reprezentativní účely, tak také na ty více praktické a výdělečnější. Tímto nástrojem měla být kategorizace. Došlo k vytvoření dvou kategorií památek, které rozdělovaly státní zámky do dvou selektivních skupin, jednou z nich byly památky státního kulturního majetku, tedy objekty I. kategorie a druhou byly objekty II. kategorie, „*t. j. zámky nebo jiné jim podobné budovy, které pro svoji hodnotu uměleckou nebo historickou zasluhují, aby stát jejich obnovu nebo úpravu jednorázově provedl, aby mohly býti využity v socialistické společnosti*“.¹³⁰ Objekty této druhé kategorie, tak jako objekty té první, patřily po konfiskaci státu a byly jím buď přímo využívány nebo se nacházely pouze v jeho užívání (ve správě národních výborů nebo národních podniků), dalšími uživateli objektů druhé kategorie byly dobrovolné organizace nebo družstva.¹³¹ A právě toto využití v rámci socialistické společnosti předznamenalo všechno občanské a hospodářské vybavení a zařízení, jímž měly zámky poskytnout na dalších několik desetiletí velkorysé prostory. Ke vzniku kategorií památek a jejich samotného výběru, jenž byl velice omezený vzhledem k množství zkonfiskovaných objektů, se vyjadřuje informativní zpráva o úkolech a činnosti NKK z roku 1948: „*Z počtu přes 500 objektů bylo určeno 46 architektur, které v celku tvoří souvislou vývojovou sbírku, reprezentující charakteristický profil architektonického snažení osmi stoletími.[...] Bylo by možné prokázat oprávněnost pojetí do vyznačené řady (stavebních slohů pozn. autorky) u více konfiskovaných objektů, avšak Národní kulturní komise nemohla vybrati více zámků, protože musela přihlížeti k malé položce, která je ve státním rozpočtu určena pro opravu a udržování památek. Omezila se proto na zámky a hrady nejvíce*

¹²⁹ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 305.

¹³⁰ Tamtéž, s. 388.

¹³¹ Tamtéž, s. 390.

*typické a zachovalé.*¹³² Tento zásadní argument a omluva ze strany NKK a de facto státní památkové správy je naprosto zásadní pro pochopení dalšího vývoje v této problematice, tedy toho, jak a proč bylo nakládáno se zámky z výše jmenovaných kategorií. Obrovské množství zámků, které stát zkonfiskoval a převzal do své správy by svou údržbou znamenalo extrémní finanční zátěž pro státní pokladnu, tudíž se přikročilo k selekci.

Stát se rozhodl zachránit a prezentovat pouze určitou vybranou skupinou objektů, přičemž zbylou část nemovitého kulturního zkonfiskovaného dědictví, po uvědomění si faktu, že je to nad jeho finanční možnosti, se pokusil opět zbavit. Nicméně ne navrácením do rukou majitelů, ale pronájmem dalším subjektům, které se tím zavázaly objekt spravovat ve vlastní režii a na své náklady, a tím měly státu částečně finančně ulevit. V praxi tato doložka závazku u pronajatých objektů byla ze strany nájemců, jak již bylo uvedeno výše, ignorována. Tento fakt novým uživatelům zámků zkrátka unikal, a tak lidé stále spoléhali, že náklady na údržbu a opravy ponese stát. Tento rozkol vzniklý v nepochopení nastavených pravidel, ale také i z jisté nejednoznačnosti zákona, způsobil mnohé zmatky a některé zámky se oprav nedočkaly téměř vůbec, neboť se stát s uživateli dlouhodobě přel o jejich financování. Citovaná směrnice, kde se dokládá, jakým dílem se má finančně uživatel na opravách a údržbě podílet, se stala pro další vývoj v této otázce klíčovou. Nájemci buď danou směrnicí nečetli nebo mohli mít s textem a jeho zněním problém, kvůli možné nejednoznačnosti definice vlastníka objektu a jeho uživatele.

Výše citovaná informativní zpráva z roku 1948 se také věnuje otázce využití, jež se nyní nově propagovalo právě ve spojení s uvolněnými zámeckými prostorami. Hledání nového a vhodného účelového využití zámeckých objektů a jejich místností bylo klíčové v nově nastolené sociální politice, která společnosti představovala nový koncept zámků, tedy společensky užitečných budov, jež bylo potřeba začlenit a zakomponovat do stávajících struktur. Zpráva hovoří přímo takto: „*Bylo třeba vzít v úvahu i použitelnost mnoha objektů pro zapojení do běžného života, zejména k účelům rekreačním a k této okolnosti bylo přihlédnuto u objektů druhořadých.*“¹³³ Zde je třeba se pozastavit u pojmu *druhořadý objekt*. Toto označení lze rozhodně zdůvodnit, ale

¹³² NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 275.

¹³³ Tamtéž.

jedině v kontextu, kterému má být tato myšlenka poplatná. Jak už bylo zmíněno, na financování všech sídel nebylo dost prostředků, tudíž se pochopitelně stát ujal správy pouze reprezentativní části, nicméně rovnou uvažovat o těch, jež vybrána nebyla jako o *druhořadých* je dosti diskutabilní, ať už se za tím mělo skrývat cokoliv.

Celá kategorizace vycházela z jistého trendu socialisticky laděné památkové péče jako takové. Kategorizace NKK, která byla založená na iluzorní kvalitě (tedy architektonickém významu a dobrém stavu) sídel, ale především vzniklá z důvodu okleštěných financí, měla zásadní nedostatky. Dodnes je za tento systém dělení památek a jejich ochrany NKK částí odborníků kritizována, že nebyla schopna prosadit účinnější státní správu a systém péče o zkonfiskované památky, ale pouze vybrala omezený výběr vyvolených. Faktem samozřejmě zůstává, že zámky byly po druhé světové válce rozdělené, co se týče stavu, v němž se nacházely. Některé byly více zachovalé než jiné a většinou se to týkalo sídel větších a historicky významnějších, nicméně odstavit *druhořadé objekty* z důvodu nedostatku financí na jejich správu a údržbu a poskytnout je účelům mnohdy naprosto nevhodným, přičemž u zamýšlené přednostní rekreace nezůstalo a zámky skončily například i jako sýpky, bylo kritizováno již soudobými odborníky. Ono praktické využití zámků nakonec objekty dovedlo do katastrofálního stavu, někdy i do stavu před demolicí. Opět zde narážela serióznost samotné podstaty státní památkové správy na konflikt komunistické ideologie, která se v Československu začala významně prosazovat již před únorem 1948.

Celá pointa a koncept zabavení všech zámků v podobě konfiskace bez náhrady byly průzračným gestem socialistické politiky, jež ale nedomyslela důsledky svého počínání. Ve snaze udělat z československé památkové péče příkladnou odbornou oblast hodnou uznání, se velice brzy projevila nerealizovatelnost důstojného památkového záměru v péči o šlechtická sídla. Vše nejdříve zkonfiskovat, a pak často improvizovaně a skokově vymýšlet a přetvářet svou koncepci z důvodu pochopitelného a očekávatelného nedostatku financí na tak obrovské množství nově získaného movitého a nemovitého majetku, je příkladem další krátkozrakosti a přezíravosti soudobé politiky. To NKK nepřehlížela a uvědomovala si tristní situaci stavu šlechtických sídel a péče o ně. Právě podobnými zprávami a prohlášeními se snažila svou nedostatečnou péčí a omezený počet památek v její správě omluvit.¹³⁴

¹³⁴ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 276.

V dlouhodobém plánu měla NKK dokonce snahy výběr objektů rozšířit, ale toto rozhodnutí nezáviselo ani na jejím odborném doporučení či rozhodnutí, a to i přes naléhavý apel zejména u některých zámků. Ne vždy se podařilo na ministerstvu tyto snahy prosadit.¹³⁵

Žalostnou finanční situaci si celá památková péče spolu s NKK uvědomovala, nicméně jakožto instituce zřízená státem, se musela tehdy spokojit pouze se státní dotací a rozpočtem. Toto komise dlouhodobě nepřímo kritizovala a snažila se prosadit si větší státní finanční podporu ve své činnosti. Co NKK také shledávala za problém, který dosti zásadně znesnadňoval její další snažení nejen v otázce financování, ale i organizační otázce výkonu její památkové práce, byla nedostatečná podpora: „*Je nutno aby výše investičních potřeb, které na rok 1950 technická kancelář vyčíslila částkou 26 610 000 Kčs, nebyla snížena na 5 000 000 Kčs, jak se stalo. Dále je třeba, aby ústřední orgány a ostatní správní orgány, na jejichž spolupráci je NKK při plnění svých úkolů odkázána, vycházely jí s větším porozuměním vstříc. Týká se především ministerstva zemědělství, techniky a krajských i místních národních výborů.*“¹³⁶ Tato zpráva potvrzuje ten největší problém, jímž bylo samotné financování a přerozdělování finančních prostředků na zabezpečovací práce, opravy a projekty restaurování. Pro tyto účely vznikl soupis všech památek a zevrubná analýza, která shrnula míru poškození a navrhovala optimální rozsah stavebních a opravných prací. Například pro klášter v Kladrubech v Plzeňském kraji, jenž se nacházel v havarijním stavu, měla NKK v plánu investovat do celkové generální rekonstrukce 40 000 000 Kčs v časovém horizontu deseti let, přičemž jako první bylo doporučeno provést opravné stavební práce střešních krytin.¹³⁷

Kromě finančního nedostatku pro památkovou péči a správu se NKK potýkala i s nedostatkem řemeslníků, kteří by specializovaným opravám a restaurování rozuměli, a to právě vzhledem k rozsáhlému množství objektů ve státní správě. O technický stav budov ve správě NKK se starala technická kancelář spadající pod ministerstvo techniky

¹³⁵ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 276. Po revisi pozemkové reformy z roku 1948 byl tento počet navýšen na 100 objektů. Například zámek v Křimicích měl být galerií města Plzně, nakonec byl přidělen československým uhelným dolům.¹³⁵ I v tomto případě NKK neuspěla o rozšíření své první kategorie reprezentativních objektů, objekt se však nepodařilo zařadit ani do kategorie druhé. UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 47–48.

¹³⁶ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 299.

¹³⁷ Tamtéž, s. 311.

v čele s architektem Břetislavem Štormem.¹³⁸ Ta měla v kompetenci dokumentaci a zajištění technologicky správného provedení zabezpečovacích prací, údržbářských prací a generálních oprav.¹³⁹ Právě technická kancelář se tak zasloužila o některé významné záchranné stavební práce například na hradě Švihov, na zámku Horšovský Týn, na hradě Pernštejně či na hradě a zámku v Jindřichově Hradci.¹⁴⁰ Nicméně její postup byl omezen jak časově, tak i finančně. Právě z nutnosti odborných stavebních prací a oprav na mnoha místech současně, NKK navrhovala zřídit stálé stavební hutě, které by vychovávaly potřebný počet kvalifikovaných řemesníků a odborníků.¹⁴¹ Jednalo se o téměř utopistickou představu a záměr, jenž ale nebyl realizován, neboť i přes centralistickou náplň, jež by mohla z počátku snad vyhovovat státu, to byl příliš náročný projekt. NKK se proto zaměřila na aktuálnější záležitosti, jež měla větší šanci realizovat.

Komise velice záhy představila svůj plán na využití objektů I. kategorie pro kulturní účely. Tato kategorie šlechtická sídla rozdělila do několika skupin s jasným výstavným zadáním. Mělo se tak jednat o středověké stavby (např. Zvíkov, Karlštejn, Švihov, Křivoklát), muzea bytové kultury (např. renesanční muzeum v Jindřichově Hradci či muzea specializovaná na baroko, rokoko, empír apod.) a speciální muzea (např. muzeum Boženy Němcové v Ratibořicích, hipologické muzeum ve Slatiňanech).¹⁴² Obzvláště zámky ze skupiny muzeí bytové kultury byly NKK nejvíce propagovaná pro svoji největší rozmanitost a vybavenost. Ovšem prohlídkové trasy těchto objektů a vystavené exponáty a kompozice instalací byly naprosto záměrně podřízené opět ideologickému výkladu, který byl namířený proti šlechtě a buržoazii: „*Tato skupina (zámků pozn. autorky) má vhodnou instalací dobových zámeckých interiérů poskytnout obraz rekonstruované historické skutečnosti, ale nevázat se na určité lokální nebo rodové reminiscence.*“¹⁴³ Čímž se mělo zabránit dalšímu připomínání rodové historie na konkrétních zámcích. Návštěvník měl být informován především o kvalitně a řemeslně zhotoveném a řešeném vybavení a precizním

¹³⁸ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 55.

¹³⁹ Tamtéž, s. 56.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 299.

¹⁴² NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 300–302.

¹⁴³ Tamtéž, s. 300.

uměleckém zařízení vnitřních prostor, ale bez bližšího představení rodin, které v daném šlechtickém sídle žily.

V rámci mnoha interních sdělení NKK vyjadřuje svůj největší zájem ve zkonfiskovaných sídlech právě v jejich materiální náplni, na níž byl mnohdy až přehnaně kladen důraz. Celá koncepce zámků, jakožto ukázkových prostor historické bytové kultury, plné důkazů o řemeslné zručnosti našich předků byla vystavena, tak aby se opět připomínala jediná pozůstalá a přetrvávající hodnota zámků. NKK často připomínala hlavní výstavní funkci zámků, tedy že mají právě především skrze expozice kvalitních řemeslných kusů nábytku, zařízení a uměleckých děl lidem připomínat pravou podstatu zámků. A to tu, že skrze práci obyčejného lidu, který na nich pracoval a vybudoval je pro šlechtu a buržoazii, patří vlastně šlechtická sídla všem lidem; potomkům těžce pracujících a manuálně zručných jedinců, kteří je vytvořili. Toto materiální propojení napříč historií, jenž lidi spojuje v jejich práci bylo v propagaci soudobou památkovou péčí zbaveno větší přidané duchovní hodnoty a estetika byla připomínána jen ve vztahu k řemeslu a původní práci, nikoli k výslednému citovému dojmu z umění a architektury jako takového. Ostatně velký záběr na vybavení ve stylu upozorňování na benátský lustr, porcelánový servis apod. převažoval i dlouho po Sametové revoluci dál do nedávné minulosti, ovšem již v jiné konotaci.

Výklad zaměřený také na konkrétní osoby, které v objektu žily a na jejich pozůstalost se nehodilo, neboť by to dál připomínalo dřívější prominentní vrstvy. NKK měla v popisu práce je připomínat jedine jako zlé feudální pány, vládnoucí obyčejnému a zotročenému lidu nebo se také rozhodla je z výkladu vypustit úplně. Nicméně odsouzení buržoazních šlechtických vrstev si soudobá památková péče pro svůj výklad našla také v samotném architektonickém názvosloví a uspořádání zámeckých areálů. Komise při svém hodnocení zámecké architektury neopomněla zmínit nerovnost sociálních tříd. NKK si všímala především toho, jak například hospodářská stavení a části zámeckých areálů převyšovaly kvalitní výstavbou ubikace pro služebnictvo: *„Stejně tak i voliéry, psince a stáje, rozlehlé, světlé budovy, výtvarně řešené a zdobené nástropními štukaturami i řezbářskou a kamenickou prací, postavené proti přízemním, vlhkým kobkám bez světla, nebo studeným podkrovním komůrkám pro služebnictvo, jsou nejvýmluvnějším dokladem toho, jaký byl poměr feudálův k oblíbeným zvířatům a jaký*

k jeho poddaným. ¹⁴⁴ Toto tvrzení je dobrým příkladem, jak se u podobných hodnocení s politickým podtextem ztrácelo porozumění historickému kontextu, zahrnující například urbanismus nebo jednoduché logické úvahy. Například, že služebnictvo bydlelo na zámku na půdě proto, aby bylo zkrátka blíže zaměstnavateli (navíc půdní prostory byly jedny z těch nejsušších a nejteplejších), a proto nebydlelo v samostatných budovách. Zatímco u dobytka a zvířat se zajišťovaly velké oddělené budovy i kvůli tomu, aby byl dostatečný společný prostor pro zvířata na jídlo, spánek a vyprazdňování. Proto odvětrání těchto prostor bylo v případě hospodářských zvířat velice důležité. A hospodářská zvířata byla obecně ceněná, protože živila jak šlechtu, tak i služebnictvo. A to, jestli nesly stáje a maštale jako samostatné budovy nějakou výzdobu bylo zcela adekvátní, neboť většinou patřily do bezprostředního zámeckého okolí a areálu, tudíž bylo záhodno, aby všechny budovy vypadaly sjednoceně a reprezentativně. Toto zjednodušení a zkreslení skutečnosti se ale hodilo, a to hlavně proto, aby byly podobné úvahy podepřeny především v očích veřejnosti.

Po převzetí zámků došlo k vytvoření seskupených instalací a expozic, jejichž prostory byly dekorovány a zařizovány tak, aby nebylo na konkrétním zámku poznat stopy užívání po posledních majitelích.¹⁴⁵ Odstraňovaly se tak nánosy bydlení, které byly považovány veskrze za doklady špatného vkusu šlechty a vytvářely se slohově čisté instalace.¹⁴⁶ Tím ale nutně docházelo k narušení autenticity, jež na sídlech před tímto zásahem byla. Zámky přicházely také o své původní vybavení, které bylo sváženo do předem určených sběrů zámeckého vybavení, kde se protřídňovalo, katalogizovalo a rozváželo dál na jiné, vhodnější cílové stanice. Sběrny na konfiskovaný movitý majetek, jež byly vybírány z dalších okolních zámků byly posuzovány, zdali se k tomuto zařazení hodí. Pracovní řád pro uspořádání sběrů Národní kulturní komise ve svém třetím odstavci přímo stanovuje: „*Dále se zjistí, zda jsou v pořádku okenní skla a nehrozí-li místnostem nebezpečí zátopy vodou z poškozené střechy, okapních žlabů, případně z porušení vodovodního vedení.*“¹⁴⁷ Takto to mělo v ideálním případě fungovat, nicméně skutečnost byla mnohdy jiná. Konkrétně již zmiňovaný klášter Kladruby u Stříbra byl i přes svůj katastrofální stav zařazen mezi sběrný zámeckého

¹⁴⁴ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1749–1958*, s. 289.

¹⁴⁵ MŽYKOVÁ, s. 132.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 133.

¹⁴⁷ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 138.

mobiliáře, a to navzdory faktu, že do objektu na mnoha místech kvůli poškozeným střechám zatékalo a NKK na jeho rekonstrukci plánovala vyčlenit několik desítek milionů korun. Vyřídování movitého majetku a vybavení šlo zprvu velice pomalu, a to z důvodu toho, že pravomoc o rozhodování výběru a třídění byla na žádost předsedy komise Zdeňka Wirtha pouze v jeho kompetenci.¹⁴⁸ Tato pravomoc byla následně pro urychlení procesu rozšířena i na další pracovníky komise.¹⁴⁹ Tato aktivita byla pro NKK velice příznačná a tkvěla v tom její hlavní činnost, které věnovali její pracovníci nejvíce času.

Zámecké mobiliáře se tak v důsledku svozu a převozu protáčely na mnoha zámcích a většinou skončily nakonec na úplně jiném zámku, než kde se nacházely původně. Dobrým příkladem této koncepce je zámek v Ratibořicích, kde došlo k ahistorickému překroucení dějinné skutečnosti. Zdejší první patro bylo s pompou zařízeno cizími svezenými předměty a kusy nábytku jakožto prostory kněžny Zaháňské, z dob kdy zámek navštívila babička Boženy Němcové.¹⁵⁰ Zde se ukazuje fatální selhání odborné historické a památkové činnosti, namísto toho se zde projevila spíše muzejní činnost založená na prosazování národně-obrodné fikce na základě románu *Babička* od Boženy Němcové, jenž vychází z idealizovaných představ autorky ve prospěch upraveného historického výkladu. Jako příklad lze uvést i to, že tamní vybavení a umění v nově sestavené instalaci bylo většinou francouzské proveniencie, což jaksí neodpovídá dobovému protifrancouzskému naladění kněžny Zaháňské.¹⁵¹

K tomu se pojí další aspekty zámeckých expozic. Během prohlídky měla být veřejnost seznámena s životem prostých lidí v období novověku, především v 18. a 19. století: „[...] a doprovodí se údaji o jejich životní míře (poddaných pozn. autorky), o cenách životních potřeb a o výši jejich výdělků. Tak bude návštěvník skutečně přiveden k správnému hodnocení feudálního řádu. V některých zámcích bylo by možno instalovat ve spolupráci s ministerstvem zemědělství zemědělské výstavy (jako bylo v době roboty, co znamenala a komu sloužila první pozemková reforma a jaká je naše zemědělská reforma).“¹⁵² Takto zjednodušeně si komunisté představovali, že by se měla

¹⁴⁸ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 35–36.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁵⁰ MŽYKOVÁ, s. 134.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických textů 1918–1958*, s. 304.

historie vykládat. Záměr zkrásleně líčit doby minulé mělo i dosti manipulativní záměry, aby lidé došli správného a ideologicky poplatného názoru. To se velice vžilo a na dlouhou dobu se průvodcovské texty neměnily a v tomto duchu se šlechtické rody a role poddaných buď prezentovaly dál nebo se alespoň rody a šlechta nenápadně upozadovaly na úkor prostého lidu. Veřejnost, ale také památková péče a historický výklad si tomuto přivykly natolik, že se volání po revizi takto jednostranného nazírání na historii zámků prosazovalo velice pomalu. V rámci úprav zámeckých interiérů se také systematicky odstraňovalo vše, co souviselo s heraldikou a genealogií. Například se rušily tamní obrazárny a galerie, aby se objekt nedal přímo spojovat se šlechtickými rody, které na zámku v průběhu historie žily a průvodcovské texty a povaha výstav a prohlídek se tomuto tématu záměrně spíše vyhýbaly.¹⁵³

Zásahů a úprav se dočkalo většinou také bezprostřední okolí zámku, zejména přilehlé zahrady a parky. I u nich došlo k přestavbě, někdy ne příliš zásadní, jindy bylo přikročeno k radikálním úpravám. Tehdy platný oběžník týkající se údržby zámeckých zahrad a parků se ve svém bodě číslo 13 vyjadřuje přímo k záměrům s venkovním zámeckým vybavením: „*Zařízení zahrad, dnes nepotřebné, jako tenisová hřiště, kuželníky, pavilony apod., se ruší. Skulptury chraňte.*“¹⁵⁴ To, že nebyly mnohé zahradní stavby výslovně zákonem chráněné vedlo k tomu, že se rušilo a bořilo vše, co mohlo překážet novému vzezření či využití. Některé zahradní stavby, které přece jen tuto dobu přežily se mnohdy dočkaly nového účelu a sloužily například jako šatny, kůlny apod.

Státní památková péče jako státem řízený organizovaný systém, založený na odborné činnosti, jež položila základy k dnešní moderní památkové péči, vznikla právě v době založení Národní kulturní komise. I přes krátkou dobu svého působení komise nastavila jistý systém státní správy o šlechtická sídla, jenž se v podstatě již nezměnil. Státem vlastněné kulturní památky (především objekty I. kategorie) byly nově v centru zájmu kulturní politiky poválečného Československa a jakožto zákonně definované památky, měly od té doby legislativně podepřený nárok na ochranu a státem garantovanou památkovou péči. Byť se ještě nejednalo o krok směrem k památkovému zákonu a zákonný rozsah památkové péče a ochrany nebyl zdaleka tak rozsáhlý jako dnes, jednalo se od dob první republiky o velký pokrok. Toto se navíc potvrdilo i v nové

¹⁵³ MŽYKOVÁ, s. 138.

¹⁵⁴ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 159.

ústavě z roku 1948, kde je přímo deklarováno, že „*památky jsou chráněny státem*“.¹⁵⁵ Tedy až socialistická ideologie vytvořila nový koncept moderního národního dědictví, které je symbolem konkrétní země a národa. Tato idea je pro dnešní společnost, jakožto turisty po českých zámcích a hradech, naprosto samozřejmá, ale nebylo tomu tak vždy. Touto optikou se začaly zámky masově vnímat až koncem 40. let. Celonárodní a všeobecné povědomí o památkách jako kulturním dědictví a jako turistických cílech se rozšířilo skutečně až s příchodem organizované a systémové myšlenkové přestavby společnosti, a totiž, že zámky nepatří jen prominentní šlechtě či uzavřeným vědeckým kruhům k bádání, ale k návštěvě všemi lidmi. Zámky se také staly pomůckou a nástrojem při vzdělávání (při výuce dějepisu především a při estetickém výchovném snažení) a také v rámci morálního formování jednotlivce i celé společnosti, což mělo být centrálně podporováno. To ovšem působí zpětně paradoxně a kontraproduktivně, neboť propagovaná představa toho, že zámky patří všem, vzbuzovala dojem, že je téměř každý v právu dělat si na ně nároky například skrze své organizace a družstva. Také výsledná péče, kterou lidé zámkům věnovali při svém pobytu na nich, byla spíše katastrofální. Ostatně ani estetický dopad a působení nebylo příliš úspěšné vzhledem k socialistickému realismu a funkcionalismu, jež se staly tvaroslovím celé komunistické éry v Československu. V důsledku toho je na některé oblasti až žalostný pohled, neboť díky neefektivní estetické výchově a neefektivním stavebním a památkovým zákonům došlo k zohydění prostředí a urbanistickému poklesu v nebývalé míře, kdy v sousedství zámků rostly hranaté řadovky a zámeckým budovám se roubovala nejnovější výbava v podobě kovových garážových vrat či socialistických oken. K tomu všemu došlo i přes velké plány soudobé památkové péče a NKK.

Rozšiřující se byrokracie a neefektivita správních orgánů a systému památkové péče o šlechtická sídla podléhala dalšímu vývoji, který se nesl v duchu decentralizace. Ta se začala projevovat ještě za doby trvání NKK již od roku 1949, kdy došlo ke vzniku krajských národních výborů (také jako KNV), jež převzaly část kompetencí týkající se památkové péče a správy.¹⁵⁶ Nyní již existoval etablovaný systém péče o kategorie památek, ten se překlenul do doby, kdy už nebylo zdánlivě NKK zapotřebí, a tu tak čekalo v roce 1951, po pár letech fungování, rozpuštění.

¹⁵⁵ PAVEL, Jakub, *Ochrana kulturních památek. Společenská nezbytnost památkové péče*, Praha 1969, s. 81.

¹⁵⁶ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických textů 1918–1958*, s. 200.

8 Osud zabaveného mobiliáře

Není možné bavit se o osudu zámků ve 20. století a vynechat jejich podstatnou součást, a to jejich vnitřní vybavení, jehož specifická podoba se na každém zámku zvlášť utvářela většinou po staletí. Zpětně lze říci, že mobiliární sbírky vkročily do 20. století s nejistou budoucností. Následující desetiletí, která zásadně ovlivnila pozici a stav šlechtických sídel, měla zasáhnout mobiliáře zámků v nebývalém rozsahu. Za nejvýznamnější období těchto změn lze považovat 40. a 50. léta 20. století, jež lze heslovitě shrnout pod spojením následujících slov: třídění-svoz-prodej-reinstalace, kdy v Československu po druhé světové válce panovala ideologická snaha udělat domnělý pořádek ve zkonfiskovaném majetku. Tyto snahy, utřídit nově nabytý movitý majetek, byly systematicky organizované, především pak po vzniku Národní kulturní komise po roce 1946.

Následující poválečné období především zasáhlo do majetkoprávní roviny vnitřního vybavení zkonfiskovaných zámků, a tím ustavilo právní prostor pro další nakládání s tímto majetkem ze strany nového majitele, kterým se stal většinou Československý stát. Pro nový systém bylo běžnou praxí především zpeněžení a prodej „nehodnotných“ zabavených předmětů nebo například přemístění vybavení z původního místa na jiný objekt, kde ale nakonec nebyl onen předmět často dohledatelný ani samotnou komisí, jež jej tam přemístila. Stát v rámci nově nastaveného právního rámce mobiliáře spravoval, ale jen v takových mantinelech, které byly ideologicky vhodné. V tomto případě lze polemizovat o úrovni a snaze státního aparátu o tyto movité památky pečovat či je skutečně chránit.

Československá poválečná legislativa se snažila ochraňovat movité památky, ale pouze v daném kontextu a ideologickém výkladu. Princip československé ochrany vybavení šlechtických sídel se totiž nevztahoval na všechno zařízení a předměty, ale pouze na ty hodnotné, u nichž to mělo mít smysl, a které si to vzhledem ke své povaze zasloužily. Odborníky vybrané kusy a předměty, později uznané za státní kulturní majetek, byly zařazeny do systému, kde se na ně vztahovala ochrana. Na druhou stranu zde existovalo velké množství zkonfiskovaných předmětů, které takto vybrány nebyly a jejich osud, jakožto „nehodnotných“ položek z vybavení objektu měl být eliminován a likvidován rozprodejem. Zde je nutné také podotknout, že stranický monopol na ideologicky správný pohled a zásady se nevyhnul ani památkové péči, jež byla vládní

stranou poučena o tom, co za záchranu stojí a co nikoliv. Respektive, památkové orgány neměly zachraňovat všechno, co se dochovalo. Jen to, co nebylo „buržoazním“ pozůstatkem minulých majitelů a jejich způsobu života.

Snaha ochraňovat umělecké předměty, zvláště pak ty, které jsou součástí již konkrétního umělecko-památkového celku, se rozvíjela v podstatě již od 18. století, především díky starožitnictví a většímu zájmu o kulturní památky jako takové. Myšlenka ochrany takovýchto předmětů se pravidelně opakovala napříč dokumenty vztahujícími se k památkové ochraně a péči. Například výnos místodržitelství českého ze dne 12. července 1913 č. 11 o ochraně uměleckých předmětů a starožitností říká: „*Aby domácí majetek uměleckých předmětů byl zachován a aby bylo omezeno co nejvydatněji zašantročení těchto předmětů jak ze soukromého, tak i z veřejnoprávního majetku obchodem se starožitnostmi [...]*“.¹⁵⁷ Tyto snahy se objevovaly již ale mnohem dříve. Například v roce 1776 byl vydán dekret dvorské komory, jenž jasně mluvil o povinnosti nálezců odevzdávat mince a podobné starožitnosti.¹⁵⁸ Podobné ochranné snahy a tendence se objevily také v dekretu dvorské kanceláře z roku 1818, který zakazoval vývoz a obchodování s uměleckými předměty, díly a vzácnostmi platicím pro celou monarchii.¹⁵⁹

Československá legislativa ovšem některá stanoviska změnila. Konkrétně směrnice z roku 1947 o vývozu památek již vývoz jako takový nezakazovala a dokonce jej povolovala, ale jen se svolením Státního památkového úřadu. Pokud by došlo k nelegálnímu vývozu kulturní památky do ciziny, hrozila dotyčnému pokuta až do výše 250 000 Kčs nebo odnětí svobody až 6 měsíců.¹⁶⁰ Nutno podotknout, že v tomto se míra trestu od zákonodárství druhé republiky zvýšila, neboť opatření z roku 1939 ukládalo za tento přečin uvěznění pouze na 14 dnů a pokutu od 5 000 do 100 000 Kč.¹⁶¹ Právě možný nezákonný prodej, ať už domácí nebo zahraniční, byl problémem i z důvodu buď neúplných či přímo neexistujících soupisů předmětů vnitřního vybavení na zestátněných zámcích. Tento nedostatek trval i přes to, že Národní kulturní komise vydala

¹⁵⁷ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, s. 63.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 29.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ § 125 trestního zákona č. 88/1950 Sb. In: Sbírká zákonů republiky Československé. Vydána dne 18. července 1950.

¹⁶¹ § 4 opatření Stálého výboru č. 255/1938 Sb. In: Sbírká zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 30. října 1938.

bezprostředně po svém vzniku první směrodatný dokument, jenž měl sloužit k soupisu památek a jejich mobiliářů pod názvem *Směrnice pro národní správce hradů a zámků na zkonfiskovaném zemědělském majetku*.¹⁶² Inventářů vybavení, jež měly na základě této směrnice vznikat, je k dispozici dodnes malé množství, ať už proto že se jich moc nedochovalo, ale i z důvodu, že zkrátka vůbec nedošlo v mnoha případech prvotně ani k jejich vzniku.¹⁶³

Vytřídování probíhalo na základě jasné ideologicky nastavené odborné erudice, kdy se rozhodovalo stručně o tom, co hodnotné je a co nikoliv. Nejhodnotnější předměty zůstaly nadále k dispozici k budoucím a nově vznikajícím instalacím na hradech a zámcích. Některé předměty se také staly součástí vybavení vládních reprezentačních prostor a vyslanectví či jako součást sbírek specializovaných muzejních expozic.¹⁶⁴ Celý tento proces probíhal na základě dokumentu *Směrnice pro vytřídování státního kulturního majetku z mobilního inventáře zkonfiskovaného dekrety prezidenta republiky č. 12/45 a 108/45 Sb.*, který velice důkladně a podrobně popisoval jednotlivé kategorie a příklady předmětů včetně jejich dalšího využití. Většinová část vnitřního vybavení přejatých ze zámeckých budov obsahovala předměty a sbírky předmětů nanejvýše sahající do období renesance a baroka, většina zařízení pocházela z konce 18. století a naprostá většina pak z 19. století.¹⁶⁵

Vnitřním zařízením byly jednotlivé místnosti velice různorodé a spíše směsicí různého soudobého vybavení. Také zde byly repliky starších předmětů a rovněž se zde nacházely sběratelské kolekce. Jen oficiální přijímací salóny se držely jakéhosi z větší části homogenního zařízení a stylu.¹⁶⁶ Na první pohled to nejstarší vybavení ve většině případů nebylo pozůstatkem rodového držení a dědictví, ale opět se jednalo o důsledek sběratelské činnosti.¹⁶⁷ Ač byly vnitřní prostory zámků takovouto směskou a na první pohled nesourodou změtí všeho možného, vždy dané zařízení, tak jako v každém historickém období, odpovídalo vkusu jednotlivých majitelů, jejich finančním možnostem a dobové módě. I přes častou chaotičnost, jakou se zařízení a užívané

¹⁶² UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 46.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 36–37.

¹⁶⁵ BLÁŽÍČEK, Oldřich, *K památkové náplni našich zámků*. In: *Zprávy památkové péče* 19, 1959, 12, s. 5.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 6. Dost často byly sbírány i samotné repliky.

¹⁶⁷ Tamtéž.

zámecké interiéry vyznačovaly, se tak nejednalo o muzeum, tak jak to viděla socialistická ideologie v Československu po roce 1948, ale u většiny zabavených sídel šlo o konkrétní domov. Právě po tomto roce naplno propukla snaha zámecké interiéry přetvořit v unifikovaná muzea bytové kultury bez připomínek a spojitostí na rodinu, která v daném objektu žila. Ideologická perspektiva a rovina je dobře viditelná a shrnutá v následujícím soudobém hodnocení movitého majetku: „*Toto vše vyčte divák ze zařízení zámků, kde se primitivní hygiena krčí vedle pompésních zlacených dekorací, kde sbírky exotických zvířat a zbraní a upomínky z cest mluví o tom, jak tato parazitní vrstva byla naprosto odcizena zemi, která ji poskytovala vlastní hospodářskou základnu a prostředky k těmto zábavám.*“¹⁶⁸

Dle výše zmíněné *Směrnice pro vyřídování* podléhal tento proces mnohým pravidlům a hierarchii. Komise tak vybrané předměty prioritně vybírala zejména pro Pražský hrad, zámek v Lánech, velvyslanectví v Praze a československá zastupitelství v zahraničí včetně dalších politicky a státně důležitých reprezentativních prostor.¹⁶⁹ Vyříděné předměty, jež nebyly označeny jako kulturní památky a nepřešly do státní správy jako státní kulturní majetek, ale byly uznány jako „*předměty přepychové a sběratelské hodnoty*“, se prodávaly nejčastěji obchodu Artia pro další rozprodej.¹⁷⁰ Tento přístup a postup se však často dostával do střetu zájmů a sporů s místní nebo regionální samosprávou, která byla zastáncem toho, že by předměty měly zůstat na svém původním místě.¹⁷¹ Nehodící se vybavení zámeckých mobiliářů bylo určeno k prodeji, což přednostně zařizovala aukční firma Vetera, později ji vystřídal státní závod Antikva a prodej do zahraničí probíhal přes již zmíněný obchodní dům Artia, přičemž každý z prodejů měl být pečlivě zmapován a zaznamenán.¹⁷² Avšak evidence nebyla vždy důsledná, a tak mnoho předmětů a jejich konec nelze ani dnes dohledat.

Než došlo k reinstalacím, což byl jeden z cílů a účelů celé této celostátní vyřídovací akce, byly předměty a rozsáhlá vnitřní vybavení převáženy do svozoven, kterými byly jiné zámky k tomu určené. Za sběrný byly vybírány zámky, jež měly mít dostatečné skladovací prostory, příhodné podmínky a nacházely se v adekvátní

¹⁶⁸ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, Praha 1983, s. 288.

¹⁶⁹ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 50.

¹⁷⁰ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, s. 145.

¹⁷¹ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 37.

¹⁷² UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 51.

vzdálenosti od dotčených zámků. Takto určené a vybrané zámecké budovy musely často pojmout kromě svého vlastního vybavení další předměty a mobiliáře i z několika desítek jiných objektů. Například zámek Krásný Dvůr se stal sběrnou pro vnitřní zařízení celkem 26 zámků ze svého nejbližšího, ale i vzdálenějšího okolí, přičemž tyto předměty byly po vytrídění a přerozdělení převezeny na dalších 14 zámků, například Chyšce, Jezeří, Manětín, Kratochvíle, Velké Losiny či Veltrusy.¹⁷³ Celý proces katalogizace, svozu a přebírání, jenž trval především v období let 1947–1951 měl na stav všech posuzovaných předmětů vliv spíše negativní, a to zejména kvůli nevhodnému zacházení, manipulaci a nedostatečným podmínkám deponování.¹⁷⁴ Mnichovo Hradiště například je jeden z mála zámků, kde zůstalo většinově původní vybavení, a to i přes to, že zámek fungoval také jako sběrna pro svozové mobiliáře z celého svého okolí a nejspíše i z důvodu svého uceleného mobiliáře bylo právě některé zařízení z tohoto zámku využito pro filmování.¹⁷⁵ Využití pro filmové účely ostatně nebylo žádnou výjimkou, naopak se jednalo o celkem běžnou záležitost. Pro natáčecí účely se nepronajímaly pouze samotné prostory, ale také jednotlivé zařizovací předměty, jež byly pro filmaře k zapůjčení levnější než drahá výroba replik. Vybírány byly předměty jak umělecké, tak i užitkové (obrazy, nádoby, nábytek atd.), které byly autentické a splňovaly podmínku stejného historického dobové zařazení, v jakém se odehrávaly jednotlivé děje filmů, pro něž se předměty zapůjčovaly. I přes svou četnost, bylo již tehdy využití originálů položek z mobiliářů, jakožto propůjčených rekvizit pro natáčení, sporným tématem, neboť docházelo k jejich častému poškození či ztrátám.¹⁷⁶

Velká většina zařízení se tak ani v dnešní době nenachází na svém původním místě. To se může projevit jako problém obzvláště v restitucích, byť málokdy se řeší a vrací také současně s objektem i vnitřní zařízení. To se pojí s dalším prohrěškem státní památkové péče po druhé světové válce vůči šlechtickým sídlům a movitým památkám. Oním prohrěškem je již zmíněný stav a povaha inventárních seznamů vnitřního zařízení

¹⁷³ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 98.

¹⁷⁴ Jako hmotné vnitřní zařízení, kterého se konfiskace a vytrídění týkalo, lze v některých případech počítat jmenovitě i stavební prvky. Například na státním zámku Jezeří se zabavovala okna, dveře i podlahy a převážely se na jiné objekty. Nebyly již ale ničím nahrazeny, což vedlo k chátrání objektu do takové míry, že byl v 80. letech odsouzen k demolici. K té nakonec nedošlo.

¹⁷⁵ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 109. Jednalo se o filmy *Císařův pekař*, *Strakonický dudák* a *Sůl nad zlato*, přičemž do filmu *Císařův pekař* bylo zapůjčeno vybavení také ze zámku Jindřichův Hradec. Tamtéž, s. 109, 192.

¹⁷⁶ PAVEL, s. 92

zkonfiskovaných památek, jež vznikaly v Československu do roku 1989. Nutné kompletní evidenční soupisy památek, historických staveb a jejich vybavení jasně souviselo s válečným a poválečným zmatkem a chaotickým stavem, který v této oblasti panoval. Obecně převládala snaha vše sepsat a zaevidovat, a to z důvodu katalogizace toho, co po válce zbylo a ještě zůstalo, což mělo vést v ideálním případě k ochraně před dalším zničením a rozkradením (tzv. pasportizace).¹⁷⁷ V roce 1953 došlo k vypracování prvního odborného vědeckého soupisu mobiliářů, jenž se snažil zaznamenat sbírkové fondy na státních zámcích a hradech, včetně svozových předmětů z mobiliárních fondů a sbírek z jiných objektů.¹⁷⁸ Při vznikajících soupisech předmětů v rámci seznamu státního kulturního majetku měli pomáhat konzervátoři jako zástupci státní památkové péče, dále ale také obyvatelstvo, majitelé a nájemci všech památek.¹⁷⁹ I přes veškeré výše popsané záměry se z dob fungování Národní kulturní komise nahromadilo na zámcích v hlavních expozicích, ale i vedlejších místnostech mimo návštěvnickou trasu, množství nesourodého materiálu a předmětů uměleckých i užitkových, které byly na objektech I. kategorie poprvé důkladně protříděny až během let 1960–1962.¹⁸⁰ A právě během 60. let tak v důsledku jisté akademické liberalizace došlo k přehodnocení instalačních záměrů, přičemž se tak začaly opět upřednostňovat předměty a vybavení původní danému objektu před svozovým mobiliářem.¹⁸¹

Během pěti let své existence tak provedla Národní kulturní komise třídění vnitřního vybavení na téměř 900 zestátněných objektech.¹⁸² Je pravdou, že mnozí její pracovníci se snažili zachránit co největší množství předmětů a objektů, nicméně právě za to byli zpětně kritizováni, že chrání a berou do své kompetence i takové položky a budovy, jež jsou prý nevýznamné.¹⁸³ Kvůli rozporuplnému a nevyváženému přístupu tehdejší památkové péče došlo ke škodám v podobě nenávratného zničení a ztráty vnitřního zámeckého vybavení (ať už prodejem nebo krádeží). Podle odhadu kunsthistoriků se rozkradlo nebo rozprodalo dokonce 70 až 94 % vybavení z veškerých

¹⁷⁷ ROKYTA, s. 43.

¹⁷⁸ VINTER, Vlastimil, *K padesátému výročí vydání zákona o kulturních památkách*. In: *Zprávy památkové péče* 68, 2008, 5, s. 343.

¹⁷⁹ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, s. 342–343.

¹⁸⁰ PAVEL, s. 90.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 91.

¹⁸² UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 40.

¹⁸³ NESVADBÍKOVÁ, *Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, s. 295.

mobiliářů zestátněných hradů a zámků.¹⁸⁴ Dodnes tak panují rozličné pohledy na činnost Národní kulturní komise v kontextu s nakládáním s vnitřním vybavením zámeckých objektů i v důsledku pozdějších částečných zpochybnění jejích mnohých závěrů.

¹⁸⁴ HORÁČEK, s. 67.

9 Situace v 50. letech

V průběhu 50. let vykrytalizoval patrný schizofrenní přístup památkové péče a dvojaká kulturní politika; snaha uchovat, podporovat a reprodukovat část tradic a kulturních hodnot, ale zároveň je pod tlakem dobové ideologie regulovat a potlačovat, jako jakýsi přežitek buržoazní společnosti, která si měla uzurpovat veškeré právo na kulturu a kultivovanost.¹⁸⁵ Nová kultura musela být masová, funkční a pokud možno užitková. Byl zde inkorporován jistý prvek totálního dobového nasazení cíleného na masy, na všechny občany a jejich zapojení do kulturního života, ale samotné principy kulturnosti byly častokrát potlačovány a bagatelizovány pokud šlo o praktický záměr, jako například v případě památkové péče a jejího výkonu a uplatňování.

Ono pověstné hledání uplatnění pro památky obecně, tedy aby měla prokazatelnou společenskou funkčnost a něčemu sloužila, se v mysli společnosti usídlila uměle a na základě ideologického kontextu. Zámky do té doby plnily svou funkci ke spokojenosti majitelů dostatečně. Nepotřebovaly se prokazovat širší společnosti nebo státu jako uplatnitelné, a tím pádem prospěšné, nemusely si na sebe vydělávat návštěvnickým provozem ani nemusely čekat na dotace, kterých se většinou po roce 1948 část z nich stejně nedočkala. Po válce pokračoval proces, který se po únoru 1948 dovršil. Vytržení zámku z jeho chodu a od jeho původního užívání jeho majiteli bylo prováděno s cílem úspěšně hledat po převzetí nové využití, aby památka nepředstavovala přítěž a aby splnila svůj další účel pro potřeby nové socialistické společnosti. Ta se oháněla oprávněností a správností svého počínání poukazováním na to, že zámky vlastně zachránila před zkázou tím, že se o ně postarala. Nicméně, kdyby se prvotně tyto objekty nezabavily svým původním majitelům a kdyby na samotné vlastníky těchto nemovitostí, tak jako například za první republiky, nebyly uvalovány restrikce zamezující podnikání na vlastních pozemcích a ve vlastních podnicích, což vedlo k mnohdy fatálnímu nedostatku financí na údržbu mnohých zámku, sídla by nejspíše žádné újmy nedošla. Stát se nemusel zatěžovat jejich stavem a mohl se postarat odborně a kvalitně pouze o ty zámky, které už své majitele neměly nebo se jich vlastníci vzdali dobrovolně ve prospěch státu či je státu prodali, tak jak je tomu dnes, ačkoliv

¹⁸⁵ NOVOTNÝ, Jan, *Kulturní dědictví a politika*. In: Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, 7, s. 59

dnešní situace je taktéž uměle vytvořená a pouze důsledkem počínání státu po druhé světové válce. Nicméně dobová rétorika mluvila jasně a musela si své kulturní tažení a snažení, jež cílilo proti a zároveň na zámky, obhájit.

Nově uzákoněný termín *státní kulturní majetek* z roku 1948 měl mít vliv i na samotné vnímání problematiky památek v tehdejší společnosti. Toto označení, jenž považovalo památky za státní majetek, bylo dobově hodnoceno jako uvědomělé a záměrné užití, a to s cílem, aby se zamezilo jeho ničení, což se ale často minulo účinkem.¹⁸⁶ Naopak uzákonění názvu *kulturní památky* v památkovém zákoně č. 22/1958 Sb., mělo znamenat reformu nejen legislativní. V péči o památky, ale také v kontextu smýšlení o kulturním dědictví, dal tento termín najevo, že se nejedná již jen o majetek, ale především o památku.¹⁸⁷ Tehdejší politická koncepce památkové péče a ochrany měla cíleně bránit a zamezit škodám na památkách způsobených záměrným ničením či poškozením z nedbalosti nebo nevědomosti.¹⁸⁸ Současně však bylo cílem památku, v tomto případě zámky, využívat pro všechny myslitelné účely, od ubytovacích, přes administrativní, až po ty skladovací.¹⁸⁹ Například sklepení zámku Nové Hrady u Litomyšle bylo využíváno v 50. letech jako výkrmna vepřů.¹⁹⁰

Nutno podotknout, že výkonné orgány památkové péče, tedy samotné ministerstvo a krajské národní výbory neviděly v těchto cílech a záměrech žádnou kolizi. Na škody, které z tohoto zmíněného využívání vznikly, se téměř neupozorňovalo, a když už, tak spíše z úst některých památkářů, než že by probíhala osvícená osvěta s cílem uvědomění si těchto nedopatření a následné nápravy kulturní a památkové koncepce ve vztahu k poškozeným sídlům. Při tom objekty měly být využívány dle zásad památkové péče a na základě technického stavu. Výměna oken, snižování stropů a změna velikostí prostor a jiné nevhodné zásahy a využití nemělo být formálně tolerováno. Sankce ale za takové počínání nebyly. Někteří památkáři se snažili na tyto přestupky upozorňovat a hlásit je místním výkonným orgánům památkové péče při krajských národních výborech, to se ale míjelo účinkem. Pověřená místa, na kterých většinou, především z počátku, pracovali úředníci nepocházející z řad odborníků,

¹⁸⁶ KRÁTKÝ, Jiří, *Vybrané kapitoly z péče o kulturní památky*, Hradec Králové 1986, s. 30.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 80.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 81.

¹⁹⁰ DAVID, s. 278.

s problémem již nijak nenaložila a buď z nedostatečné iniciativy nebo neznalosti je dál neřešila, ačkoliv to měla v popisu práce.¹⁹¹ I toto bylo památkáři velice kritizováno. K přehodnocení dopadů maximalizovaného využívání zámeckých objektů na jejich stav mělo dojít až o desetiletí později.

Jak již bylo předestřeno v předchozích kapitolách, stát měl po roce 1948 velký zájem o představení nemovitého kulturního dědictví v novém světle. V 50. letech se proto začala silně projevovat řízená a systémově vyvíjená popularizace a propaganda, jež měla demonstrovat osvětové záměry československého státu se zkonfiskovanými zámky.¹⁹² Touto svoji aktivitou dosáhla památková péče dlouhodobého vlivu na několik generací. Památky se staly předmětem denního zájmu a do styku s nimi přišel téměř každý občan téměř každý den, a to například prostřednictvím vydávání poštovních známek se zámky a hrady, skrze knihy a naučnou literaturu či tištěné průvodce a výuku dějepisu ve školách. Snaha prosadit masově zájem u lidí se do jisté míry velice dařilo právě díky systémové a cílené propagaci směrem ke všem věkovým a pracovním skupinám obyvatelstva. Zámky se staly opět součástí životů obyčejných lidí, byť již v jiném kontextu než tomu bylo na přelomu 19. a 20. století, ale experiment se státní památkové péči vydařil a měl dalekosáhlý efekt, který se začal vytrácet postupně až s koncem 20. století. Paradoxně měly zámky za dob socialismu větší, dnešními slovy „PR“, než je tomu dnes. Dnes už se jen spoléhá na všeobecný zájem, o což se ale zasloužili paradoxně právě komunisté.

Socialismus si dal totiž za úkol a povinnost kulturně vzdělávat a vychovávat celou populaci. Toto prosazované zapojení společnosti se projevilo i ve vztahu k památkám, jmenovitě zámekům. Tehdejší důraz na toto poslání byl enormní a ve srovnání s dnešní státní koncepcí kulturní politiky, jež je na bázi demokracie principiálně individuální a veskrze plovoucí, je patrný v tomto ohledu markantní rozdíl. Stát se snažil zapojit opravdu každého, nicméně i přes velkou snahu cílit především na dělnické profese, stále nedosahoval zvýšení počtu návštěvníků z těchto kruhů a stále ve statistikách převyšovaly mezi návštěvníky vzdělanější vrstvy.¹⁹³ Tento fakt byl vnímán jako nedostatek a důkaz stále nízké efektivity systému, kdy se prioritním úkolem stalo

¹⁹¹ DAVID, s. 107–108.

¹⁹² VINTER, *K padesátému výročí vydání zákona o kulturních památkách*, s. 344.

¹⁹³ BENEŠ, Josef, *Podíl kulturního dědictví na utváření profilu socialistického člověka*. In: *Zprávy památkové péče* 38, 1978, s. 272.

kultivovat a kulturně vzdělávat a vychovávat především dělníky, jejich potomstvo a dělnickou mládež.¹⁹⁴ Dobově panovala velká snaha dělníky do již nastavené kulturní politiky zahrnout a naučit je tak kulturním hodnotám, jež byly prezentovány jakožto společenská nadstavba lidského života.¹⁹⁵ Obecně se kladl důraz na to aktivně už od útlého věku začleňovat umění a kulturu do běžného života všech.¹⁹⁶

Tomu měl napomáhat kromě samotné instalace a expozičních prvků v rámci návštěvnické trasy na zámcích i výklad průvodců. Průvodcovské texty vznikající po roce 1948 byly opatřené ideologickým patosem, který pokud ve výkladu chyběl, byl nahlášen jako nedostatek. Často se takový prohrěšek dostával i do tisku.¹⁹⁷ Aby se návštěvnický provoz vyhnul problémům s absencí ideologicky zbarveného úvodu výkladu průvodců, text se dopředu a natrvalo umisťoval na viditelné místo na objektu, kde si ho mohl každý návštěvník sám přečíst.¹⁹⁸ Ideologická funkce zámků byla brána velice vážně a k jejímu stavu se kriticky vyjadřovala řada odborníků z řad památkářů, ale i politiků.¹⁹⁹ Jako nejčastější nedostatky byly spatřovány instalační prvky prohlídkových okruhů, které se až příliš zaměřovaly na informace o bývalé šlechtické rodině, jež zámek vlastnila nebo chyběl dostatečný ideologický důraz na historické skutečnosti o vykořisťovatelské šlechtě a buržoazii, což bylo shledáno jako nebezpečné. Řešení mělo spočívat ve správném, tedy opravném výkladu, interpretaci a osvětě.²⁰⁰

Aby byly prohlídky co nejbezpečnější z pohledu komunistické strany, byly upravovány do nejmenších detailů. Právě objekty I. kategorie, jež představovala muzea bytové kultury, kam patřily zámky s návštěvnickým provozem, se postupem času rozdělily v rámci svých instalací na dvě skupiny. Ve snaze být naprosto jednostranně ideologicky zaměřené proti šlechtě nebo naopak extrémně neutrální, vytvářeli památkáři v některých případech natolik obsahově prázdné prohlídky, že se povážlivě snižovala jejich kvalita. Jedním druhem instalací byla slohově zachovalá ukázka interiéru, jednalo se o tzv. interiérovou instalaci.²⁰¹ Druhou skupinu představovaly

¹⁹⁴ BENEŠ, s. 272.

¹⁹⁵ KNAPÍK, Jiří, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha 2004, s. 107.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise*, s. 53.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 53–54.

¹⁹⁹ DOUBNEROVÁ, Jiřina, *K osvětové funkci památek*. In: *Zprávy památkové péče* 22, 1961, 1, s. 6.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 52.

předmětově nebo tematicky zaměřené instalace, u nichž se v průběhu času stávalo, že postupně sklouzly ke stejnému problému, který byl tolik kritizován v autenticky zařízených interiérech šlechty. Došlo totiž ke hromadění směsice předmětů, jež spolu souvisely jen tematicky, ale kontext nevytvářely žádný, tudíž se jednalo skutečně již jen o muzeální typ výstavy většinou bez napojení na zámek, kde se nacházely.²⁰² K částečnému zakrnění původní koncepce zámků z I. kategorie se časem došlo do podobného stavu také u objektů II. kategorie. Tam se prosadil jistý systém týkající se využití jednotlivých částí zámecké budovy a areálů, které se začaly objevovat napříč Československem nejčastěji a dokázaly se udržet opět na desetiletí. Docházelo tak k tomu, že zámecké kaple nejčastěji skončily jako svatební síně, 1. patra zámků zase jako prostory archivů okresních a krajských úřadů či institucí.²⁰³ Dále se první patra využívala také jako klubovny různých spolků či jako oblíbená a tehdy velice rozšířená regionální muzea.²⁰⁴

V průběhu 50. let se také začaly ukazovat první, avšak již zásadní trhliny v grandiózních plánech v celkové koncepci památkové správy a péče o zámky. Krom toho, že metodicky nebyla sídla hodnocena a spravována na takové úrovni jakou předestřela Národní kulturní komise v prvopočátcích poválečné státní památkové péče a na základě toho se snižovala kvalita provozu zámků, začaly se projevovat stavební a technické nedostatky, které už zámky pociťovaly v realitě fakticky více, než jako v případě pouze nevhodných instalací. Už v 50. letech se začaly projevovat finanční problémy, jež dopadaly omezením prostředků na rekonstrukce zámků. Škrty ve státním rozpočtu znamenaly i zrušení ministerstva kultury, které mělo v letech 1953 až 1956 památkovou péči na starost.²⁰⁵ Velké investiční plány z počátku 50. let se začaly postupně opouštět a generální opravy čekalo jen několik vybraných objektů. Hospodářská situace v Československu, kde ještě do roku 1953 fungoval lístkový systém na přiděl spotřebního zboží, potravin a ošacení, nebyla v takové kondici, jež si na počátku vlády komunisté slibovali. Vzhledem k brzy se projevujícím problémům s koncepcí plánovaného hospodářství, se památková péče stávala stále více druhořadou záležitostí a ležela dlouhodobě mimo státní priority. Ačkoliv materiální podpora

²⁰² UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 52.

²⁰³ CHARVÁTOVÁ, *Správa a využití státního kulturního majetku*, s. 47.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ VINTER, *K padesátému výročí vydání zákona o kulturních památkách*, s. 347.

v podobě propagačních materiálů byla štedrá, finance na nákladné rekonstrukce přicházely stále v menším obnosu, než by památkáři uvítali. I přes to se zámky v dalších desetiletích dočkaly masové návštěvnosti a širokého zájmu veřejnosti, což je důsledkem specifické kulturní politiky, která byla prioritně systémově a organizačně nejvíce podporovaná právě v 50. letech.²⁰⁶

Opravy zámků se staly přetrvávajícím problémem. Zainteresované strany se stále a znovu zabývaly otázkou financování a dostupnou výší prostředků, jež by mohly na vše potřebné vynaložit. Z již předešlého popisu této problematiky jsou jasné primární důvody nejasností a sporů o kompetence mezi úřady a nedorozumění mezi vlastníkem, tedy státem a uživateli objektů. Právě snahou všechny dotčené a zúčastněné strany přimět provádět všechny potřebné opravné práce a rekonstrukce, se chtěla státní památková péče vyhnout generálním opravám, které byly nad míru a zbytečně zatěžovaly státní hospodaření a rozpočet.²⁰⁷ Důležitý aspekt udržování stavu zámků v 50. letech byl oficiálně určován vládními nařízeními o národním/státním majetku. Například vládní nařízení ze dne 18. prosince 1953 č. 110 Sb. *o správě národního majetku rozpočtovými organizacemi* ukládá uživateli, v tomto případě tedy rozpočtové organizaci, že je „[...] povinna národní majetek udržovat v řádném uživatelském stavu, zejména včasným, pravidelným a hospodárným prováděním běžných oprav, aby se předešlo generálním opravám [...]“.²⁰⁸ Podobné opatření ve znění vládního nařízení se týkalo také hospodářských organizací, které měly dbát na běžnou údržbu svěřených objektů, aby se vyhnuly potřebě generální opravy.²⁰⁹ Ovšem ani tak se nic neměnilo na zmatečném stavu celé věci a ani 50. léta v tomto ohledu nepřinesla žádnou změnu. Situace se vyostřovala a vyznačovala dvěma extrémy, buď se zámek zcela zanedbával, s tím, že byl ještě v „dobrém stavu“, a nebo se většinou jednorázově provedla nákladná generální oprava, jejíž aspekty se časem ukázaly jako technologicky či památkově nevhodné.²¹⁰

Ačkoliv byly snahy provádět opravy pod odborným dozorem, a i přes legislativní snahu jasně určit, jakým způsobem mají generální opravy probíhat, někde se

²⁰⁶ BENEŠ, s. 270.

²⁰⁷ DOUBNEROVÁ, Jiřina, *Některé poznatky o plnění usnesení vlády o památkové péči*. In: Zprávy památkové péče 22, 1962, 1, s. 246.

²⁰⁸ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, s. 140.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 142.

²¹⁰ RICHTER, Václav, *Památky a péče*, Praha 1993, s. 32.

v rámci rekonstrukcí vloudily stavební úpravy a prvky nezvratného charakteru, jakými byly například různé sanační betonové prvky, které budovy spíše poškodily. Systém rekonstrukcí v době socialismu u šlechtických sídel nejlépe dokládá snahu památkářů dělat něco správně, ale absolutně necitlivě v praxi, kdy se projevovala dvojkolejnost systému v rámci něhož se pragmatismus vloudil i tam, kde neměl již ze své podstaty místo. Typickým problémem v tomto ohledu bylo také to, že celá státní péče o zámky za dob socialismu vycházela z teze, kterou měly všechny socialistické země společné, a totiž, že největším nebezpečím pro památky obecně bylo uplatnění kapitalismu v podobě volné soutěže v rámci výběru dodavatelů a realizátorů oprav objektů, jež by se tak děly bez centrální kontroly.²¹¹ I z tohoto důvodu byly zámky odkázány na častou nelogičnost rozhodnutí o stavební obnově ze strany památkových orgánů, které byly opět z ideologických důvodů svázané a omezené ve svých kompetencích.

V porovnání se státním pragmatismem se ovšem nejednalo o tak fatální zásahy jako v případě agendy a zájmů vyšších struktur státu. O tom, že zámky jsou reprezentativním a funkčně užitečným přínosem pro republiku již nikdo nepochyboval, nicméně byla zde stále otázka prázdných a nevyužívaných objektů. Otázka opuštěných nemovitostí, především v pohraničí, nebyla ani v 50. letech definitivně vyřešena. Přerozdělování majetku stále probíhalo, spolu s tím ale také běžel projekt řízených demolic prázdných budov, kam patřily také zámky. Stát neměl jasný záměr, jak s některými objekty naložit. Většinou o ně nebyl jeven zájem a postupně chátraly. Jako jediné praktické řešení se dobově jevilo budovy zbourat. Výnos ze 30. ledna 1956 proto stanovil i ve vztahu k opuštěným zámeckým budovám, jež nesloužily již ani hospodářským účelům, že mají být odstraněny.²¹² O demolicích veškerého opuštěného nemovitého majetku se rozhodovalo také na základě argumentů, jakými bylo například i to, aby rozpadlý zámek či jeho ruina nehyzdil krajinu a neohrožoval obyvatele.²¹³

Podobnou cestou se šlo i v případě, že zámek doslova překážel jiným účelům. Kupříkladu zámek Doupov u Karlových Varů se stal součástí vojenského prostoru, načež byl vypálen a armáda požadovala schválení demolice, která proběhla v předstihu ještě před tím, než mohly vůbec památkové úřady adekvátně a řádně zareagovat.²¹⁴

²¹¹ HORÁČEK, s. 65.

²¹² NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, s. 151.

²¹³ HORÁČEK, s. 66–67.

²¹⁴ VACULÍK, s. 121–122.

Kromě armádních účelů, musely zámky ustupovat i v případě těžby, jež byla, tak jako obrana státu a výcvik armády, považována za vyšší národní zájmy, jimž se muselo ustoupit. Zákon č. 41/1957 Sb. *o využití nerostného bohatství* se vyjadřuje k dobývání nerostného bohatství v případě, kdy by mělo dojít ke střetu zájmu a v cestě těžby by stál například zámek, následovně: „*Jestliže by zamýšlenou otvirkou, přípravou a dobýváním nebo jejich účinky na povrch mohly být poškozeny nebo zničeny povrchové objekty obecně užitečné, objekty a zařízení důležité pro plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství nebo chráněné kulturní památky, [...] může těžební podnik tyto práce plánovat, jen jestliže zájem na plánované těžbě a racionálním vydobytí ložiska převyšuje zájem na ochraně takových povrchových objektů [...]*.“²¹⁵ Rozhodnutí chránit konkrétní objekty většinou ustoupily všeobecnému zájmu na zisku nerostných surovin. Nejznámějším zámekem, který byl dolováním bezprostředně ohrožen je zámek Jezeří v Ústeckém kraji, který čelil až do konce 80. let přímému nebezpečí demolice z důvodu rozšíření uhelné pánve, jež se zastavila těsně ve svahu pod zámeckou budovou.

Veškerý management státní správy šlechtických sídel se stával časem stále více komplikovanějším a nerealizovatelným ve svém plném rozsahu. Nejenže se začala velice záhy projevovat liknavost ve směru stavební údržby a samotné ochrany zámků, což památkovou péčí zcela paralyzovalo na desetiletí dopředu, ale i vědecké zájmy a výzkum zámků byl na nedostatečné úrovni. To se týkalo především žalostného nedostatku stavebně historického výzkumu, a z toho vniklé dokumentace v podobě půdorysných plánů či fotografií, jež se měly stát archivními podklady pro další vědecké bádání a stavební užití. Nedostatečná dokumentace nemovitých památek měla již své soudobé kritiky, kteří si tento zásadní prohřešek uvědomovali a snažili se na něj upozornit.²¹⁶ Dokumentaci zámků bylo nutno prosadit v rámci nadřícené doktríny vědeckého socialismu. Nejlépe zafungoval ze strany památkářů na neoblomné soudruhy argument, že památky je nutno právě i vhodnou obrazovou dokumentací propagovat v rámci kulturní osvěty a národní hrdosti v co nejširší společnosti.²¹⁷ Jakékoliv odborné požadavky se ale časem prosazovaly obtížněji. To souviselo i s reorganizací památkové

²¹⁵ § 34 zákona o využití nerostného zákona (horní zákon) č. 41/1957 Sb. In: Sbíрка zákona republiky Československé. Vydána dne 3. srpna 1957.

²¹⁶ CHARVÁTOVÁ, *Úkoly dokumentace ve státní památkové péči*, s. 132.

²¹⁷ Tamtéž.

péče, která se stávala méně efektivní a přehlednou, jak pro laiky, tak i pro památkáře samotné.

Zatímco se první poválečná léta nesla v duchu jasné centralizace památkové péče, následná 50. léta souvisela s řízenou snahou její systém decentralizovat. Mělo to nejspíše vést k větší efektivitě, nicméně ve skutečnosti došlo k opaku a byrokracie spojená s památkovou péčí výrazně vzrostla. Rozhodovací pravomoci v oblasti péče o zámky byla předána do rukou národních výborů, kde ovšem nedošlo ke vzniku specializovaných odborných pracovišť pro tyto potřeby, ale práce byla ponechána mnohdy na bedrech nekompetentních pracovníků.²¹⁸ Zásahy do fungování stávající památkové struktury započaly vydáním vládního nařízení č. 112/1951 Sb. *o reorganizaci památkové péče*, čímž byly za památkové orgány oficiálně prohlášeny krajské národní výbory a ústřední úřad ministerstva školství, věd a umění. Státní památkový úřad byl změněn na Státní památkový ústav a stal se pouze pomocným a odborným pracovištěm památkové péče.²¹⁹ V roce 1953 vznikla při ministerstvu Státní památková správa, která přejala celou bývalou kancelář NKK, a tak plnila agendu správy státního kulturního majetku.²²⁰ Jejím vznikem došlo ke spojení Správy kulturního majetku ministerstva školství, Státního památkového ústavu a Státního fotoměřičského ústavu. Toto všechno představovalo další změny, jež naopak i přes záměr zlepšit a zpřehlednit celý systém památkové péče, vnesly do systému další zmatky. Vzniklý zmatek, v němž jen málokdo věděl, jaké má kompetence a jaký úřad má co na starost, si vládní kruhy uvědomily brzo, nicméně na ně reagovaly přiznáním kompetencí z počátku neodborným orgánům. Aby došlo ke zlepšení systému a situace, byly totiž založeny odbory kultury KNV, čímž se jim ještě výrazněji zvýšily pravomoci na úkor skutečných památkových úřadů.²²¹ Tato struktura se zdála být definitivní a dohady o financování údržby a oprav zámků mezi státem a uživateli se rozrostly o spory ohledně pravomocí a povinností jednotlivých úřadů a institucí, které postupem času stále více ochromovaly efektivní památkovou ochranu a péči o šlechtická sídla.

Jistou a částečnou odpovědí na nepružný systém mohlo být vydání dlouho očekávaného památkového zákona, jenž by mohl snad některé sporné body upravit

²¹⁸ RICHTER, s. 32.

²¹⁹ HOBZEK, s. 23.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ NESVADBÍKOVÁ, *Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, s. 203.

a učinit srozumitelnějšími a přehlednějšími. Na novém legislativním rámci památkové péče a památek samotných se pracovalo již od roku 1954.²²² Teprve až rok 1958 s sebou přinesl vydání dlouho očekávaného památkového zákona č. 22/1958 Sb., platného od 3. května 1958, jenž se plánoval již od dob Rakouska-Uherska.²²³ Do této doby se mohla státní památková péče spoléhat legislativně v souvislosti s památkovou ochranou pouze na ustanovení § 19 ústavy z roku 1948, které toto zkratkovitě deklarovalo. Na základě zákona z roku 1958 také došlo opět k reorganizaci státní památkové péče. Nový systém měl vystřídat snahy z počátku 50. let. Výkonným rozhodovacím orgánem bylo ministerstvo školství a kultury, poradním orgánem se stala Ústřední komise státní památkové péče, dalším odborným a poradním orgánem byl Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, přičemž tato instituce neměla žádné pravomoci, nedisponovala žádnými penězi a ani již nespravovala žádné objekty.²²⁴ Kromě ministerstva samotného byly výkonnými orgány určeny krajské národní výbory, při kterých byly od roku 1958 zřízena Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody (dále také jako KSSPPOP), která měla rozhodovat na regionální úrovni o postupech památkové péče a byla správcí státního kulturního majetku.²²⁵ Takto se nadále tříštila struktura památkové péče v Československu.

²²² VINTER, *K padesátému výročí vydání zákona o kulturních památkách*, s. 345.

²²³ Na Slovensku vyšel samostatný památkový zákon. HOBZEK, s. 27.

²²⁴ HOBZEK, s. 28–29.

²²⁵ Tamtéž, s. 29.

10 Vývoj do konce 20. století

Decentralizace systému památkové péče v Československu, která započala v 50. letech pokračovala rokem 1960, kdy došlo k vydání vládního nařízení č. 71/1960 Sb., jímž byly rozšířeny a posíleny pravomoci a odpovědnosti krajských národních výborů.²²⁶ Nařízení potvrdilo, že Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody, jakožto další památková instituce, měla fungovat jako odborná a měla vést taktéž výzkum a poradenství. Tato střediska byla zřizována krajskými národními výbory a spočívala v jejich výlučné kompetenci. Tímto rozhodnutím se potvrdila roztržičnost systému a vedoucí úloha jednotlivých KNV, jež nemusely s nikým nic konzultovat a mohly konat podle svého uvážení, ať už se zřetelem na odborné památkové stanovisko či nikoliv. Po roce 1970 spadala správa zámků pouze do rukou Krajských středisek, přičemž rozhodovací moc zůstala v kompetenci KNV dál.²²⁷

V 60. letech fungovala státní památková péče především na těchto principech, které se prosadily již v 50. letech; dále se průběžně hodnotil kulturně politický význam a památková hodnota sídel, hledalo se stále nové funkční uplatnění zámků a památkové zásahy a péče ve smyslu restaurování či generálních oprav byly plněny na základě stupně naléhavosti oprav objektů.²²⁸ Pro probíhající rekonstrukce bylo v této době typické, že se věnovaly především renesančním sídlům či renesančním křídlům zámeckých budov, místnostem a stavebním prvkům v tomto stavebním slohu.²²⁹ Období renesance bylo i více vědecky prosazováno a přispělo k tomu, že se výzkum památkářů v 60. letech více uvolnil a rozvinul. Snahy o zmírnění ideologicko-politického tlaku na památkovou péči se objevovaly již od druhé poloviny 50. let a pokračovaly dál do 60. let.²³⁰ Náznaky liberalizace se projeví větší svobodou v bádání a dokonce i mezinárodní spolupráci. Právě v tomto období se také podařilo prosadit vznik kategorie *národní kulturní památka*, což mělo mít za cíl ještě více zefektivnit zákonnou ochranu zámků a hradů v Československu. Také se v této době rozvolnění přikládal

²²⁶ VINTER, Vlastimil, *Stručný slovník památkové péče*, Ústí nad Labem 1983, s. 39.

²²⁷ Tamtéž, s. 81.

²²⁸ RICHTER, s. 30.

²²⁹ Tamtéž, s. 31.

²³⁰ NOVOTNÝ, s. 60.

větší důraz na více lidumilný způsob nakládání se zámky, kdy se prosazoval postupně trend sociální a kulturní.

Výčet funkcí a užití zámků se v průběhu času rozšiřoval. Státní podpora koncepce kulturní a památkové převýchovy veřejnosti nesla své první plody. Zásluhou velké propagandy společnost zámky již plně pojala za své, minimálně ve smyslu kulturního a národního dědictví. Spolu s tím se přidávaly zájmy veřejnosti na další rozličné využití. Některým objektům zůstaly nové funkce až do současnosti. Zámky se začaly stále častěji využívat jako léčebny, sanatoria či jako dětské domovy. To se projevilo již na přelomu 40. a 50. let zejména ve spojení s občanskou válkou v Řecku a s nově přicházejícími řeckými uprchlíky, jejichž děti přicházely přednostně a byly ubytovány v mnohých zámcích, zprvu především na Moravě.²³¹ Ažyl našly v Československu také vybrané děti z Korejské lidově demokratické republiky v době korejské války.²³² Zámecké areály, interiéry i exteriéry se také začlenily do výčtu oblíbených lokací pro natáčecí účely. Šlechtická sídla se stala postupem času symbolem české filmové pohádky, jež se na zámcích v rámci produkcí natáčely nejčastěji. Postupem času se prověřily především některé objekty, které tak byly v průběhu desetiletí opakovaně využívány. Například oblíbeným se stal zámek Blatná, kde se natáčely například filmy *Šíleně smutná princezna* či *Bílá paní*. Dalším objektem, jenž se využíval byl hrad Bouzov, na němž vznikly záběry z filmů jako byla pohádka *O princezně Jasněnce a létajícím ševci*, *O Janu a jeho podivuhodném příteli* či pohádkový seriál *Arabela*. Dále si filmaři často vybírali také zámek Červená Lhota, který je znám ze *Zlatovlásky* nebo z filmů *Pan Vok odchází* a *Svatby pana Voka*. Pro natáčecí účely byly propůjčeny také další slavné objekty, jako například zámek Dobříš (*Princezna se zlatou hvězdou*), hrad Krakovec (*Princ a Večernice, Ať žijí duchové*), zámek Hrubá Skála (*Princ Bajaja*), hrad Křivoklát (*Třetí princ, Tři veteráni, Noc na Karlštejně, Slasti otce vlasti*), zámek Mnichovo Hradiště (*Deváté srdce, Panna a netvor*) či hrad Švihov (*Tři oříšky pro Popelku*) a další. Tento trend se prosadil skutečně masově a vydržel až do současnosti. Zámecké a hradní prostory se staly

²³¹ Postupně se dětské domovy pro řecké děti rozšířily i dál směrem do Čech, jako příklad lze uvést zámek Velichov na Karlovarsku. UHLÍKOVÁ, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, s. 106.

²³² NÁLEVKA, Vladimír, *Stalinova hra o Zemi jitřní svěžesti. Korejská válka 1950-1953*, Praha 2009, s. 97. Účelům dětského domova sloužil z vybraných objektů určených k ubikacím pro korejské děti také zámek Valeč v Karlovarském kraji. Tamtéž.

atraktivním prostředím pro filmaře a veřejnosti tak prostřednictvím filmů a seriálů zámky naprosto zdomácněly a staly se plnohodnotnou součástí celonárodní kultury.

Ono kulturně politické pojetí památkové péče platné usnesením vlády ze dne 31. ledna 1973, které prohlašovalo, že je nutno společensky ještě více aktivovat památky, se skutečně neminulo účinkem a o zámky a péči o ně začaly projevovat zájem také laická uskupení nadšenců a turistů.²³³ Obecně veřejnost postupně jevila více zájmu, což bylo ostatně záměrem státní kulturní politické koncepce. Společnost si na jistou úroveň znalostí zámků a památkové péče o ně zvykla. To bylo považováno za politický triumf celého státního památkového systému. Veřejnost byla znalá problematiky natolik, aby byla schopna se k ní přiměřeně vyjadřovat. To dokládá například průzkum, který se v Československu odehrál v listopadu 1973 o *postojích české veřejnosti ke kulturním památkám a památkové péči*, jehož výsledky uvádí kupříkladu údaje, že až 70 % respondentů se vyjádřilo ve smyslu, že s ničiteli památek a s lidmi, kteří jsou spojení s poškozováním kulturních objektů se zachází velice mírně a benevolentně a až 80 % dotázaných by takto usvědčené delikty a jejich pachatele výrazně pokutovalo a penalizovalo.²³⁴ Mnoho účastníků průzkumu se také domnívalo, že mladší generace nemají ze škol o památkové péči moc velké znalosti, a to spatřovali jako hlavní důvod, proč se nebudují tak dobré vztahy k památkám.²³⁵

Ačkoliv se prohluboval zájem obyvatelstva o památky obecně a spolu s tím i informace o jejich stavu, památkové úřady či uživatelé zámeckých budov, kterých se měl zájem o vzhled do problematiky týkat nejvíce, se stále točili v bludném kruhu nedostatečné komunikace, nedorozumění a neochoty a unikalo tak to dobově nejpodstatnější, tedy vhodná stavební obnova objektů. V průběhu dalších desetiletí se přistoupilo k vybraným velkým restauračním projektům obnovy a generálním opravám pouze na několika vybraných zámcích. Ovšem dvoukolejnost památkové péče a nedostatek vzhledu a objektivitu bez ideologických a pragmatických vlivů se projevovala škodlivě ve vztahu k zámkům s pokročilou modernizací stavebních prvků více než kdy dříve. Jako dobrý příklad může sloužit zámek Jindřichův Hradec, který se začal nákladně opravovat v 70. letech, ovšem generální oprava zámku se nesla v duchu až absurdní modernizace na místo citlivého restaurování. Na zámku byl v průběhu 70.

²³³ VINTER, *Stručný slovník památkové péče*, s. 37.

²³⁴ HEROUT, s. 7–8.

²³⁵ Tamtéž, s. 8.

a 80. letech instalován moderní výtah, vzduchotechnika či došlo k vybetonování sklepů a chodeb, čímž byly nevratně stavebně poškozeny renesanční prostory. Takováto bezhlavá modernizace, která se tvářila jako adekvátní stavební obnova byla z odborného, ale i laického hlediska naprosto nevhodná, už jen proto, že se nejednalo o panelový dům, ale o renesanční objekt, jehož útroby sahaly časově až do středověku. Ačkoliv je sanační a stabilizační použití betonů jako stavebních revitalizujících prvků u památkových objektů v současnosti již více méně překonáno, dělo se tak velice často, a to až do nepříliš vzdálené doby. Do jisté míry lze polemizovat, v jakém ohledu se jednalo o rekonstrukci a v jakém už o destrukci.

Na rozdíl od těchto památkových záměrů se ale děly i plánované a schválené devastační aktivity. Takovým příkladem může být zámek v Brně-Lišni, jehož oblouková galerie byla zbořena v roce 1980 obvodním bytovým podnikem pro výstavbu kancelářské budovy, přičemž nakonec k výstavbě nedošlo a galerie byla po restituci dostavěna zpět.²³⁶ Devastace či demolice zámků pokračovala dál. Již zmíněný zámek Jezeří měl být zbořen z důvodu posunující se těžby směrem k úpatí stavby. V tomto kontextu se již začaly objevovat v 80. letech první občanské iniciativy na ochranu památek či přírody. Za zámek Jezeří se postavilo tzv. hnutí Brontosaurus, které získalo podporu památkářů a rozhodnutí o demolici tak bylo pozdrženo z důvodu přezkumu nutnosti zámek zbourat pro těžební záměry.²³⁷ Díky této iniciativě, podpoře odborníků a konci režimu v roce 1989, zámek závěrečné období komunistické vlády v Československu přežil a zbourání unikl. Jiné zámky se ovšem bouraly záměrně i přes to, že nepřekážely žádným účelům, nejčastěji to bylo v závěru 80. let z důvodu svého havarijního stavu. To, že se spousta šlechtických sídel dostala do tak žalostného stavebního stavu bylo způsobeno opět nekonceptností tehdejší, ale i dřívější památkové péče. Velice často se stávalo, že mnohé objekty, jež byly po roce 1945 určeny například k hospodářskému využití, byly pro nedostatečné skladovací prostory opuštěny a takto nezaopatřené a vyprázdněné již zpravidla nebyly znovu obsazeny a chátraly. V 80. letech se ze spousty takto zpustlých zámků stala torza, která se bourala, a to čistě i z důvodu, že se pro památku nenašlo žádné jiné využití, i když byl její stav ještě

²³⁶ VOTÝPKA, s. 131.

²³⁷ DAVID, s. 199.

stabilní.²³⁸ Některé zámky se tak staly po své demolici sutí, jež se rozprodávala jako stavební materiál.²³⁹

Tato líčení svévolného ničení a neefektivní památkové ochrany a dohadů o adekvátnosti záměrů všech dotčených stran mohou sloužit jako symbolické příklady stále méně fungujícího systému památkové péče o zámky. Zkostnatělost se ještě více prohloubila v roce 1978, kdy bylo zřízeno Ústředí státní památkové péče a ochrany přírody-ústřední ředitelství, které mělo zlepšit stávající strukturu památkové péče v Československu.²⁴⁰ Vznikla tak další podpůrná instituce, jež měla posílit dosavadní systém, ale spíše došlo ke znepréhlednění situace v nebývalé míře. Dohady a nejasnosti okolo kompetencí jednotlivých úřadů byly nejasné jak samotným orgánům památkové péče, tak i laické veřejnosti, jež ale musela s úřady spolupracovat, nicméně to se stávalo obtížnějším s každou novou podpůrnou sekcí státní památkové péče. Jen málokdo se v systému uměl zorientovat a korespondence uživatelů zámeckých budov s památkovými úřady z této doby se nese v duchu neustálých dohadů a přehazování povinností zpět na stát a od státu zpět na uživatele, a ještě na konkurenční památkové orgány vzájemně. Zřízením další památkové instituce se akorát posílila byrokracie celého aparátu, čímž se stávala státní péče o zámky méně efektivní, ačkoliv tím mělo dojít k opaku.²⁴¹ Nepružnost se prohlubovala a projevovala s každým dalším úřadem, který se měl stát jakousi záplatou na postupně nefunkční systém, občas více decentralizační, jindy zase centralizační.

Ke konci komunistického režimu se stala celá soustava státní památkové správy, ochrany a péče v Československu již spíše přežitkem éry a jakýmsi anachronismem, který již nebyl schopen reálně a aktivně reagovat na faktické problémy, jež zámky měly. Nejednoznačnost a předimenzovanost legislativního rámce byla symbolicky v závěru 80. let podtrhnuta ještě dalším nově zřízeným orgánem, a to Památkovou inspekcí ministerstva kultury, která měla na starost kontrolu a dohled na dodržování památkových zákonů a měla určovat příslušné postihy za jejich nedodržování.²⁴² Toto rozhodnutí doplnění stávající památkové struktury tak ukončilo dosluhující

²³⁸ MUSIL, s. 176.

²³⁹ Tamtéž, s. 56.

²⁴⁰ VINTER, *Stručný slovník památkové péče*, s. 82.

²⁴¹ HOBZEK, s. 29.

²⁴² *Historie Národního památkové ústavu* [online], [cit. 2021-02-23], Dostupné z: <https://www.npu.cz/historie-npu>.

a nedostatečnou ideologicky motivovanou památkovou péčí o stovky zámků na území Československa.

10.1 Epilog

Revoluce 1989 byla z politického a společenského hlediska zásadní pro celé Československo, ale zámkům, co se týče kvalitativního posunu v památkové péči, příliš nepřinesla. Spousta prohřešků, technologických a metodických, i přes revoluci zůstala a v důsledku divokých devadesátých let a v úžasu z nových možností a technologií, které nová kapitalistická kultura přinesla a nabídla, se svobodná památková péče bez ideologického hávu a podtextu až tolik nelišila ve svém spíše devastujícím dopadu a efektu od památkové péče po roce 1945.²⁴³ Bylo nutno se vzpamatovat z desetiletí útlumu a omezených možností a nepodlehnout příliš všem nově liberálně nastaveným pravidlům společnosti. Úkoly památkové péče se nezměnily, naopak další přibýly. Především šlo o závažné úkoly obnovy, záchrany a kolikrát i nápravy kroků památkové péče předešlého režimu. Památková péče o zámky se v realitě vzpamatovávala delší dobu. Dodnes nejsou některé prohřešky odstraněny a efektivní financování potřebné pro revitalizaci mnohých, minulým režimem poškozených objektů, i v dnešní době leckde vážne. Rozhodně je velice problematický stav menších, zejména venkovských zámků, které se i díky různým spekulativním prodejům dostaly do rukou právnických či fyzických osob, jež o údržbu či opravu objektu nestojí nebo na to nemají finance a státu či obci sídlo nepřenechají, a tak mnohé objekty chátrají i přes změnu režimu dál.²⁴⁴ Tak jako dřív, je i dnes památková péče postavena před dilema pragmatismu a dostupnosti financování. Spolu s tím musí ale také řešit právní rámec, který ji opět svazuje efektivněji konat svou činnost. Podstatný aspekt se ovšem změnil. Zatímco v letech 1945 až 1989 byly zámky ve špatném stavebním stavu díky státní správě, legislativní

²⁴³ PETRŮ, Jaroslav, *Nezbytnost evidence a dokumentace kulturního dědictví*. In: Bulletin Státního ústavu u památkové péče, 1991, 7, s. 79.

²⁴⁴ Příkladem podobného popisovaného vývoje po roce 1989 může sloužit zámek v Plané u Mariánských Lázní, který nebyl po Sametové revoluci v rámci restitucí navrácen původním majitelům (žadatelkou o navrácení zámku byla Mathilda Nosticová, jež na zámku žila do svých 12 let), místo toho ho stát prodal a zámek střídal majitele, kteří objekt nijak nezajistili a ten chátral dál. Zámek se dostal později do exekučního řízení a v roce 2017 vyhořel a došlo tak k další devastaci. V roce 2020 se již dostal do jiného vlastnictví, přičemž jeho současný majitel zahájil pomalé a nákladné opravy objektu.

regulaci a nastavenému systému kategorizace památek, což odpovídalo jednotné státní kulturní politice a socialistické koncepci státní památkové péče, dnes jsou ve stavebním rozkladu zejména ty zámky, jež jsou vlastněné soukromě. Takto lze shrnout nejvýznamnější rozdíly vývojových trendů socialistické a liberálně demokratické památkové péče o zámky.

Tím nejpodstatnějším, co zámky v 90. letech čekalo, byly restituce, které se v České republice rozběhly v mnoha několikaletých a komplikovaných případech, kdy se očekávání z navrácení majetku, setkala se zákonnými překážkami, jež nová republika musela v rámci svého právního řádu dodržet i po změně režimu. Ani přes zdánlivou objektivitu jejich skutečného vlastnictví v minulosti, nemohly nároky u některých žadatelů obstát především ve světle Benešových dekretů. Navracení majetku bylo v České republice provedeno vzhledem ke jmenovaným dekretům důkladně, a právě početnost restitučních případů zapříčinila i složitost a časovou náročnost jednotlivých žádostí, jichž bylo jen k datu 30. června 1993 podáno 173.²⁴⁵ V důsledku kontroverze samotného požadavku restituce, zejména šlechtou, došlo k mnoha sporným kauzám týkajících se návratu zabaveného majetku.²⁴⁶ Právní podstata je však neměnná a pokud by se uvažovalo o změně znění, výjimkách či dokonce zrušení některých právních ošetření, na základě kterých se zámky po druhé světové válce zabavovaly, mohlo by to z právního hlediska vyústit v nebezpečný precedens. V některých případech je tak posouzení možné restituce komplikované a někdy až sporné. Na druhou stranu existují případy, v nichž bylo navrácení majetku formálně průkazné a podle šetření k němu oprávněně skutečně došlo, jindy se objevily ale i případy, kdy se i přes objektivní nárok na restituci stát vyjádřil zamítavě, ačkoliv k tomu nebyl právní důvod. Je tak možné konstatovat, že na základě mnoha důvodů a faktorů, právních, lidských, komunikačních apod., se jedná o komplikovanou a komplexní problematiku, jež nemá zatím jasné paradigma svého řešení, nejspíše ani do budoucna, neboť i přes třicet let, které uběhly od Sametové revoluce, mnohé restituce nejsou dosud vyřešené.

²⁴⁵ BENDA, s. 40–41.

²⁴⁶ Aktuálně nejvíce rezonuje kauza majetku rodu Lichtenštejnů, ve které se propírá i samotná podstata a oprávněnost Benešových dekretů.

11 Případová studie

Ačkoliv je práce v průběhu textu doprovázena vybranými příklady, které by měly ilustrovat dobovou situaci a doplnit tak praktické důsledky stavu a vývoje státní památkové péče a správy šlechtických sídel, rozsah práce umožňuje představit a přiblížit v rámci této problematiky i konkrétní příklad a podrobněji ho rozvést. Pro případovou studii, jež stojí v závěru této diplomové práce, autorka zvolila státní zámek Červené Poříčí v jihozápadních Čechách. Podstatným kritériem výběru pro tuto práci je skutečnost, že zámek má za sebou vývoj, který je v kontextu sledované problematiky téměř učebnicový. Ústřední téma diplomové práce, které kopíruje a sleduje podstatné vývojové etapy památkové péče u šlechtických sídel ve 20. století v Československu, je na tomto objektu a jeho okolí čitelné a příkladové více než na mnohých jiných zámcích.

11.1 Červené Poříčí

Renesanční zámek, jenž vznikl na základech středověké tvrze, prošel ukázkovým vývojem v českých dějinách. Nevyhnuły se mu důsledky stavovského povstání, střídání majitelů a značné přestavby. Od poloviny 19. století se stal součástí císařských korunních statků rodu Habsburků, přičemž v držení císařské primogenitury byl zámek až do roku 1919, kdy byl rodu Habsburků zabaven československým státem. První podstatné stavební změny přineslo zámecké budově již 19. století. Prostor se poprvé od svého vzniku zásadně proměnil, a to v důsledku zmenšování prostor příčkami, což se rozšířilo právě ve 20. století. Nutno podotknout, že stavební opravy z dob Habsburků, ačkoliv byly rovněž jednoznačně invazivní, jako ty pozdější z 20. století, nedosahovaly však takové míry destruktivity a samy o sobě nezasahovaly do nosných prvků budovy. Byly to do jisté míry stavební úpravy, které z dnešního pohledu teorie památkové péče a obnovy jsou tím menším problémem, protože nadělaly méně škody. Ovšem je otázkou historické perspektivy, jež je sama o sobě relativní, pokud by stavitelé za dob Habsburků používali běžně železobetonových konstrukcí, zdali by škody nebyly mnohem větší. To je samozřejmě mimo hodnocení. Míra poškození se vztahuje k hodnocení ze strany památkové péče, což je dosti úzce zaměřený pohled, který nemůže sám poskytnout žádné objektivní konstatování, u něhož by bylo možné vyhnout se jisté kritice a soudu.

Po převedení zámku do rukou Československa, bylo Červené Poříčí, jakožto státní statek, dáno k dispozici Ústřednímu ředitelství státních lesů, které zde dlouhou dobu hospodařilo a také mělo vlastní archiv. Úředníci již na zámku za první republiky neprováděli větší stavební změny, využívali již vzniklých kancelářských prostor z 19. století. Dokumentů k vývoji po roce 1918 je paradoxně méně než z předešlých dob, tudíž o vývoji zámeckého areálu a samotné zámecké budovy je již méně informací. Dokonce ani obecní kronika Červeného Poříčí příliš zpráv o zámku nepodává. Ta sleduje především důležité milníky spjaté s chodem vesnice a s událostmi dotýkajícími se místních obyvatel. Z obecních pramenů je možné vyčíst informace o nacistické okupaci, během níž byli Němci ubytováni právě na zámku, dále nechybí například také zprávy o projektu elektrifikace obce a samotného zámku.

Po druhé světové válce zůstalo Poříčí dále pod správou lesního státního závodu, jehož se stal zámek i sídlem. A právě zde začala cesta destruktivních zásahů ze strany uživatelů a zanedbávání stavební údržby nejen samotné hlavní zámecké budovy, ale i ostatních objektů zámeckého areálu, což dovedlo zámek až do jeho současné podoby. Areál Červeného Poříčí se navíc kromě kanceláří pro zaměstnance závodu začal postupně přeměňovat a stavebně upravovat na jejich byty. Od 60. let 20. století se začaly hlavní zámecká budova a vedlejší budova renesančního pivovaru a předzámčí přestavovat na několik samostatných bytových jednotek pro několik rodin podnikových zaměstnanců. Byty vznikaly rozdělováním místností ještě na menší, došlo k vestavbě kuchyní a několika koupelen, kvůli kterým se zámecké zdi se zbytky rokokové výzdoby zničily v rámci nové vodoinstalace a elektroinstalace a zmizely pod nánosy tehdejších moderních kachlíků. Tím největším zásahem byly ty, jež zasahovaly do nosných konstrukcí. Ve většině zámeckých místností se snižovaly stropy za použití rozměrných ocelových traverz, kdy se vybourávaly kapsy na uložení do obvodových zdí a do vnitřních příček. Tyto snížené podhledy se již odstranily a odhalily se dřívější stropy. Po snížených podhledech nicméně stále zbývají vybourané otvory, které by mohly při nečasné opravě v budoucnu narušit statiku zdí. V křídle renesančního pivovaru se provedla rozsáhlá socialistická rekonstrukce, jež zahrnovala kromě členění a stavebních změn vnitřních konstrukcí, také výměnu oken a dveří, tudíž původní výplně nahradila trojdílná okna a nepůvodní dveře, k renesanci tak spíše odkazují jen původní klenby a členění.

V 60. letech se také výrazně proměnil i vzhled zámecké zahrady. V zahradě se nacházející renesanční altán se proměnil v šatny zaměstnankyň lesního závodu a větší péče se ve 20. století nedočkal. Dodnes nebyla provedena zásadní revitalizace tohoto zahradního objektu, byť je to v plánu. Zahrada a park prošly také výraznou proměnou. Veškeré zařízení a objekty, které ještě v zahradě zbývaly byly odstraněny a prostor zahrady se využil pro praktické záměry lesního závodu; vznikla zde školka na jehličnaté stromky. Do okraje zahrady byly také zakomponovány objekty bloku garáží a vystavěné vily ředitele závodu, jež tak konstrukčně i esteticky narušují významným způsobem celistvost zámeckého areálu. Garáže již byly zbourány a dodnes tak u zámku zůstává pouze vila, a i přes převedení z užívání závodu do správy Národního památkového úřadu, nebyla dosud odstraněna. Celková kompozice zahrady se do 60. let příliš nezměnila, neboť stále zbývaly ty nejvýraznější prvky, tedy zahradní renesanční altán a vzrostlé listnaté stromy okolo zahradního jezera, jež pochází právě z dob habsburské správy. Ačkoliv tedy ze zahrady to podstatné i přes různé zásahy zůstalo, její údržba, respektive její dlouhodobá absence ve druhé polovině 20. století, byla později lesnímu závodu častokrát připomínána a vedla k výrazné proměně celého prostoru. Rozsáhlejší revitalizace se zámecká zahrada dočkala až po roce 1989. Důkazem zanedbávání svých povinností základní údržby ze strany místního lesního závodu může sloužit dochovaný dokument ze 70. let, zaslaný z plzeňské pobočky KSSPPOP do kanceláře lesního závodu v Červeném Poříčí, v němž byl závod nabádán například k pravidelnému sečení trávy, k prořezávání rostlin u jezera a k celkové obnově výsadeb a také k vyčištění jezera a jeho okolí, včetně výsadby nových ploch trávníků.²⁴⁷

Na nevhodnost a necitlivost stavebních zásahů v rámci vnitřní, ale i vnější podoby zámku bylo upozorňováno ze strany památkářů již v 60. letech. Například dopis vedoucímu lesního závodu ze strany KSSPPOP se sídlem v Plzni se vyjadřoval k již proběhnutším zásahům; jmenovitě se týká *„úprav necitlivě prováděných během několika let (trojdílná okna v předním traktu, představované místnosti a snižované stropy). Malby v I. p. renesančního traktu jsou ze 17. stol., jsou ve špatném stavu a je třeba plánovat jejich restauraci. Není tedy možno rušit renesanční dispozici snižováním malovaných stropů. Vzhledem k Vaším plánovaným úpravám objektu bylo by třeba*

²⁴⁷ Dopis ředitelky KSSPPOP promované historičky Jitky Pavlíkové ve věci údržby historického parku v Červeném Poříčí lesnímu závodu Státních lesů Červenému Poříčí ze dne 25. září 1970. Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí. Neuspořádaný fond.

*sladit památkové zájmy objektu s Vašimi hospodářskými požadavky, aby nedocházelo k nevhodným úpravám“.*²⁴⁸ Ovšem snižování stropů bylo ze strany uživatelů zámku hojně obhajováno. Ředitel lesního závodu již v žádosti o vyhovění snižování stropů argumentoval tím, že místnosti jsou příliš velké a jdou špatně vytápět a že pro zaměstnance nemají jako závod k dispozici dost bytů, tedy stavební úpravy zámku jsou v tomto ohledu nutné.²⁴⁹ Konkrétně tento případ vhodně ilustruje tříštící se památkovou organizaci v Československu v 60. letech, kdy si každý orgán památkové péče, mnohdy dosti protichůdně, rozhodoval a vynášel svá stanoviska, která se později projevila jako principiálně neodborná. Nejčastěji se to stávalo právě ze strany památkových odborů při krajských národních výborech. V tomto případě tak ke snížení stropů došlo na základě stanoviska KNV, k němuž se později s opačným názorem a stanoviskem vyjádřilo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni. V 60. letech tak započala rychlá devastace objektu především ze strany uživatelů zámku, a to především právě při přestavbě na byty. Podle pramenů se předpokládá, že ještě v 50. letech byla budova v dobrém stavebním stavu a pouze zahrada potřebovala výraznější úpravy a revitalizaci.²⁵⁰

Zámek se větších oprav či památkářských zásahů dočkal až v samotném závěru 20. století. Do té doby se chod zámku a jeho funkce nezměnily. Jako byty sloužily zámecké místnosti až do přelomu tisíciletí, přičemž nájemci zámeckých bytů se odmítali vystěhovat, i přes to, že se zámek dostal v roce 1997 do správy tehdejšího Státního památkového ústavu v Plzni. Zahrada do 90. let značně zarostla a stala se jakýmsi sdíleným zahradnickým prostorem obce; v prostorách zámecké zahrady se nacházelo několik menších budov k chovu, areál byl různě vnitřně rozdělen oplocením a poskytoval prostor pro rozsáhlé záhony a také sad. Prostor zahrady byl ještě v závěru 80. let místem s bujnou přerostlou a náletovou vegetací, která nebyla řádně udržována a lidé využívali především volného prostranství mezi zarostlými částmi zahrady.

²⁴⁸ Dopis KSSPPOP v Plzni lesnímu závodu v Červeném Poříčí ze dne 17. ledna 1961. Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí. Neuspořádaný fond.

²⁴⁹ Sdělení lesního závodu Červené Poříčí ve věci snížení stopů Krajskému národnímu výboru, odboru pro památky v Plzni ze dne 30. září 1960. Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí. Neuspořádaný fond.

²⁵⁰ Situační zpráva o odborné prohlídce zámeckého areálu, učiněné dne 6. září 1954. Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí. Neuspořádaný fond.

Pozdější vývoj 90. let se nesl v duchu plánovaných oprav a restauračních projektů, například týkající se zahradních bust ze zámecké ohradní zdi, či oprav samotné zámecké zdi. Nicméně k tomu dosud nedošlo, ačkoliv apely na to byly konstruktivně opakovány po dlouhou dobu. Z dostupného archivního materiálu není patrné, že by se podobné snahy jako u opravy zámecké zdi vynaložily na zajištění stavu samotné zámecké budovy. I přesto se hlavní zámecká budova a zahrada nakonec zásahu dočkaly. Jednalo se o kompletní sanaci prostor s cílem zbavit je nevhodných nánosů stavebních komponentů a přebujelé a nepůvodní výsadby. V závěru 90. let tak proběhly bourací práce uvnitř zámeckých budov, kdy se odstraňovaly pozdější nepůvodní příčky a snížené stropy a prostory se uváděly architektonicky do stavu konce 18. století. Zahradu pak čekalo rozsáhlé kácení a dnešní zahrada je téměř k nerozeznání od stavu z konce 20. století. Práce na revitalizaci zámecké zahrady počítaly opět s návratem dispozic do závěru období rokoka. Podle zpráv ze strany odborníků však nemělo zůstat jen u zahradnických a bouracích prací. Již v závěru tisíciletí se rýsovaly návrhy a plány na opravy a restaurování ohradní zámecké zdi, zahradního altánu a hlavní zámecké budovy. K rozsáhlejším opravným pracím a rekonstrukcím však doposud nebylo ještě přikročeno, ačkoliv vnější schránka zámku se již postupně začíná opravovat. Dosud byla kompletně vyměněna střešní krytina a byly opraveny komíny, začalo se také již s rekonstrukcí vnější zámecké fasády a části interiérů budovy předzámčí, nicméně vnitřní prostory hlavní zámecké budovy se již dvacet let nezměnily. Hlavním důvodem, tak jako za minulého režimu, jsou finance a nákladnost postupného kompletního obnovení zámeckých interiérů.

Červené Poříčí, jakožto venkovské sídlo, si nese stigma poničeného a spíše zapomenutého zámku až do své současnosti. Ačkoliv se na odstranění těchto prohřešků, způsobených dobami minulými, usilovně pracuje, jsou na něm stále patrné všechny stopy předchozího vývoje. Stav, ve kterém se dnes objekt nachází, je stav přechodný. U zámku se do budoucna očekává a plánuje rozsáhlá rekonstrukce. Do té doby je ale velice poučné a přínosné objekt vidět i v jeho nynějším, spíše neutěšeném a zpustošeném stavu, jenž ale podkřívá minulé chyby památkové péče a současné snahy je napravit a zámek uvést do důstojné podoby.

12 Závěr

Památková péče se od roku 1918 do roku 1989 stala skutečnou státem garantovanou odbornou a institucionalizovanou organizovanou soustavou, jež měla dohlížet na ty nejvýznamnější památky, kam se z většinové části ve 20. století zařadily právě zámky. Ty byly hodnotnými architektonickými stavbami po celou dobu své existence. Jejich společenský a prestižní význam se v průběhu historie měnil a spíše se snižoval, což potvrdil právě rok 1918 a vznik Československa. Šlechta a jejich sídla byla specifickým fenoménem, jejichž výsadní postavení se mělo radikálně změnit pod hospodářskými a pragmatickými nároky nového státu a nové společnosti. Ačkoliv byly zámky ještě většinou v rukou původních majitelů, prvorepubliková pozemková reforma cílila na jejich ekonomické oslabení, jež předznamenalo zkrácení finančních příjmů. Tím ovšem došlo i k poškození odborného zájmu tehdejší památkové péče, a tedy právě zámků. Na jejich obnovu a údržbu vzhledem k jejich velikosti totiž nezbýval dostatek finančních prostředků a úřady památkové péče tak mohly jen konzultovat s majiteli zámků, jak s málem financí zajistit důslednou údržbu a péči. Památková péče byla v první polovině 20. století spíše teoretickým oborem, jenž nabízel především konzultace. Skutečnou péči tak museli zajišťovat stále majitelé budov. Prostřednictvím nastavené legislativy a různých úlev a výjimek pro majitele zámků bylo dosaženo celkem funkčního systému a dohody mezi státem a většinovými majiteli zámků. Takto nastavený systém památkové péče, spolu s péčí a využitím zámků v kontextu majetkoprávních poměrů se však po propuknutí druhé světové války opět změnil.

Tou dobou byly zámky vnímány již jako stavby, které mohly nabízet mnohá užití, což rozšířila především nacistická správa sídel na území Protektorátu. Ta ovšem také přinesla snahy o první důslednou katalogizaci nemovitých a movitých památek, přičemž na dlouhou dobu se v tomto ohledu jednalo o ojedinělý počin. Památková péče v této době cíleně neměla v podstatě žádnou agendu, neboť válečný stav většímu rozvoji nedával prostor. Mnohé změny se tak s rozhodnou platností prosadily právě po skončení druhé světové války. Nově se socializující prostor pod nátlakem politických zájmů začal doléhat i na majitele zámeckých sídel. Druhá polovina 40. let přinesla vlnu znárodnění na základě mnohých legislativních opatření, především na základě Benešových dekretů se dostalo velké množství zámků do rukou státu. Poválečná doba v tomto důsledku

ovlivnila samotnou památkovou péči, jež musela na nové výzvy reagovat. Jako odpověď na vlnu zestátnění a konfiskaci majetku byla zřízena v roce 1946 Národní kulturní komise, jež měla vnést do poválečného zmatku systém. Nově zřízený orgán se zaměřil na přejímání šlechtických sídel a jejich vnitřního vybavení do své správy a působil jako prozatímní památková organizace, jež měla pro stát vytvořit základní strukturu a systém správy stovek zestátněných objektů. Takto vznikla první moderní státní památková instituce, která zahájila éru československé státní památkové péče. Komise vytvořila kategorii objektů, které byla schopna a mohla spravovat a bezprostředně chránit. Za to ale byla již ve své době, a především zpětně, kritizována. Dělením objektů do kategorií tak již předem předurčila budoucnost některých objektů, neboť přiřazením do jedné z kategorií rozhodla o jejich dalším stavu a někdy i samotné existenci. Organizační struktura se během následujících desetiletí sice několikrát proměnila, a to zejména v decentralizačním duchu, nicméně NKK etablovala jistou úroveň praxe a teoretickou základnu konceptu nové moderní památkové péče v Československu. Po jejím zrušení a po dosažení jejího cíle v podobě kategorizace památek a zavedení systému katalogizace movitého majetku, se šlechtická sídla od 50. let začala kategoricky užívat podle státem určeného účelu k novému užití. Ten měl být nově již ne ve prospěch jednotlivců či prominentních vrstev, ale ve prospěch celé společnosti. Tím se ovšem dostala odborná památková péče o šlechtická sídla do kolize s jasnou koncepcí kulturní politiky vládnoucí komunistické strany, jež byla mnohokrát v rozporu s odborným stanoviskem památkových úřadů.

Socialistická památková péče o zámky se stala neefektivní v zásadních a základních předpokladech úspěšné správy a obnovy zámků. Hlavním problémem byla špatná ekonomická situace státu v důsledku systému plánovaného hospodářství, a z toho plynoucího nedostatku financí na památkové záměry a potřebné opravy. Od toho se odrážela samotná nehospodárnost nadřazených památkových orgánů a úřadů a jejich snaha se zbavit jisté odpovědnosti, jež měla být nově v rukou uživatelů zámeckých budov, kteří měli zámky k dispozici a měli také veškeré náklady financovat. K problémům přispívala i nejednoznačnost zákonů a do jisté míry i absence dostatečné legislativní opory památkové ochrany šlechtických sídel, především v podobě památkového zákona, který vzešel v platnost až v roce 1958. Nedůslednost péče o zámky se odvíjela od nedostatečného zájmu samotné komunistické strany a její

politiky, jež pod vahou vlastní ideologie mnohé problémy přehlížela či je nedokázala cíleně a adekvátně řešit.

Památkové orgány se v průběhu druhé poloviny 20. století snažily navzdory nařízenému a nadřazenému ideologickému trendu ochraňovat kulturní historickou krajinu a šlechtická sídla v ní. Památkáři se museli smířit pouze s omezeným polem působnosti, jež bylo navíc okleštěno o rozhodovací moc a omezeno stále více jen na konzultační význam. Tím se trvale snižovala kvalita památkové péče. Právě v nedostatečné politické podpoře památkových záměrů a skutečného zájmu o zachování zámků se nacházel přetrvávající problém a rozkol. Státní ideologie, byť systémově podporovala kulturnost národa a chtěla si stát za jistými standardy, nebyla schopna toho dosáhnout. Společnost se se státními zámky významně sblížila díky výuce ve školách a rozšíření v kultuře zejména prostřednictvím filmového užití, nicméně větší úspěch ve státní politice nenastal, neboť stát toho více neprosadil. Zámky v průběhu druhé poloviny 20. století v důsledku všech výše zmíněných a shrnutých problémů spíše chátraly než prospívaly. Časem se začala stále více projevovat nedostatečná stavební údržba a absence obnovy. Mnoho zámků bylo v důsledku různých státních zájmů i přímo zbořeno a státní památková péče poplatná komunistické ideologii neprojevila více houževnatosti, než kolik jí stát dovolil. Díky tomu se některé vyvolené zámky a objekty dočkaly kompletní rekonstrukce, některé méně kvalitních zásahů a některé se dočkaly pouze demolice. Je tedy pozoruhodné, jakým způsobem dokázala „moderní“ socialistická památková péče některá sídla opravit a uchovat pro pozdější generace a některá, jež stála staletí a přečkala i válečné stavy či dlela v opuštěném stavu v krajině, byla zničena během pár či desítek let.

Přirozená úcta k odkazu předků, k umění, kulturnímu dědictví a tradicím se v minulém století postupem času po roce 1918 ztrácela a později také hojně ustupovala dobové ideologii, která měla zhoubný vliv na sdílenou morálku a etiku. To se projevovalo především po roce 1948 po komunistickém převratu a dále v 50. letech utlumenou aktivitou, reakcí a nedostatkem zájmu širší veřejnosti. Změny přicházely pomalu postupně s časem, kdy se začala společnost liberalizovat v 60. letech, a pak po období normalizace přešla v ofenzivě do aktivismu v 80. letech, přičemž takto se dostala do středu zájmu společnosti mnohá témata a prohřešky i památkové péče. Ke konci 80. let se problémy projevily ve všech oblastech a samotná státní památková péče již ztrácela dech z desetiletí zápasu odborného stanoviska se státní ideologií.

Nefunkční systém péče o šlechtická sídla již nešlo nadále záplatovat nově vznikajícími podpůrnými památkovými orgány a úřady, obzvláště kvůli celkové decentralizaci systému, z něž nejvíce profitovaly krajské národní výbory a lokální politické zájmy. Systém se hroutil až došel svému pozvolnému konci. Nicméně většina zámků nadále zůstala v rukou státu i po roce 1989. I přes otázku restitucí a několika restituovaných zámků, tak velké množství zůstalo v majetku státu a v rukou státní památkové péče. Ta se ovšem začala pomalu proměňovat a probouzet z desetiletí jednostranného pohledu na její činnost. V zájmu polistopadové památkové péče již rozhodně nebyla jen sídla z první kategorie, kterou zavedla NKK, ale nyní se její záběr rozrostl na další zámky. Ideologie již nestála v cestě a naskytl se tak prostor pro konsolidaci a zhodnocení dosavadního stavu, jenž bylo nutno změnit.

Památková péče u šlechtických sídel v Čechách ve 20. století byla právě v kontextu využití zámků dosti kontroverzní. Došlo k mnoha změnám, jež byly způsobeny politickými faktory a u nichž nešlo s jistotou říci, zda měly pozitivní či negativní dopady na stav zámeckých objektů. Společnost se přizpůsobila nově nastaveným poměrům, které změny politické situace v Československu přinášely, nicméně její snaha tomu přizpůsobit i stavební památky byla z části neúspěšná. První polovina 20. století byla v tomto ohledu spíše neinvazivní a zámky byly shledány jako lukrativní objekty na rozlehlých pozemcích, jež byly v zájmu státu již od dob první republiky. Stát však po druhé světové válce projevil zájem nejen o zbylé pozemky, ale již také konkrétně o šlechtická sídla, přičemž tentokrát se zájmy státu staly invazivními. Míra společenského vnímání státní politiky a ideologie vedla k tomu, že veřejnost měla nejrůznější požadavky a záměry, jak se zámky naložit a k čemu je využít, ať už jako muzea bytové kultury, byty, kanceláře, jako sýpky, pokladnice movitého vybavení k prodeji či jako zásobu stavebního materiálu. Především druhá polovina 20. století se tedy jeví zpětně velice paradoxně. Došlo totiž k cílené ochraně a uchování mnoha objektů, ale také k devastaci a destrukci.

Tyto změny jsou dobře čitelné právě v rámci případové studie státního zámku Červené Poříčí. Ten prošel dynamickým vývojem, především v minulém století. Svůj účel a majitele měnilo toto venkovské šlechtické sídlo během své historie několikrát, avšak na základě platných zákonů je zámek již přes sto let v držení státu, který k jeho správě a užití přistupoval velice svérázně. Zámek a jeho bezprostřední okolí nezměnily za celou dobu své existence tak zásadně svoji podobu, tak jako tomu bylo právě ve 20.

století, konkrétně v jeho druhé polovině. Stavební zásahy diskutabilní povahy, jak z uměleckého, odborného historického, ale i architektonického hlediska, a míra zanedbání však byly právě v tomto období největší. Za krátkou dobu se podařilo dosti významným způsobem znehodnotit zástavbu starou staletí. Příklad Červeného Poříčí není ojedinělý ve svém současném stavu probíhající rekonstrukce, a ačkoliv je zámek prohlášený za národní kulturní památku, postup obnovy je velice pomalý. Červené Poříčí je dnes v držení státu, tak jako bylo v 60. letech, kdy se urychlovala degradace památky v nebývalé míře, avšak předpokládaný účel je v současnosti jiný a odpovídá tak neinvazivním záměrům. Ať už je ovšem majitelem památky kdokoliv, stát či soukromník, podstatný je přístup, a právě již zmíněný účel stavby, který by měl za všech okolností odpovídat hodnotě daného objektu, jenž je památkově chráněn či evidován.

Závěrem tak lze konstatovat, že předložená analýza 20. století v kontextu sledované problematiky v této diplomové práci dokazuje rozporuplnost tehdejšího stavu, jeho negativa i pozitiva a mohla by tak sloužit jako jakési memento dalšího možného vývoje.

13 Seznam pramenů a literatury

13.1 Nevydané prameny

Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí. Neuspořádaný fond.

13.2 Vydané prameny

NESVADBÍKOVÁ, Jiřina, WIRTH, Zdeněk, VINTER, Vlastimil, *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1748–1958*, Praha 1983.

NESVADBÍKOVÁ, Jiřina, WIRTH, Zdeněk, VINTER, Vlastimil, *K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, Praha 1983.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 17. února 1920.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 1. července 1927.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 30. října 1938.

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Vydána dne 18. června 1946.

Sbírka zákonů republiky Československé. Vydána dne 18. července 1950.

Sbírka zákonů republiky Československé. Vydána dne 3. srpna 1957.

13.3 Odborná literatura

BENEŠ, Josef, *Podíl kulturního dědictví na utváření profilu socialistického člověka*. In: Zprávy památkové péče 38, 1978.

BENDA, Josef, *Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989*, Praha 2010.

BLÁŽÍČEK, Oldřich, *K památkové náplni našich zámků*. In: Zprávy památkové péče 19, 1959, 12.

CÁSEK, Jiří, *Vývoj právní regulace státní památkové péče*, Diplomová práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2017.

DAVID, Petr, SOUKUP, Vladimír, *Dějiny zámků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2013.

DOUBNEROVÁ, Jiřina, *K osvětové funkci památek*. In: Zprávy památkové péče 22, 1961, 1.

DOUBNEROVÁ, Jiřina, *Některé poznatky o plnění usnesení vlády o památkové péči*. In: Zprávy památkové péče 22, 1962, 1.

GLASSHEIM, Eagle, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012.

HAZDRA, Zdeněk, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2015.

HEROUT, Jaroslav, *Staletí kolem nás*, Praha, Litomyšl 2002.

HLAVAČKA, Milan et kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2004.

HOBZEK, Josef, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987.

HORÁČEK, Martin, *Úvod do památkové péče*, Olomouc 2015.

CHARVÁTOVÁ, Ema, *Správa a využití státního kulturního majetku*. In: Zprávy památkové péče 13, 1953, 2.

CHARVÁTOVÁ, Ema, *Úkoly dokumentace ve státní památkové péči*. In: Zprávy památkové péče 13, 1953, 5.

JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 1917.

KADLEC, Petr, *Dvakrát ukradený Dobříš. Letní sídlo říšských protektorů 1942–1945*, Dobříš 2017.

KNAPÍK, Jiří, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha 2004.

KRÁTKÝ, Jiří, *Vybrané kapitoly z péče o kulturní památky*, Hradec Králové 1986.

KUČA, Karel, *Průvodce po památkách ve správě NPÚ*, Praha 2018.

KUKLÍK, Jan, *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*, Praha 2015.

KUTHAN, Jiří, *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, Praha 2001.

MUSIL, František, PLAČEK, Miroslav, ÚLOVEC, Jiří, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945*, Praha 2005.

MŽYKOVÁ, Marie, *Ke koncepci a vývoji instalací zpřístupněných hradů a zámků (1945–1919)*. In: Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, 7.

NÁLEVKA, Vladimír, *Stalinova hra o Zemi jitřní svěžesti. Korejská válka 1950–1953*, Praha 2009.

NOVOTNÝ, Jan, *Kulturní dědictví a politika*, In: Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, 7.

PAVEL, Jakub, *Ochrana kulturních památek. Společenská nezbytnost památkové péče*, Praha 1969.

PETRŮ, Jaroslav, *Nezbytnost evidence a dokumentace kulturního dědictví*. In: Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, 7.

RICHTER, Václav, *Památka a péče*, Praha 1993.

ROKYTA, Jan, *Památková péče 1945–1970. Sborník statí o úkolech a výsledcích státní památkové péče v letech 1945–1970 v oblasti dnešní Československé socialistické republiky a příspěvky zahraničních představitelů památkové péče*, Praha 1973.

ŠVARŤÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012.

ů2

UHLÍKOVÁ, Kristina, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.

UHLÍKOVÁ, Kristýna, JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita, CÍSAŘOVÁ, Jitka, UHLÍK, Jan, *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, Praha 2017.

VACULÍK, Pavel, *Komunistická perzekuce šlechty*, Praha 2004.

VÁLOVÁ, Marie, *Odemčené zámky. Stopy baroka v krajině*, Bezručice 2014.

VINTER, Vlastimil, *K padesátému výročí vydání zákona o kulturních památkách*. In: Zprávy památkové péče 68, 2008, 5.

VINTER, Vlastimil, *Stručný slovník památkové péče*, Ústí nad Labem 1983.

VOTÝPKA, Vladimír, *Paradoxy české šlechty*, Praha 2005.

WAGNEROVÁ, Magdalena, *Příběhy zámků v Čechách a na Moravě. Po stopách modré krve*, Praha 2016.

13.4 Internetové zdroje

Exteriér zámku [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/8166-exterior-zamku>.

Historie Národního památkové ústavu [online], [cit. 2021-02-23], Dostupné z: <https://www.npu.cz/historie-npu>.

Interiér zámku [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/18053-interier-zamku>.

Jan Erazim Vocel [online], [cit. 2021-02-05], Dostupné z: <https://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/jan-erazim-vocel-1802-1871>.

Zámecký park [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/8334-zamecky-park>.

14 Resumé

This thesis concerns the topic of the aristocratic residences in Czech lands, their usage and their heritage preservation throughout the 20th century. The last century was full of dynamic changes in society and politics, which had direct impact on position and status of Czech chateaux and their owners. The diploma thesis attempts to analyze and clarify the process of crucial changes in the cultural, social and political context and also to present all aspects in the development of the heritage preservation in the 20th century Czechoslovakia. This established heritage preservation, guaranteed by the state especially because of the historic aristocratic residences, was mainly focused on chateaux, as the lucrative buildings situated on profitable lands. Both were in the interest of the state and also of the society. These are the main motivations and subjects of the events which are described in this diploma thesis.

It is divided into ten main chapters and several subchapters or into four thematic and chronological parts. The first part is focused on the situation before the year 1918. The text analyzes the significance and position of the aristocratic residences from their origin up the end of the long 19th century. The chateaux, as the seat of nobility, were important influential places and they were considered as the economic and rural centre for the region, playing main role in the cultural and social background of the neighbourhood. Nevertheless the status had changed through time alongside with the weakening of the nobility and with social changes. There is also a summary of back then origins of the state heritage preservation in Austria-Hungary. The radical end of this era is followed in the second part.

The creation of Czechoslovakia in 1918 brought property changes and new agricultural reform which reduced the lands of the nobility and decreased their financial profit. It had a bad influence on their residences, because there was not enough capital for management, maintenance and repairs due to this newfound limitations. This era brought another innovation; the state heritage preservation institution was now involved in the management of the process of the restoration through the advisory and consulting activities. This new system was disturbed by the events of the Second World War and establishment of the Protectorate of the Bohemia and Moravia.

The third part deals with the era of the Protectorate and with the following post war period of the end of the first half of the 20th century. The war period was important

for the Nazi administration and management of many Czech aristocratic residences. They were used for the purposes and needs of the Nazi occupants. Their owners were oppressed and their residences were taken over. The Nazi occupation was noted for the first attempts to catalogue the historical buildings and their antique and artistic equipment. On the other hand the end of the war was connected also with the destruction of the aristocratic residences by the armies, notably by the Russian one. The state of dilapidation of those buildings was aggravated by the inefficient post war heritage preservation which was too slow to save many of the chateaux. The most important events of the post war period was the establishment of the National Cultural Commission (NCC) and the act of confiscation of the aristocratic residences from their owners without the compensation. The thesis significantly concentrates on these topics and events and their important impact on the second half of the 20th century. The NCC was quite groundbreaking for creating the modern version of the heritage preservation. The activities and schema of work of the NCC had to consider vast amount of confiscated buildings, which was completely new as for the heritage preservation itself, but also as for the state who now had to pay attention and all the costs of the management and restoration of those historical building in their possession. This is analyzed in the fourth part.

The second half of the 20th century was mainly affected by the dictate of the Communist Party of Czechoslovakia. The communist era was controlled and ruled by the ideology affecting the institutions of the heritage preservation. This had fundamental impact on the aristocratic residences, which were managed and used for the needs of the socialist society. The historic buildings, now function, according to the actual needs for culture purposes, as museums but also for practical usage, as an apartments, agricultural storage and other inappropriate purposes demanded by the society. The very challenging aspect of the state heritage preservation of buildings in question was a lack of the necessary amount of finances for the restoration and maintenance. This state of the heritage preservation was in Czechoslovakia up to the Velvet revolution, which finally brought positive changes for the aristocratic residences and for the way they were used in past decades. There is also a summary of the restitution cases which took place after 1989.

The thesis includes a study of one specific and authentic example of all of these changes and events, chateau Červené Poříčí, which should briefly illustrate and complete the topic of this diploma thesis.

15 Přílohy

Příloha č. 1 - *Balada o svozu*

Příloha č. 2 - Pohled na renesanční altán v zámecké zahradě s hlavní zámeckou budovou v pozadí. Stav k roku 1986. Červené Poříčí.

Příloha č. 3 - Současný stav pohledu na zahradní altán se zámkem v pozadí. Červené Poříčí.

Příloha č. 4 - Pohled na zámeckou zahradu s renesančním altánem z věže hlavní zámecké budovy. Stav k roku 1960. Červené Poříčí.

Příloha č. 5 - Pohled na současný stav zámecké zahrady. Červené Poříčí.

Příloha č. 6 - Pohled na velký sál v hlavní zámecké budově, současný stav. Červené Poříčí.

Příloha č. 1 - Neznámý autor, nejspíše zaměstnanec administrativní kanceláře NKK sepsal báseň s názvem *Balada o svozu*, která s nadhledem a nadsázkou ilustrativně popsala situaci týkající se svozů zámeckého vybavení do sběren ke třídění a katalogizaci.²⁵¹

*„By sláva zámků, hradů ožila,
a předvedla se středověku idyla,
všem předvedlo se, co je krásy v ní,
zřízena kulturní komise národní.*

*Ta měla věru velkolepý úděl,
a práce byl hned velký přiděl,
by z hradů starých, což je um,
na paměť všem, zřídila museum.*

*Do práce se hned všichni dali,
hrady a zámky opravili,
a tam, kde hlodal zdi zub času,
odvezli jinam vnitřní krásu.*

*Odvezli všechno do jiného místa,
kde zdi jsou pevné, jizba čistá,*

²⁵¹ UHLÍKOVÁ, s. 141.

*aby tu mobiliář v celé kráse,
pro lidu potěchu zazářil zase.*

*Ve dne, v noci po silnici
hrčí auta nákladní.
„Co se děje?“ ptá se každý tvor,
to nic, to se svozem si jede
pan vrchní inspektor.*

*A Alois si jezdí,
od hradu k zámku,
nedbá ni zimy, ba ani spánku,
vytáhne z ruin kdejaký kufr,
nejradši odvez by i z hradu šutr.*

*Zámky se plní, nádhera je to,
Alois by jezdit chtěl přes celé léto,
přes celou zimu až do skonání,
jen aby bylo zámků dost k mání.*

*Když je včas nečas, svázet se nedá,
střechu Alois marně tu hledá,*

*na poštu chodí bez duch se plouží,
ať se již sváží, neb se usouží.*

*Pak slunko zasvitne
v celé své kráse,
Alois hned zmizí
a sváží zase.*

*Až jednou po čase
dohoří mu života svíce
a nebude vidět jeho omšelé líce,
u brány nebeské až Alois stane,
řekne tu jistě: „Dobrý můj pane
dej ať jak v Rožmberce, paní ta bílá,
má duše na zámcích by dále strašila.“²⁵²*

²⁵² UHLÍKOVÁ, s. 141–142.

Příloha č. 2 - Pohled na renesanční altán v zámecké zahradě státního zámku Červené Poříčí s hlavní zámeckou budovou v pozadí. Stav k roku 1986.²⁵³

Příloha č. 3 - Současný stav pohledu na zahradní altán se zámek Červené Poříčí v pozadí.²⁵⁴

²⁵³ Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí.

²⁵⁴ *Exteriér zámku* [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/8166-exterier-zamku>.

Příloha č. 4 - Pohled na zámeckou zahradu s renesančním altánem pořízený z věže hlavní zámecké budovy. Stav k roku 1960.²⁵⁵

Příloha č. 5 - Pohled na současný stav zámecké zahrady.²⁵⁶

²⁵⁵ Spisový archiv státního zámku Červené Poříčí.

²⁵⁶ *Zámecký park* [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/8334-zamecky-park>.

Příloha č. 6 - Pohled na velký sál v hlavní zámecké budově, současný stav.²⁵⁷

²⁵⁷ *Interiér zámku* [online], [cit. 2021-03-22], Dostupné z: <https://www.zamek-cerveneporici.cz/cs/cs/fotogalerie/18053-interier-zamku>.